

จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ

ในรัชกาลที่ ๕

เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก

แลเสด็จประพาสอินเดีย

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

เจ้าภาพพิมพ์ในงารพระศพ

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดศรอุดมเดช

ณพระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
17 พ.ย. 2532
กรมศิลปากร

จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ

ในรัชกาลที่ ๕

เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเยตาเวียครั้งแรก

แลเสด็จประพาสอินเดีย

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

เจ้าภาพพิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ณพระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร

เลขท้อง หป ร๑ อนุเ ๑๑๑

เลขหมู่ 915.9
ว 133 ว

เลขทะเบียน น.32 ม. 15959

คำนำ

หม่อมเจ้าในกรม ฯ กับหม่อมแช่ม ศุขสวัสดิ ณอยุธยา ต.จ. ในพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ร่วมฉันทะกัน ให้มาแจ้งความยังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครว่า มีศรัทธาจะพิมพ์หนังสือแจกในงารพระศพ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ซึ่งจะได้พระราชทานเพลิงณพระเมรุท้องสนามหลวง ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ นี้ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือและจัดการพิมพ์ให้ด้วย

เมื่อเลือกดูเรื่องหนังสือ เห็นว่าหนังสือซึ่งพิมพ์แจกในงารพระเมรุท้องสนามหลวงคราวนี้ มากเรื่องหลายรายด้วยกัน ข้าพเจ้านึกว่าหนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง "ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน" ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงารพระศพสมเด็จพระอนุชาธิราช ฯ เปนเรื่องสำคัญ ในคำนำหนังสือนั้นได้บอกอธิบายไว้ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จประพาสชวา ๓ ครั้ง ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะทางคราวเสด็จครั้งที่ ๒ ซึ่งพิมพ์ครั้งนี้ และพระราชนิพนธ์คราวเสด็จครั้งที่ ๓ ได้พิมพ์แจกในงารพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร แต่เรื่องเสด็จครั้งแรกมีแต่จดหมายเหตุเจ้าพนักงารแต่ง มิได้ทรงพระราชนิพนธ์ ข้าพเจ้าจึงนึกขึ้นว่าเวลานี้เห็นจะมีผู้ซึ่งได้อ่านพระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จชวาครั้งที่ ๒ ที่ ๓ อยากอ่านจดหมายเหตุเรื่องเสด็จครั้งที่ ๑ อยู่มากด้วยกัน แม้จดหมายเหตุนั้นหอพระสมุด ฯ ได้

เคยพิมพ์ครั้งหนึ่ง ก็หลายปีมาแล้ว และมิได้แจกแพร่หลาย ถ้าพิมพ์แจกในงารพระศพกรมหลวงอดิศรอุดมเดชเห็นจะเหมาะดี ด้วยพระองค์ท่านได้โดยเสด็จเปนราชองครักษ์ มีพระรูปปรากฏอยู่ทั้งในคราวเสด็จไปชวาและเสด็จไปอินเดีย ซึ่งรวมจดหมายเหตุพิมพ์ไว้ด้วยกัน ข้าพเจ้าแจ้งความคิดเห็นนี้แก่เจ้าภาพงารพระศพ ก็เห็นชอบด้วย จึงได้ให้พิมพ์จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสชวาครั้งแรกและประพาสอินเดียฉบับนี้ขึ้น

ส่วนเรื่องประวัติของกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ข้าพเจ้าไม่สามารถจะรับเรียบเรียงได้ ด้วยประจวบเวลามีงารเหลือมือแลซ้ำป่วยเจ็บด้วยเกรงจะไม่แล้วทันงาร เชื่อว่าหม่อมเจ้าในกรม ฯ ซึ่งรอบรู้สามารถจะเรียงได้มีอยู่ จึงขอให้นายพลโท หม่อมเจ้าอลงกฎ คิดเรียบเรียง ข้าพเจ้ารับจะเปนผู้ตรวจให้

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอดมเดช ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อณวันศุกรเดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำปีเถาะสัปตศกจุลศักราช ๑๒๑๗ ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๓๙๘ เปนพระองค์เจ้าที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ พระเจ้าลูกยาเธอในเจ้าจอมมารดาเดียวกันอีก ๓ พระองค์นั้นคือ พระองค์เจ้าทักษิณชานราธิราชบุตริ

ประสูติปีชวดจัตวาศก พระพุทธศักราช ๒๓๙๕ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าหญิงมัณยาภาธร ประสูติปีขาลฉศก พระพุทธศักราช ๒๓๙๗ พระองค์ ๑ พระองค์เจ้าชายเกษมศรีศุภโยค คือกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ประสูติปีมะเส็งนพศก พระพุทธศักราช ๒๔๐๐ พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระเจ้าบรมวงศ์ เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดชว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ และทรงพระราชนิพนธ์คาถาพระราชทานพระพร ดังนี้

สุขโสตฺถิกุมาโรยํ สพฺพทา สุขวฑฺฒโน
ชาตกาลาว ปฏฐาย ราชลาภสุวฑฺฒโน
ทีฆายุโก สุขี โหตุ อโรโค วุฑฺฒิวฑฺฒโน
อนนฺตราโย ชินาตุ สพฺเพปี สตฺตโว สทา
เปติกํ มาติกํ จาปี ลภตุ วิภวํ สุขํ
มา โหตุสฺส โกจิเทว อนฺตราโย กทาจิปี

สกลสฺสาปี โลกสฺส ปมาณํ รกฺขตุ อิมํ วนฺ ฯ

คำแปลคาถาพระราชทานพระพร

กุมารนี้ ขงชื่อว่าศุขสวัสดิ์ มีความเจริญด้วยความศุขณกาลทั้งปวง แลเปนผู้ให้ราชลาภเจริญด้วยดี อนึ่งขงมีอายุยาวยืนมีความสุขและไม่มีโรค เจริญด้วยความเจริญ ไม่มีอันตราย ชนะศัตรูทั้งปวงขงทุกเมื่อ และขงได้สมบัติสุขอันเปนของบิดามารดาเถิด อันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งขงอย่ามีแก่กุมารนี้ ในกาลบางคาบบางครั้งเลย สิ่งซึ่งเปนประธานของสกลโลกขงอภิบาลรักษาซึ่งพระกุมารนี้เถิด

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช เปนพระเจ้าลูกยาเธอรุ่นใหญ่ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระชันษาเจริญวัยได้ติดตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถอยู่เปนเนืองนิตย์ ได้ทรงเห็นเหตการณ์และขนบธรรมเนียมในปลายรัชกาลที่ ๔ โดยตลอด ครั้นพระพุทธศักราช ๒๔๑๐ สมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้โสกันต์ณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทพร้อมกับ กรมหลวงพิชิตปริชากร กรมหมื่นภูธเรศร์ธำรงศักดิ์ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๑๑ ได้ทรงผนวชเปนสามเณร

ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอดมเดช มิพระชนมายเจริญทันได้เปนกำลังราชการในเวลานั้น ซึ่งเปนเวลาที่พระยาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ที่จะจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ขึ้นเปนปฐม พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ก็ได้ทรงเข้ารับราชการในเวลานั้นในตำแหน่งคะเด็ต (นักเรียนนายร้อย) ทหารมหาดเล็กแต่แรก

การศึกษาวิชาทหารในสมัยนั้น แม้น้อยกว่าก็เปนการยากยิ่งกว่าสมัยนี้ ด้วยยังไม่มีโรงเรียนสำหรับศึกษาวิชาทหารหรือมีแบบแผนสำหรับการศึกษาเช่นในสมัยนี้ ฉนั้นสำหรับการศึกษาวิชาทหารจำต้องอาศรัยแต่หัวข้อสั้น ๆ และคำบอกสั้น ๆ ของครู นอกจากนี้ก็ได้อาศรัยสังเกตดูครูที่บอกหัดทหารเท่านั้น เมื่อการศึกษาวิชาทหารในสมัยนั้นยากดังกล่าวมา พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ได้

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ พระชนมา ๑๖ ป

อาศรัยพระมหากรุณาในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง แนะนำ และกอปด้วยพระอุสาหวิริยภาพของพระองค์เองด้วย ราชกิจใด ๆ อันเปนหน้าที่ของพระองค์ จึงลุล่วงไปได้ โดยไม่มีที่เสื่อมเสียอย่างหนึ่งอย่างใด

ถึงปีพระพุทธศักราช ๒๔๑๔ ได้เปนตำแหน่งนายดาบในกองร้อยที่ ๕ กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ปีพระพุทธศักราช ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนพระยศขึ้นเปนนายร้อยเอก และรับราชการในตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยที่ ๕ กรมทหารมหาดเล็ก ฯ ในปีนี้เองซึ่งพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาตำแหน่งราชองครักษ์ขึ้นเปนปฐม และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าบรมวงศเธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช เปนราชองครักษ์พระองค์แรกก่อนบุคคลอื่น ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองต่างประเทศมี มลายู ชวา และอินเดีย พระเจ้าบรมวงศเธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช ก็ได้ โดยเสด็จในหน้าที่ราชองครักษ์ทุกแห่งไป

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๑๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนผู้กำกับแตรวงในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

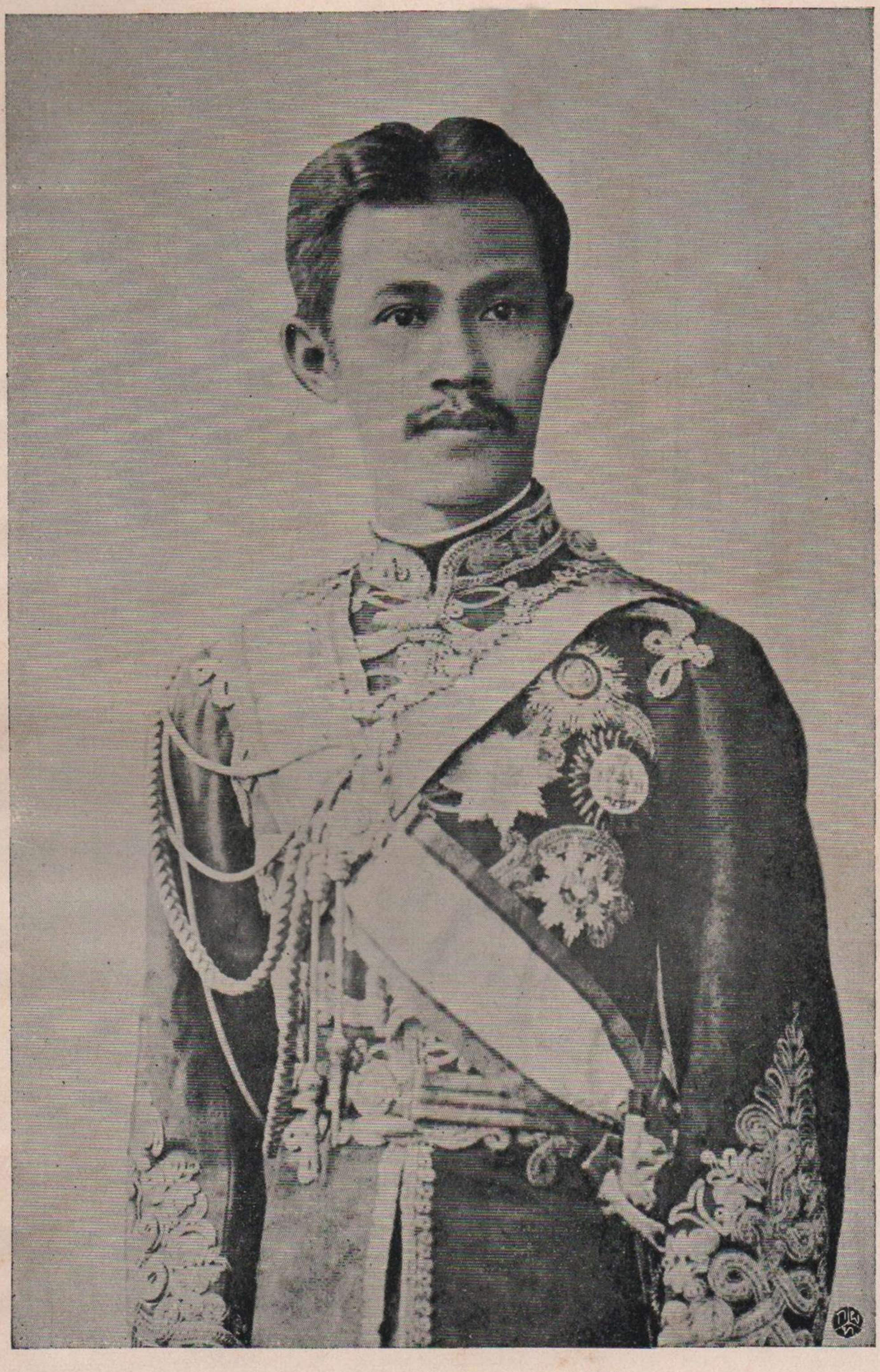
ครั้นปีพระพุทธศักราช ๒๔๑๙ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้สถาปนาขึ้นเปนกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช และในการพิธีสถาปนาครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างวังริมวัดพระเชตุพนพระราชทาน และเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระ

สุพรรณบัฏที่วังตามประเพณีซึ่งใช้อยู่ในเวลานั้น มีประกาศกระแส
พระบรมราชโองการเมื่อตั้งกรมดังนี้

"ศุภมัศดุ พระพุทธสาสนากาล เปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๑๙ พรรษา
ปัตยุบันกาล มุสิกสังวัจฉร ไพศาขมาสกาฬปักษทศมีดฤถี พุธวาร
บริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯลฯ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระ
องค์เจ้าศุขสวัสดิ มีความสวามิภักดิ์ในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแต่เดิมมา
แล้วได้รับราชการในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์มาหลายปี แลเปน
เอดเดอแกมป์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เปนที่ไว้วางพระราชหฤทัย
ยิ่งนี้พระชนมายุกาลเจริญวัยวุฒิ ประกอบด้วยวิริยปริชารอบรู้ในราช
กิจจานุกิจต่าง ๆ สมควรแก่ตำแหน่งยศที่พระองค์เจ้าต่างกรม รับ
ราชการต่างพระเนตรพระกรรณได้ จึงมีพระบรมราชโองการมาน
พระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง ให้สถาปนาเลื่อนตำแหน่งยศพระเจ้าน้อง
ยาเธอ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ เปนพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตาม
จารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
ครุฑนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้า
ต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงเจริญพระชนมมายุ พรรณ สุข พล
ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ พิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผล
อนสารสมบูรณ์ อดุลยเกียรติยศ เดชานุภาพ ทุกประการ เทอญ ฯ

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระชันษา ๓๘ ปี

ให้ทรงตั้งเจ้ากรม เปนหมื่นอดิศรอุดมเดช ถือศักดินา ๖๐๐
ให้ทรงตั้งปลัดกรม เปนหมื่นภเบศรบริรักษ์ ถือศักดินา ๕๐๐
ให้ทรงตั้งสมุห์บาญชี เปนหมื่นประจักษ์พลขันธ์ ถือศักดินา ๓๐๐
ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงและในกรมตามอย่างธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไปให้มีสุขสวัสดิเจริญ เทอญ ฯ"

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนนายพันตรี ไปรับราชการในตำแหน่งราชองครักษ์ประจำการ ขาดจากตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยที่ ๕ กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๓๐ เปนผู้แทนผู้บังคับการกรมทหารล้อมวัง (คือกรมทหารบกรายที่ ๑๑ รักษาพระองค์เดี๋ยวนี้) ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนนายพันเอก และเปนผู้บังคับการทหารรายในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ จนได้เลื่อนเปนนายพลตรี

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๓๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มาว่าการในหน้าที่ปลัดทหารบกใหญ่ แทนพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนผู้บังคับการกรมทหารหน้า (คือกรมทหารบกรายที่ ๔ เดี๋ยวนี้)

ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๑๐

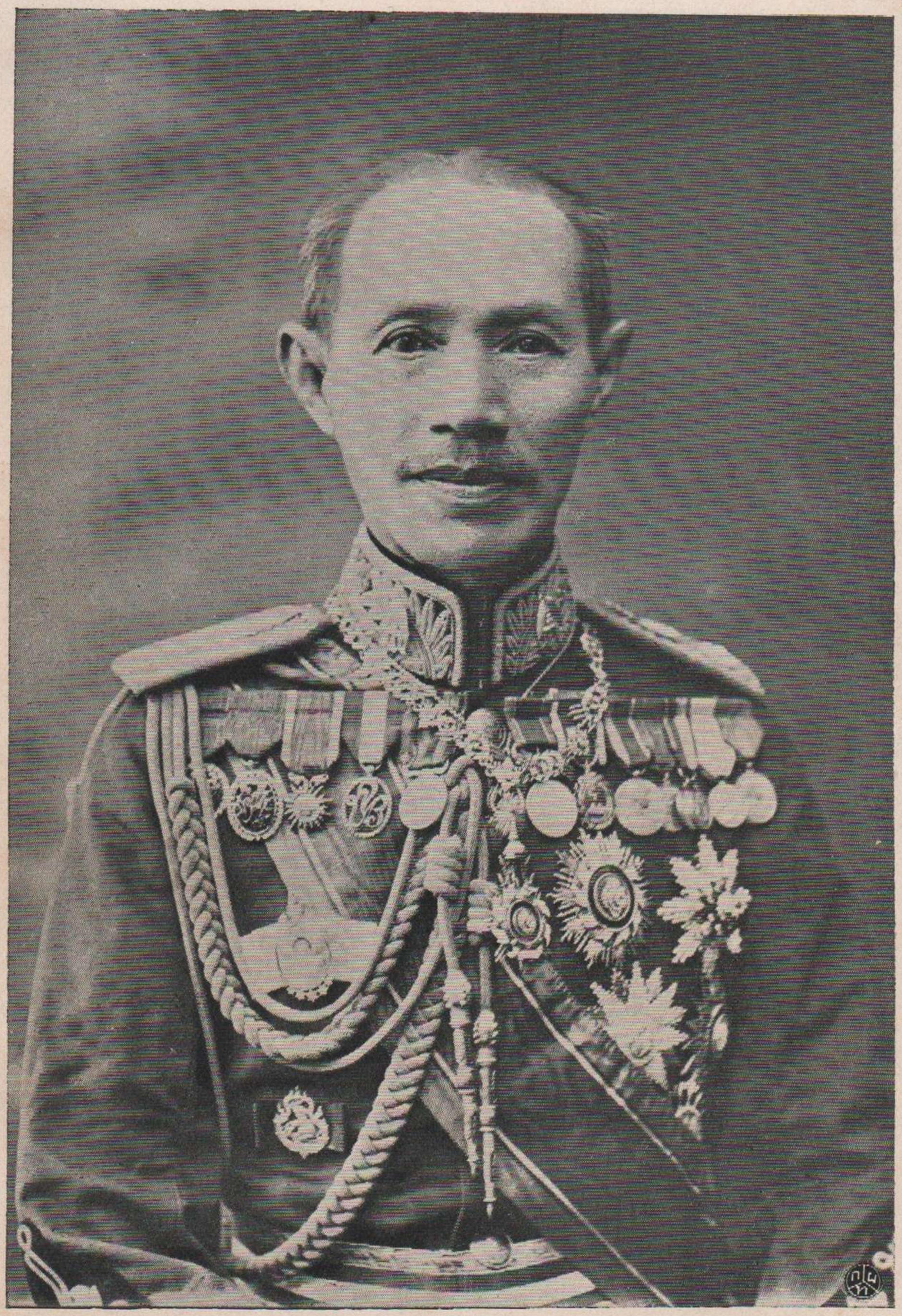
ปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมาเปนผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ และในปีนี้เองทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนพระอิศริยยศเปนกรมหลวง มีความปรากฏในประกาศกระแสพระบรมราชโองการเลื่อนกรม ดังต่อไปนี้

"ศุภมัศดุ พระพุทธสาสนากาลเปนอดีตภาค ๒๔๕๖ พรรษา กาลบัดยุบัน จันทรโคจร อุสุภสัมพัตสร กรรติกมาส สุกกบักษ์ จตุตถีดิถี ภุมวาร สุริยคติกาล พฤศจิกายนมาส เอกาทสสุรทิน โดยกาลนิยม พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ ฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหมื่นอดิศรอดมเดช ได้ทรงรับหน้าที่ราชการฝ่ายทหารมาแต่ในรัชกาลที่ ๕ ดังมีข้อความแจ้งอยู่ในประกาศตั้งกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว ต่อมาได้ทรงรับราชการเปนผู้บัญชาการพแนกมหาดเล็กตั้งเครื่อง แล้วภายหลังต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนนายพันเอก บังคับการกรมทหารล้อมวัง แลในสมัยเดียวกันนั้น ได้รับราชการในหน้าที่ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงวังด้วย ชั่วคราว แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายไปเปนผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนได้เลื่อนขึ้นเปนนายพลตรี ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งปลัดทัพบกอยู่คราวหนึ่ง ครั้นมาในรัชกาลบัดยุบันนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนผู้บัญชาการกองพลที่ ๑๐ ก็ได้เสด็จออกไป

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๑ ปี

จัดตั้งกองทหารในมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็จ และมณฑลอุบลราชธานี เสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมาเปนผู้บัญชาการกองพลที่ ๔ รับราชการประจำอยู่จนทุกวันนี้ บัดนี้พระชนมายุกาลอยู่ในชั้นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ประกอบด้วยวิริยะรอบรู้ในราชกิจจานุกิจต่าง ๆ สมควรที่จะเลื่อนขึ้นเปนพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ได้

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าบรมวงศเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดชขึ้นเปนกรมหลวง มีพระนามตามอาริกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ครุฑนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ พิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผล เกียรติยศ อิศริยศักดิมโหฬารทุกประการ

ให้ทรงเลื่อน { เจ้ากรมเปนหลวงอดิศรอุดมเดช ถือศักดินา ๘๐๐
ปลัดกรมเปนขุนภูเบศร์บริรักษ์ ถือศักดินา ๖๐๐
สมุห์บาญชีคงเปนหมื่นประจักษ์พลขันธ์ ถือศักดินา ๔๐๐”

อนึ่งในพระพุทธศักราช ๒๔๕๖ นี้เอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมาเปนผู้บัญชาการกรมพระคชบาล

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมาเปนเรสัตว์พาหะนะทหารบกและการทหารม้า และดำรงอยู่ในตำแหน่งนี้จนตลอดพระชนมายุ และในปีนี้เองได้ทรงดำรงนายทหารพิเศษประจำกรมทหารบกรายที่ ๑๑ รักษาพระองค์

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปนนายพลโท

ปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๓ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เปนนายทหารพิเศษประจำกรมทหารยกม้ากรุงเทพ ฯ รักษาพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่งการพิเศษนอกจากราชการทหารอันเปนหน้าที่โดยฉเพาะของพระองค์ พระองค์ได้ทรงรับใช้สอยสนิทในแผ่นดินสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเปนช่างถ่ายรูปหลวง แลเคยเปนผู้บัญชาการมหาดเล็กตั้งเครื่องเปนต้น

ในคราวที่พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเสด็จไปราชการ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังว่างลง พระองค์ได้ทรงรับตำแหน่งแทนในเวลานั้นคราวหนึ่ง

ในรัชกาลปัจจุบัน แม้พระองค์ได้มีพระชนม์ล่วงปัจฉิมวัยแล้วก็ดี แต่ด้วยความจงรักต่อใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเปนอย่างยิ่ง ในเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนี้ ตั้งคณะเสือป่าขึ้นในเวลาแรก พระองค์ได้ทรงพระอาสารับราชการในพแนกนี้โดยเต็มพระกำลัง แลในที่สุดแม้ในเวลานี้พระองค์ทรงพระชรา แลได้ย้ายมาประจำพแนกจเรเสือป่าแล้วก็ดี ถ้ามีโอกาศที่จะฉลองพระเดชพระคุณในเวลาใดได้แล้ว ก็มิได้ทรงทอดทิ้งเลย

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

พระองค์มีพระอาการประชวรพระปัปผาสะมาช้านานแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ดีโดยขัตติยมานะ พระองค์ก็มิได้ทรงท้อถอยในราชกิจอันเปนหน้าที่ของพระองค์ เสด็จทรงกระทำอยู่เสมอเปนเนืองนิตย์ แม้ต้องเสด็จกรากกรำก็ยังอุส่าห์ทน โดยที่มิได้ทรงคิดถึงการที่มีพระโรคประจำพระองค์เลย เช่นเสด็จทรงตรวจราชการทหารม้า อันเปนหน้าที่ของจเรจะต้องตรวจ ก็ได้เสด็จตรวจและต้องทรงม้าอยู่เนือง ๆ จนมีพระอาการหนักใกล้อวสานกาล จึงต้องละราชกิจ เพราะอาการพระประชวรเพิ่ยในเดือนมีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ นั้น แลในเวลาประชวรนี้ มีนายพันตรี พระวรสนทโรสถ เปนแพทย์ประจำรักษาพระองค์ เมื่อข่าวประชวรหนักทรงทราบ และทราบแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการต่างก็ได้ไปเยี่ยมฟังพระอาการที่วังเสมอ ๆ ครั้นถึงณวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๗ นาฬิกา ๒๐ นาทีหลังเที่ยง ก็สิ้นพระชนม์โดยสุขภาพ แวดล้อมด้วยพระโอรส พระธิดา ชายา และพระประยุรญาติอันสนิท เปนที่เศร้าโศกสลดเสียดายแก่ผู้ที่ใกล้ชิดพระองค์ทั่วกัน สิริพระชันษาได้ ๖๙ ปี ๑ เดือน ๑๓ วัน

อนึ่งพระองค์ได้ทรงรับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ ดังนี้คือ

๑) ภราดรมหาจักริยรมราชวงศ์

๒) นพรัตนราชวราภรณ์

๓) ปฐมจุลจอมเกล้า

๔) ประถมาภรณ์ ช้างเผือกชั้นที่ ๑

๕) ประถมาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๑

๖) เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๔ ชั้นที่ ๒

๗) เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ อย่างเก่าชั้นที่ ๑

๘) เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ อย่างใหม่ชั้นที่ ๓

๙) เหรียญรัตนาภรณ์บัจจุบันชั้นที่ ๒

๑๐) เหรียญรัชดาภิเษก

๑๑) เหรียญทวิธาภิเษกทอง

๑๒) เหรียญรัชมงคลทอง

๑๓) เหรียญรัชมังคลาภิเษกทอง

๑๔) เหรียญจักรมาลา

๑๕) เหรียญจักรพรรดิมาลาทอง

๑๖) เหรียญประพาสมาลาทอง

๑๗) เข็มพระชนมายุสมมงคลชั้นที่ ๒

๑๘) เหรียญราชาภิเษกทอง

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช มีพระโอรสและพระธิดา ที่ยังมีพระชนม์อยู่เดียวนี้ คือ

๑) หม่อมเจ้าอนุชาติศุขสวัสดิ์ เปนมหาเสวกตรี เข้ากรมพิพิธภัณฑ์

๒) หม่อมเจ้าหญิงมนัสสวาสดิ์

๓) หม่อมเจ้าอลงกฎ เปนนายพลโทราชองครักษ์พิเศษ แม่ทัพกองทัพน้อยทหารบกที่ ๒

๔) หม่อมเจ้าถกถวิล รับราชการอยู่ในกรมรถไฟหลวง

๕) หม่อมเจ้าหญิงศริสุคนธ์

๖) หม่อมเจ้าพุฒิสวัสดิ์ เปนนายร้อยโท ประจำกรมทหารบกม้าพิศณุโลก

๗) หม่อมเจ้าจัตุรัส เปนนายร้อยตรี ประจำกรมทหารบกราบที่ ๒๐

๘) หม่อมเจ้าหญิงรัตนจันทร

๙) หม่อมเจ้าสิยศขสวัสดิ์ เปนอำมาตย์โท ปลัดกรมป่าไม้ประจำภาคกระทรวงเกษตราธิการ

๑๐) หม่อมเจ้าหญิงอุบลเกษร

๑๑) หม่อมเจ้าธัญญลักษณ์ เปนนายร้อยโท ศึกษาวิชาการรถไฟอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

๑๒) หม่อมเจ้าหญิงภาธรมณี

๑๓) หม่อมเจ้าวงศอดิศร

๑๔) หม่อมเจ้ากิติเดชขจร รับราชการอยู่ในกรมพระอัศวราช

๑๕) หม่อมเจ้าแป๊ะ เปนนายดาบนายสัตวรักษ์กรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๕

๑๖) หม่อมเจ้าวรศักดิ์เดชอุดม กำลังศึกษาวิชาอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก

๑๗) หม่อมเจ้าสมสวัสดิ์ ศึกษาวิชาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

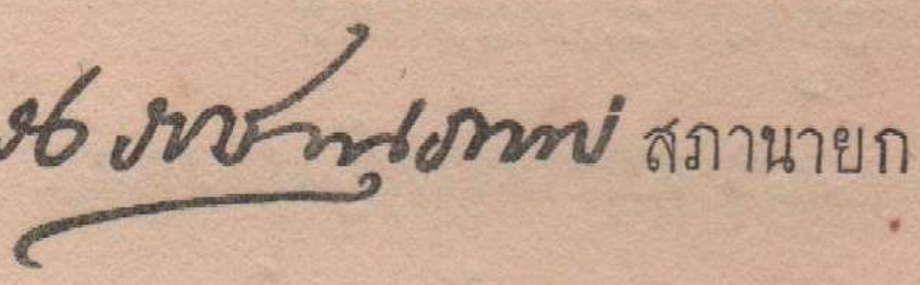
๑๘) หม่อมเจ้าโต๊ะ กำลังทรงศึกษาวิชาสามัญอยู่ในโรงเรียนวัดมหาธาตุ

๑๙) หม่อมเจ้าประสบศุข ศึกษาวิชาอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก

๒๐) หม่อมเจ้าอดิศรานุวงศ์

สิ้นพระประวัติกรมหลวงอดิศรอุดมเดชเพียงนี้

กรรมการหอพระสมุด ฯ ขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งหม่อมเจ้าในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ พระองค์นั้น กับหม่อมแช่ม ศุขสวัสดิ ณอยุธยา ได้พร้อมใจกันบำเพ็ญกุศลสนองพระคุณด้วยความกตัญญูกตเวที และที่ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ให้ได้อ่านกันแพร่หลาย หวังใจว่าผู้ที่ได้รับหนังสือนี้ไป คงจะพอใจแลอนุโมทนาด้วยทั่วกัน

สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

สารบาญ์

เสด็จประพาสสิงคโปร์ เบตาเวีย

เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ	หน้า	๑
ผู้ตามเสด็จ	,,	๑
เสด็จถึงเมืองสมุทปราการ	,,	๓
เสด็จออกทเล	,,	๓
เสด็จถึงเมืองสงขลา	,,	๔
ประพาสเมืองสงขลา	,,	๔
เสด็จจากเมืองสงขลา	,,	๔
ถึงปลายแหลมมลายู	,,	๕
เข้าเกร็ดสิงคโปร์	,,	๕
เสด็จถึงท่าเมืองสิงคโปร์	,,	๖
หมายเจ้าเมืองสิงคโปร์เตรียมการรับเสด็จ	,,	๖
เสด็จทรงเรือกรรเชียงประพาสท่าจอดเรือ	,,	๗
เสด็จขึ้นเมืองสิงคโปร์	,,	๑๐
เสด็จไปรับไชยมงคลของพ่อค้าที่ศาลานคราภิบาล	,,	๑๐
คำถวายไชยมงคลของพ่อค้าอังกฤษ	,,	๑๐
พระราชดำรัสตอบพ่อค้าอังกฤษ	,,	๑๒
เสด็จประทับที่จวนผู้ว่าราชการเมือง	,,	๑๓

พระราชโทรเลขถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย	หน้า	๑๓
พระราชโทรเลขสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียทูลตอบ	,,	๑๔
เสด็จทอดพระเนตรโรงทหาร	,,	๑๔
พวกผู้ดีชาวเมืองสิงคโปร์มาเฝ้าในราตรีสโมสร	,,	๑๔
เสด็จทอดพระเนตรเรือรบอังกฤษ	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรไปรษณีย์สถาน	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรวัดอังกฤษ	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรโรงเรียน	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรโรงพยาบาล	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรคุก	,,	๑๕
เจ้าเมืองมีการเลี้ยงเต็มยศ	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรโทรเลขสถาน	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรประปา	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรโรงประทีปลม	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรการประกวดไม้ดอก	,,	๑๕
เสด็จทอดพระเนตรละคอนสมัคเล่นถวาย	,,	๑๕
พระยาอสดงคตมีการเลี้ยง	,,	๑๖
เสด็จทอดพระเนตรสวนจิ้นวังโป	,,	๑๖
มีการเต้นรำที่ศาลานคราภิบาล	,,	๑๖
เสด็จทอดพระเนตรตลาด	,,	๑๗

เสด็จทอดพระเนตรอู่กำปั่น	หน้า	๑๗
อธิบดีผู้พิพากษาเชิญเสด็จเสวย	,,	๑๗
ผู้ว่าราชการเลี้ยงไปรเวต	,,	๑๗
เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง	,,	๑๗
ออกเรือพระที่นั่งจากสิงคโปร์	,,	๑๗
เสด็จถึงอ่าวเมืองเบตาเวีย	,,	๑๘
หมายเตรียมการรับเสด็จที่เมืองเบตาเวีย	,,	๑๘
กำหนดการเสด็จประพาสที่เมืองเบตาเวีย	,,	๒๗
เสด็จขึ้นเมืองเบตาเวีย	,,	๒๘
พวกข้าราชการแลพวกผู้ดีมาเฝ้า	,,	๓๐
เสด็จทอดพระเนตรโรงทหาร	,,	๓๐
แห่ประทับรับเสด็จ	,,	๓๐
เสด็จทอดพระเนตรซ้อมทหาร	,,	๓๑
มีการเต้นรำถวายที่สโมสรพลเรือน	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรศาลโปริสภา	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรโรงทำประทีปลม	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรศุลกสถาน	,,	๓๑
นครากิบาลมการเลี้ยงถวาย	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรสวน	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรวัด	,,	๓๑
เสด็จทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์สถาน	,,	๓๑

นายทหารมิการเต้นรำแลดอกไม้เพลิงถวายทอดพระเนตรที่
สโมสรทหาร หน้า ๓๑
เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง ,, ๓๒
ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองเบตาเวีย ,, ๓๒
เรือพระที่นั่งถึงเมืองสมารัง ,, ๓๒
เสด็จขึ้นประทับในเมืองสมารัง ,, ๓๒
เสด็จทอดพระเนตรโรงทำดินปืน ,, ๓๒
เสด็จทอดพระเนตรโรงพยาบาล ,, ๓๒
เสด็จทอดพระเนตรที่ทำผ้าโสร่งชวา ,, ๓๒
เสด็จทอดพระเนตรโรงเรียน ,, ๓๒
เสด็จทอดพระเนตรโรงทำเครื่องจักรรถไฟ ,, ๓๒
เจ้าเมืองมิการเลี้ยงถวาย ,, ๓๒
เสด็จทรงรถไฟ ,, ๓๒
เจ้าเมืองมิการเต้นรำถวาย ,, ๓๓
เสด็จทอดพระเนตรคุกทหาร ,, ๓๓
เสด็จทอดพระเนตรสุเหร่าชวา ,, ๓๓
เสด็จทอดพระเนตรละคอนชวา ,, ๓๓
เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง ,, ๓๓
ออกเรือกลับจากเมืองสมารัง ,, ๓๓
เสด็จกลับมาถึงเมืองสิงคโปร์ ,, ๓๓
เสด็จขึ้นสิงคโปร์เปนการไปรเวต ,, ๓๔

เสด็จทอดพระเนตรละคอนม้า	หน้า	๓๔
เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง	,,	๓๔
ออกเรือจากสิงคโปร์	,,	๓๔
เสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ	,,	๓๕
การรื่นเริงรับเสด็จในกรุงเทพ ฯ	,,	๓๕
พระราชทานรูปช้างหล่อเปนที่ระลึกการเสด็จ	,,	๓๕
จดหมายเหตุของพระวรภัณฑ์พลากร	,,	๓๖

ระยะทางเสด็จประพาสอินเดีย

เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ	หน้า	๕๔
ผู้ตามเสด็จ	,,	๕๔
หม่อมเจ้าไปเรียนหนังสือเมืองสิงคโปร์	,,	๕๖
เสด็จถึงเมืองสิงคโปร์	,,	๕๗
เสด็จถึงเมืองมละกา	,,	๕๘
เสด็จถึงเมืองบีนัง	,,	๕๘
เสด็จถึงเมืองเมาะลำเลิง	,,	๕๘
เสด็จถึงเมืองร่างกุ้ง	,,	๕๙
เสด็งถึงอ่าวเมืองกลักกะตา	,,	๕๙
เสด็จขึ้นเมืองกลักกะตา	,,	๕๙
เสด็จถึงเมืองเดลี	,,	๕๙
เสด็จถึงเมืองอาครา	,,	๖๐
เสด็จถึงเมืองลักเนา	,,	๖๐

เสด็จถึงเมืองคอนปุระ	หน้า	๖๑
เสด็จถึงเมืองขอมเบ	,,	๖๒
เสด็จถึงเมืองพาราณสี	,,	๖๓
เสด็จกลับถึงเมืองกลักกะตา	,,	๖๔
เสด็จลงเรือออกจากเมืองกลักกะตา	,,	๖๕
เสด็จกลับถึงเมืองภูเก็จ	,,	๖๕
เสด็จถึงเมืองพังงา	,,	๖๕
เสด็จถึงเมืองไทรบุรี	,,	๖๖
เสด็จทางสถลมารคจากเมืองไทรบุรี	,,	๖๖
เสด็จกลับถึงเมืองสงขลา	,,	๖๗
เสด็จลงเรือพระที่นั่ง	,,	๖๘
เสด็จกลับถึงปากน้ำเจ้าพระยา	,,	๖๘
เสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ	,,	๖๘
การรื่นเริงรับเสด็จที่กรุงเทพ ฯ	,,	๖๙
คำถวายพระพรของพ่อค้าฝรั่งที่เกาะหมาก	,,	๗๑
พระราชดำรัสตอบพ่อค้าฝรั่งที่เกาะหมาก	,,	๗๒
คำถวายพระพรของพ่อค้าแขกที่เกาะหมาก	,,	๗๓
คำถวายพระพรของพ่อค้าจีนที่เกาะหมาก	,,	๗๕
พระราชดำรัสตอบอังกฤษที่เมืองเมาะลำเลิง	,,	๗๖
คำถวายพระพรของพวกพม่าที่เมืองเมาะลำเลิง	,,	๗๗
พระราชดำรัสตอบพวกพม่าที่เมืองเมาะลำเลิง	,,	๗๗

ꦏꦸꦏꦸꦃꦏꦸꦏꦸꦃꦏꦸꦏꦸꦃ

(ม.ป.ท.)

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑

จดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์
แลเมืองเบตาเวีย
ครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕

วัน ๕ ฯ ๔ ค่ำ ปีมะเมียโทศก ศักราช ๑๒๓๒ เวลา ๕ โมงเช้า ๔ ออกเรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธจากท่าราชวรดิฐ

ข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินนั้น ผู้ที่มีเครื่องยศ[๑] สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศุขสวัสดิ์ (กรมหลวงอดิศรอุดมเดช) ๑ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหม ๑ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ๑ พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง) ๑ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต โต) ๑ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (พระยาประภากรวงศ์ชาย) ๑ เจ้าหมื่นเสมอใจราช (พระยามนตรีสุริยวงศ์ ชื่น) ๑ นายราชาณัตยานุหาร (เจ้าพระยาภาสกรวงศ์) ๑ พระชลธารพินิจจัย (ฉุน) ๑

---

๑ ที่เรียกว่าเครื่องยศ คือแต่งยุนิฟอร์ม ผู้ที่ไปตามเสด็จคราวนั้นจัดเปน ๒ พวกที่ไปในกระบวรตามเสด็จติดพระองค์มีเครื่องแต่งตัวตามยศ นอกจากนั้นแต่งเครื่องปรกติ เครื่องแต่งตัวตามยศตามเสด็จคราวนั้น ข้างฝ่ายพลเรือนใช้เสื้อปีกแพรสีน้ำเงินแก่ บักทองคอแลข้อมือ ขลิบทองหน้าอก คาดเข็มขัดนอกเสื้อ มีกระบี่พลเรือนติดสายเข็มขัด นุ่งผ้าไหมสีน้ำเงินแก่ถุงเท้าขาว รองเท้าหนังดำ หมวกเฮลเม็ดแพรขนสีดำ นายทหารแต่งเครื่องทหารมหาดเล็ก เสื้อปีกสีนกพิราบ คาดสายกระบี่ นุ่งผ้าไหมสีเดียวกัน ถุงเท้าขาว รองเท้าหนังดำ หมวกรูปทรงถัง

หลวงสิทธินายเวร (พระอินทรเทพ ทับ)๑ หลวงพิจารณ์จักรกิจ (พระยาเพ็ชรพิไชย เจิม)๑ นายจ่ายวด (หลวงสิทธินายเวร สมบุญ)๑ หลวงวิสูตรสาครดิฐ (พระยาวิสูตรสาครดิฐ กัปตันยอนบุช) ๑ รวม ๑๔ ทหารรักษาพระองค์ นายทุ้ย (พระยาราชานุประพันธ์)๑ นายบุศย์ (พระยาอภัยรณฤทธิ์)๑ นายดั่น (พระยาศักดาภิเดชวรฤทธิ์)๑ นายเล็ก (หลวงศิลปสารสราวุธ)๑ นายเจ็ก (พระยาเทพอรชุน)๑ นายเจี่ยม (พรหมประสาทศิลป์)๑ รวม ๖ นาย ที่ไม่มีเครื่องยศ พระยาศรีสุนทรโวหาร (พั่ก)๑ พระยาอมรสาตรประสิทธิศิลป์ (พระยาแพทยพงศา รอด)๑ พระพิบูลย์โกษากร (พระยาโชฎึก เถียร)๑ หลวงราโชวาต (พระยาสัมพาหบดี แก้ว)๑ ขุนสมุทโคจร (เจ้าหมื่นเสมอใจราช จู)๑ รวม ๕ นาย คนใช้มีเครื่องยศ นายวรกิจบรรหาร (หลวงสิทธินายเวร เที่ยง)๑ นายพิจารณ์สรรพกิจ (พระยาอภัยพิพิธ สุ่น)๑ รวม ๒ นาย รวมทั้งสิ้นเจ้านายขุนนางมีเครื่องยศ ๑๔ ทหารรักษาพระองค์ ๖ คนใช้มีเครื่องยศ ๒ ขุนนางไม่มีเครื่องยศ ๕ รวม ๒๗ คน ในเรือ คนใช้ขุนนาง ๗ กุกย่อยเลี้ยงขุนนาง กลาสี ทหารมหรินรวม ๑๘๑ รวมเจ้าขุนนางไพร่ คนใช้ ที่ไปในเรือพระที่นั่ง ๒๐๘ คน

เมื่อเรือพระที่นั่งใช้จักรไปกลับเรือที่ปากคลองหลอดแล้วล่องไปตามลำแม่น้ำ เวลาเที่ยงแล้ว ๓๕ นาที ถึงปากลัดบน เวลาบ่ายโมงครึ่งถึงปากลัดล่าง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงหน้าเมืองสมุทปราการ ทอดสมอ

หยุดเหนือหาดพระเจดีย์กลางน้ำ เสด็จทรงเรือยตขึ้นไปนมัสการพระ
สมุทเจดีย์ กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จออกไปคอยส่งเสด็จอยู่หน้าเมือง
สมุทปราการ เสด็จมาเผ้าที่พระสมุทเจดีย์[๒] แล้วเสด็จกลับลงมาเผ้า
ที่เรือพระที่นั่ง ครั้นเวลาย่าย ๔ โมงใช้จักรออกจากที่ทอด เวลาย่าย
๔ โมง ๔๓ นาที ถึงที่ตื้นสันดอนน้ำลึก ๘ ศอกคืบ เวลาย่าย ๕ โมง
ตกน้ำลึก ๕ วา ถึงที่ทอดกำบั่นพบเรือราญรุกไพริกลับมาทอดอยู่ แจ้ง
ความว่า ออกไปถึงหน้าเมืองชุมพรแล้ว สู้ชำรุดไปไม่ได้ ต้องกลับ
เข้ามา เรือสยามูปสดัมภ์ทอดอยู่ที่นั่นด้วย จึงมีพระบรมราชโองการ
ดำรัสสั่งให้เอาเรือไฟลำเล็กไปรับ จมื่นทิพเสนา (พระยาประชุมประชา
นาถ เอียม) จมื่นราชามาตย์ (พระยามหาเทพ จุ้ย) พระยาสมุท
บุรานุรักษ์ (พระยาอรรคราชนาถภักดี เนตร เปนไวสกงสุลสยามอยู่
สิงคโปร์) ไปลงเรือสยามู แล้วเรือพระที่นั่งใช้จักรไปจนเวลาย่ำค่ำ
กัปตันตั้งเข็มเดิรทางตรง ศีร์ยะเรือตั้งทิศใต้สู่ลมสำเภา เดิรเคียงไป
ด้านตวันตกเกาะเหลือมเกาะไผ่ เวลายาม ๑ ถึงท้ายเกาะคราม เวลา
๒ ยามคะเนจะถึงหน้าเมืองปราณ

เวลารุ่งขึ้นวัน ๖ ฯ ๕ ค่ำ ไม่เห็นฝั่งแลเกาะอะไรเลย จนเวลา
ย่ำค่ำถึงตรงเกาะเต่า แขวงเมืองชุมพร ออกมาห่างประมาณ ๒๗ ไมล์
เห็นแต่เกาะเขียว ๆ ตั้งแต่เวลา ๒ ยามจนย่ำรุ่ง ลมสำเภาพัดกล้า
มีคลื่น

---

๒ กรมพระราชวังบวร ฯ มีหน้าที่ทรงทำการซ่อมแซมป้อมเมืองสมุทปราการอยู่ในเวลานั้น จึงลงไปคอยส่งเสด็จที่เมืองสมุทปราการ

เวลาย่ำรุ่งวัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ เห็นเกาะกระหน้าเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ข้างตวันออกเฉียงเหนือ ๖ เห็นฝั่งแลเขาแต่เขียว ๆ เวลาเช้า ๒ โมง แล่นเรือตรงแหลมทราย ยังห่างปากอ่าวเมืองสงขลา ๓๐ ไมล์ เห็นตลิ่งแลเขาต้นไม้สูง ๆ ข้าง เวลาเช้า ๔ โมงถึงหน้าแหลมทราย แลเห็นต้นตาลต้นมะพร้าวแลบ้านตามชายตลิ่ง เวลาเที่ยงแลเห็นกำปั่นทอดอยู่ปากอ่าวเมืองสงขลา เวลาบ่ายโมง ๒๐ นาที ถึงที่ทอดปากอ่าวเมืองสงขลา น้ำลึก ๓ วาศอก เรือกลไฟประพาสอุดรสยาม เรือกลไฟเจ้าพระยามาทอดอยู่ก่อน กับเรือกำปั่นลูกค้า ๓ ลำ พระยาสงขลา (เจ้าพระยาวิเชียรคีรี เม่น) พระสุนทรานุรักษ์ (เนตร ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา บุตรเจ้าพระยาวิเชียรคีรี เม่น) แลกัปตันออตันนายเรือเจ้าพระยา มาเฝ้าที่เรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จขึ้นไปประทับที่พลับพลาแหลมทราย แล้วเสด็จทรงรถประพาสตามตลาดที่เมืองสงขลา เสด็จกลับเรือพระที่นั่งเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ทรงฝากพระราชหัตถเลขาเข้ามาถึงเจ้าคุณผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกับเรือเจ้าพระยาเวลา ๒ ยาม เรือสยามุถึงทอดท้ายเกาะหนู เวลายาม ๑ พระสุนทราพระยาสมุท มาเฝ้าในเรือพระที่นั่ง รับสั่งให้เรือสยามุออกณวัน ๑ ๗ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง

ณวัน ๑ ๗ ๔ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จไปประพาสตามสวนราษฎรริมเกาะยอ จนถึงโรงพวกจีนทำอ่างไห แล้วกลับถึงเรือพระที่นั่งเวลาทุ่มหนึ่ง เวลา ๗ ทุ่มใช้จักรออกจากท่าทอดสมอเมืองสงขลา

รุ่งขึ้นณวัน ๒ ฯ ๔ ค่ำ ถึงแหลมตานี เรือเดิรห่างฝั่งประมาณ ๑๐ ไมล์ เวลาเช้า ๒ โมง ถึงตรงแหลมงูเปนพรมแดนเมืองตานีกับเมืองกลันตันต่อกัน เวลาเที่ยงเรือเดิรลึกแลไม่เห็นฝั่ง คะเนประมาณถึงหน้าเมืองกลันตัน เวลาบ่าย ๓ โมง แลเห็นเกาะปรินเตียนใต้ปากอ่าวเมืองกลันตัน เวลาย่ำค่ำถึงท้ายเกาะปรินเตียน แลเห็นเกาะริดังห่างประมาณ ๒๐ ไมล์ เวลายามเศษถึงหน้าเมืองตรังกานู เวลา ๒ ยามเศษ เห็นเกาะบราลา

วัน ๓ ฯ ๔ ค่ำ เวลาย่ำรุ่ง พ้นเกาะบราลา มาถึงหน้าแหลมเขาตังโกรน เวลาเที่ยงเห็นเกาะนาค แขกเรียกว่าปูลูเทียวมัน เวลาบ่าย ๔ โมงเห็นเกาะปูลูบีสัง ปูลูอ่อ ปูลูติงงิ พร้อมกันทั้ง ๔ เกาะ เวลา ๓ ยามเห็นแสงเพลิงดวงใหญ่ที่หินขาวปากช่องเมืองสิงคโปร์ ตื่นบรรทมขึ้นพอทอดพระเนตร รับสั่งให้ใช้จักรเข้าไปให้ใกล้ แล้วรับสั่งให้ถอยออกไปนอกหินขาวประมาณ ๑๐ ไมล์ รอคอยเวลาให้สว่างจะทอดพระเนตรเสาตะเกียงให้เห็นถนัด

ครั้นทอดพระเนตรแล้ว เวลาย่ำรุ่งวัน ๔ ฯ ๔ ค่ำ ใช้จักรเดิรเรือไปตามช่องเมืองสิงคโปร์ เวลาเช้าโมงครึ่งถึงแหลมโรแมนเนียเปนที่สุดแผ่นดินเรียกว่าแหลมมลายู ตรงข้ามเกาะเมืองเรียว ซึ่งเปนเมืองขึ้นของวิลันดา เวลาเช้า ๒ โมง มิศเตอร์เบิน เจ้าท่าเมืองสิงคโปร์ใช้เรือกลไฟชื่อปุรโตมากับพระยาอัสดงคตทิศรักษา (พระยา

อนุกูลสยามกิจ ตันกิมเจ็ง เปนกงสุลสยามที่เมืองสิงคโปร์) หลวงพิเศษพจนการ (พระยาอรรคราชนาถภักดี หวาด) ออกมารับเสด็จถึงเรือพระที่นั่งที่แหลมยะโฮ เรือพระที่นั่งรอจักรหยดเรือพระที่นั่งรับทั้ง ๓ นายขึ้นมาเฝ้า มิศเตอร์เบิน ถวายหนังสือพิมพ์ ว่าด้วยเกาวนาแลพ่อค้าพร้อมใจกันจัดการรับเสด็จด้วยความยินดี ๑๑ ข้อ มีแจ้งอยู่ในหนังสือพิมพ์นั้น แล้วมิศเตอร์เบิน ก็นำเรือพระที่นั่งแล่นไปตามช่องถึงที่ทอดสมอตรงหน้าท่ายอนสตอนเบย์เวลา ๔ โมงเช้า ทอดสมอเรือพระที่นั่งห่างฝั่งประมาณ ๑๕ เส้น

(หนังสือพิมพ์ที่มิศเตอร์เบิน ถวายนั้น คือหมายรัฐบาลสั่งเตรียมการรับเสด็จ สำเนามีพิมพ์ไว้ในหนังสือสยามเรโปสิตอรี ปี คฤศตศก ๑๘๗๑ ดังนี้

หมายรัฐบาลที่ ๖๖

การรับเสด็จสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเมื่อเสด็จขึ้น ได้กะไว้ดังต่อไปนี้ จึงโฆษนาให้ทราบทั่วกัน

๑ เมื่อแลเห็นธงราชธวัชเมื่อใด จะยิงปืนใหญ่ที่ป้อมแคนนิงนัด ๑ แลจะชักธงสยามขึ้นที่เสาธงสัญญาเปนสำคัญ

๒ วันแลเวลาซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จขึ้นนั้น จะบอกให้ทราบด้วยชักสัญญาเหมือนกับบอกเวลาส่งเมล์ฉนั้น สัญญาจะชักที่เสาธงสัญญาแลมิธงช้างหมายให้ทราบ จะชักสัญญาไว้ ๓ ชั่วโมงในเวลานั้นจะไม่ชักสัญญาอื่น

๓ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเหยียบพระยาทชันยก จะยิงปืนสลุตทีปืนมแคนนิง

๔ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จขึ้นที่อ่าวคอลเยอร์ ผู้รั้งราชการเมือง บรรดากรมการผู้ใหญ่ แลผู้บังคับการทหารบกทหารเรือทั้งหัวหน้ากระทรวงต่าง ๆ แลกงสุลต่างประเทศ ขอให้เข้าใจว่าได้รับเชิญไปรับเสด็จกับผู้รั้งราชการ

๕ ให้ทหารกรมที่ ๗๕ เปนกองเกียรติยศ ไปตั้งแถวคอยรับเสด็จที่เสด็จขึ้น

๖ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จจากท่าขึ้นบกไปที่ศาลานครภิบาล ทรงรับคำถวายไชยมงคลที่นั้น ให้ทหารแขกมัทราฐูไปตั้งแถวเปนกองเกียรติยศที่หน้าศาลา แลให้ทหารอาสาเมืองสิงคโปร์ไปยืนเปนกองเกียรติยศที่ข้างขนบันได

หมายพลตระเวน

ข้อบังคับของพลตระเวนมีดังนี้ ประกาศไว้ให้คนทั้งหลายทราบคือ

๑ ตามความในหมายรัฐบาลที่ ๖๖ นั้น ได้ออกข้อบังคับสำหรับพลตระเวน ให้รักษาการโดยกวดขัน เวลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จมาเมืองสิงคโปร์ดังนี้

๒ เพื่อจะไม่ให้ผู้คนพลุกพล่านเวลาเสด็จ ห้ามมิให้รถข้ามสพานควนัคชั่วโมงครึ่ง ก่อนเวลากำหนดเสด็จขึ้นบก เว้นไว้แต่รถที่ได้รับใบอนุญาตเปนสำคัญ ข้าราชการซึ่งได้รับเชิญไปคอยรับเสด็จจะได้

รับตั๋วอนุญาตสีเหลือง จากผู้แทนอธิบดีกองตระเวนไปเปนสำคัญ ส่วนผู้ที่มีประสงค์จะไปคอยดูกระบวรเสด็จ จะได้รับตั๋วอนุญาตสีขาว

๓ ถนนเหล่านี้ จะปิดชั่วโมงครึ่งก่อนเวลาเสด็จขึ้น คือ ถนนแยตเตอรี ถนนปรินส์ ถนนดะชูซา ถนนดะอัลไมดา

๔ ขอให้ผู้เปนนายสั่งคนขับรถของตนให้กระทำตามคำสั่งซึ่งพิมพ์ไว้ข้างหลังใบอนุญาต

๕ ผู้ใดจะขอตั๋วอนุญาต ให้ไปขอที่ศาลาว่าการพลตระเวนในระหว่างเวลา ๔ โมงเช้า จนบ่าย ๔ โมงพรุ่งนี้

หมายนี้ออกตามบัญชาท่านผู้รั้งราชการเมือง

(ลงชื่อ) อี. เอ. เออวิง

ผู้รั้งตำแหน่งโคโลเนียลสเกรตตารี

ทำณที่ว่าการโคโลเนียลสเกรตตารี วันที่ ๑๓ มีนาคม คฤศตศก ๑๘๗๑)

เวลาย่ำเที่ยง ๒๐ นาฑิ นายทหารอังกฤษกัปตันลักกี เสมียนใหญ่ชื่อมิศเตอร์เบิด รองชื่อมิศเตอร์แนตนี ลงมาเฝ้าในเรือพระที่นั่งกราบบังคมทูลว่า วันนี้ขอเชิญเสด็จประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งคืนหนึ่งก่อน ต่อเวลาพรุ่งนี้จึงจะได้จัดการรับเสด็จได้[๓] ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงครึ่ง ผู้รั้งราชการเมืองสิงคโปร์ ชื่อนายพันเอกแอนสันกับมหาราชา

---

๓ เวลานั้นตำแหน่งเจ้าเมืองสิงคโปร์ว่าง นายพันเอกแอนสันเปนผู้รั้งราชการเมืองที่ต้องเชิญเสด็จประทับอยู่ในเรือวัน ๑ ก่อน เพราะจัดการรับเสด็จไม่ทันนั้น เปนด้วยในสมัยนั้น โทรเลขในระหว่างเมืองสิงคโปร์กับกรุงเทพ ฯ ยังไม่มี ที่เมืองสิงคโปร์รู้ไม่ได้แน่ว่าจะเสด็จถึงวันไร

อาบูบักกะ เจ้าเมืองยะโฮ น้องชายลงมาเฝ้าในเรือพระที่นั่ง แล้ว
มิศเตอร์รีดลงมาเฝ้า[๔] ครั้นมิศเตอร์รีดกลับ ทรงเรือยต ๑๒ กรรเชียง
มีเรือยตข้าราชการตาม ๒ ลำ เสด็จเที่ยวทอดพระเนตรตามชายทเล
แถวหน้าบ้านตีโละวัยยา ที่พวกอังกฤษทำอู่แลท่าจอดเรือกำปั่น เวลา
ทุ่มหนึ่งกลับถึงเรือพระที่นั่ง

ครั้นณวัน ๕ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ เรือกลไฟบางกอกมา
แต่กรุงเทพ ฯ ได้รับหนังสือ ๆ พณ ฯ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เวลา
เช้า ๔ โมง ผู้รั้งราชการเมืองให้จัดเรือกลไฟเล็กลำ ๑ เรือ ๑๐ กรรเชียง
๒ ลำมารับเสด็จ จึงรับสั่งให้ข้าราชการแต่งตัวเต็มยศขึ้นไปคอยรับ
เสด็จที่สพานทำไว้รับเสด็จนั้น ทรงเรือพระที่นั่ง ๑๒ กรรเชียง สมเด็จ
พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระองค์เจ้าศุขสวัสดิ
เจ้าพระยาสุรวงศ์ ฯ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ พระยาสุรศักดิ์มนตรี นาย
ราชาณัตยานุหาร ตามเสด็จในเรือพระที่นั่งเรือไฟจูงถึงสพานยอนสตัน
เย็นเวลา ๕ โมงเช้า นายพันเอกแอนสัน ผู้รั้งราชการเมืองสิงคโปร์
พร้อมด้วยกรมการผู้ใหญ่ กงสุลต่างประเทศ แลมหาราชาเมืองยะโฮ
คอยรับเสด็จอยู่ที่สพาน มีทหารยืนแถวแลแตรวงเป่นกองเกียรติยศ
ขุนนางไทยยืนเป่นแถวคอยรับเสด็จ ๒ ข้าง เมื่อออกเรือพระที่นั่ง เรือ

---

๔ มิศเตอร์รีดคนนี้เป่นนายห้างใหญ่อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ได้เคยเข้ามาเฝ้า ฯ แล เป่นที่ชอบพระอัธยาศรัยพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิทยัมรณยุทธกับเรือยงยศอโยชฌิยายิงสลุต ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นที่ท่า
ป้อมแคนนิ่งกับเรือรบอังกฤษยิงสลุต ผู้รั้งราชการเมืองเชิญเสด็จผ่าน
แถวทหารกองเกียรติยศไปขึ้นรถพระที่นั่ง ผู้รั้งราชการตามเสด็จใน
รถนั้น ไปยังเตาน์ฮอล คือศาลานคราภิบาล ที่หน้าศาลามีทหารยืนแถว
เปนกองเกียรติยศ บนบันไดมีทหารอาสาเมืองสิงคโปร์ยืนรายรับเสด็จ
เสด็จขึ้นไปยังห้องประชุม มีราชอาสน์จัดตั้งไว้ เชิญเสด็จขึ้นประทับ
ราชอาสน์ ข้าราชการยืนราย ๒ ข้างแล้ว พวกกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย
แลพวกผู้ดีชาวเมืองสิงคโปร์เข้าเฝ้า เดิรผ่านหน้าพระที่นั่งถวายคำนับที
ละคน ครั้นเสร็จแล้ว มิศเตอร์ทอมัศสก๊อตผู้เปนหัวหน้าของสโมสร
พาณิชย์ถวายไชยมงคล (คำถวายไชยมงคลนั้นแปลได้ความว่า

ขอกราบทูลสมเด็จบรมบพิตร พระยาทสมเด็จพระปรมินทรมหา
จุฬาลงกรณ์เกล้า พระเจ้าแผ่นดินสยาม แลเปนราชาธิราชของลาว
ขอพระองค์จงได้โปรด

ข้าพเจ้าสมาชิกทั้งหลายในสมาคมพาณิชย์เมืองสิงคโปร์ เปน
นายห้างนายธนาคาร แลเปนพ่อค้า นานาชาติ มีความประสงค์จะถวาย
ความยินดี แลมีน้ำใจต้อนรับพระองค์ด้วยความเคารพ ในเมื่อพระองค์
เสด็จมาถึงเมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายเปนครั้งแรก

ข้าพเจ้าทั้งหลายนิยมว่า การที่พระองค์เสด็จครั้งนี้ เปนพยาน
ให้ปรากฏยิ่งขึ้นว่า รัฐบาลของพระองค์ประสงค์จะบำรุงทางมิตรไมตรี
กับนานาประเทศ ข้าพเจ้าทั้งหลายแน่แก่ใจว่า ซึ่งพระองค์ผู้ทรงพระ

เกียรติยศสูง ได้ทรงประพฤติเปนแบบอย่างที่เสด็จไปประพาสถึงเมือง
ต่างประเทศดังนี้ ไม่ใช่แต่จะเปนคุณเปนประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
ของพระองค์เท่านั้น จะเปนเยี่ยงอย่างแก่พระราชาในประเทศอื่น แล
เปนประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในประเทศนั้น ๆ ด้วย

ข้าพเจ้าทั้งหลายมีความชื่นชมยินดีที่แลเห็นว่า พระองค์มีพระ
ราชหฤทัยเผื่อแผ่กว้างขวาง เหมือนกับสมเด็จพระบรมชนกนาถได้
ทรงแสดงมาแล้ว (สมเด็จพระบรมชนกนาถ) พระองค์ได้ทรงปกครอง
พระราชอาณาจักรด้วยพระปรีชาญาณ แลบันเทาความทุกข์ร้อนต่าง ๆ
กรุงสยามได้อาศรัยพระปรีชาญาณของสมเด็จพระบรมชนกนาถนั้นเปน
ที่ตั้ง จึงได้มีความเจริญ แลเปนที่นับถือของนานาประเทศอย่าง
ทุกวันนี้

ข้าพเจ้าทั้งหลายมีความพอใจ ที่ได้แลเห็นการค้าขายในระหว่าง
เมืองนี้ กับพระราชอาณาจักรของพระองค์มีมากมายแลเจริญขึ้นทุกที
ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกพระเดชพระคุณที่รัฐบาลสยามได้ช่วยทำนุบำรุงการ
ค้าขายของข้าพเจ้าทั้งหลาย ทางไมตรีในระหว่างเมืองสิงคโปร์กับกรุง
สยาม ถ้ายังสามารถจะเจริญขึ้นอีกได้ ข้าพเจ้าทั้งหลายหวังใจว่า
ทางไมตรีนั้นจะเจริญยิ่งขึ้น

ในที่สุดข้าพเจ้าทั้งหลายขอให้พระองค์ทรงดำรงพระบรมสุข แล
ทรงเจริญรุ่งเรืองด้วยประการทั้งปวง แลขอให้พระเปนเจ้าผู้ประทาน

สรรพสิ่ง ของบันดาลให้รัชกาลของพระองค์ยืนนาน ประกอบด้วยสานติสุข
แลพระเกียรติยศทุกประการ

ลงชื่อแทนสมาคมค้าขาย ทอมศ สกอต
ผู้เป็นประธาน

พระราชดำรัสตอบว่า

ดูกรท่านทั้งหลาย เรามีความยินดีที่ได้ฟังคำต้อนรับของพวกพ่อค้าเมืองสิงคโปร์ ซึ่งแสดงโดยไมตรีจิตต์ การค้าขายเป็นการสำคัญที่จะให้เกิดสมบัติของชาติทั้งหลาย ทั้งเป็นเหตุให้เกิดความอุสาหะ แลความสุขความเจริญแก่ประชาชนทุกชั้น

เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถของเราเสวยราชสมบัติอยู่ ได้ทรงทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับรัฐบาลต่างชาติในยุโรป เพื่อจะให้การไปมาค้าขายในระหว่างประชาชนเจริญขึ้น เราจะพยายามดำเนิรตามรอยพระยาทยุคล บำรุงความเจริญในพระบรมราโชบายซึ่งได้ทรงเริ่มไว้โดยเต็มกำลัง

เป็นความยินดีของเราอย่างหนึ่ง เมื่อเรามาเยี่ยมเยือนเมืองต่างประเทศภายนอกพระราชอาณาจักร ได้มาถึงเมืองสิงคโปร์ก่อน เพราะนอกจากที่เป็นเมืองค้าขายใหญ่โต ยังเป็นเมืองซึ่งได้มีไมตรีชอบพอค้าขายกันกับกรุงสยามอยู่เป็นอันมาก เราหวังใจว่า เมืองนี้คงจะมี

ความเจริญยิ่งขึ้นต่อไปทุก ๆ ปี แลบรรดาผู้ที่อยู่ในเมืองนี้จะมีความสุข
สำราญ อยู่ในพระราชอำนาจของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

เราขอให้สิ่งซึ่งเปนใหญ่เปนประธานในสกลโลกจงป้องกันแลอุดหนุน
ความประสงค์ของท่านทั้งหลายในการค้าขาย ให้สำเร็จประโยชน์ทุก
ประการ)

แล้วหัวหน้าพ่อค้าจีนถวายไชยมงคล แลมีพระราชดำรัสตอบตาม
สมควร

ครั้นทรงรับไชยมงคลแล้ว ผู้รั้งราชการเมืองจึงเชิญเสด็จขึ้นทรงรถ
พวกข้าราชการขี่รถตามเสด็จไปเคาเวอนเมนต์เฮาส์ เปนที่อยู่ของ
เจ้าเมืองสิงคโปร์บนยอดเขา ซึ่งได้จัดไว้เปนที่ประทับแรม กับจัดบ้าน
ที่เขานิวฮาเบอชื่อบ้านปรีกเดียไว้อีก ๒ แห่ง พวกข้าราชการแยกกันอยู่
ที่บ้านเจ้าเมืองบ้าง ที่บ้านปรีกเดียบ้าง บ้านพระภาษิสมบัติบริบูรณ์
(พระยาพิสณฑ์สมบัติบริบูรณ์ ยิ้ม เปนเจ้าของเรือเจ้าพระยา) บ้าง บ้าน
พระยาอัสดงคตบ้าง (เมื่อเสด็จถึงเมืองสิงคโปร์แล้วได้มีพระราชโทรเลข
ถึงสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษดังนี้

ทูลสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

หม่อมฉันออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม มาตรวจตรา
หัวเมืองของหม่อมฉัน แล้วได้ลงมาถึงเมืองสิงคโปร์ ซึ่งเปนเมืองขึ้น
ของพระองค์ เปนครั้งแรกที่เจ้าแผ่นดินสยามได้มาขึ้นที่เมืองของอังกฤษ

ท่านผู้รั้งราชการได้ต้อนรับหม่อมฉันเปนเกียรติยศอย่างสูงสุด แล
ได้จัดให้พักที่ซึ่งนับว่ามีความสุขสบายมาก

หม่อมฉันมีความยินดีที่ได้เห็นบ้านเมืองแลผู้คน ซึ่งอยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์ มีความเจริญรุ่งเรืองถึงเพียงนี้

หม่อมฉันขอบพระทัยที่พระองค์ทรงรับรองโดยไมตรี แลขอให้พระองค์ทรงเจริญชนมสุขทุกประการ

สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย มีพระราชโทรเลขตอบดังนี้ ทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม

หม่อมฉันได้รับพระราชโทรเลขมีมาจากเมืองสิงคโปร์ หม่อมฉันมีความยินดีมากที่ได้ทราบว่า พระองค์เสด็จมาถึงแผ่นดินของอังกฤษ แลเจ้าเมืองกรมการได้จัดการรับเสด็จเปนที่พอพระทัย หม่อมฉันขอบพระทัยที่พระองค์ทรงประทานพร แลขอให้พระองค์เชื่อพระทัยว่า หม่อมฉันก็มีความประสงค์จะให้พระองค์เจริญพระชนมสุขทุกประการ)

ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ทรงเครื่องตามธรรมเนียม ทรงรถเสด็จไปเยี่ยมข้าราชการที่อยู่บ้านปริกเดีย เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับจากบ้านปริกเดีย ไปทอดพระเนตรบาแรกที่ทหารอยู่บนเขา เวลาย่ำค่ำเสด็จกลับถึงที่ประทับเดิม เวลายามหนึ่งพวกขุนนางนายทหารพาภรรยาแลบุตรหญิงมาเฝ้าที่บ้านเจ้าเมืองพร้อมกันประมาณ ๒๐๐ คน เข้ามาหน้าพระที่นั่งแล้วคำนับเรียงกันไปเปนคู่ แล้วผู้รั้งราชการเมืองให้ทำบีพาทย์ฝรั่ง พวกชายหญิงซึ่งมาเฝ้านั้นก็พากันเต้นรำถวายทอดพระเนตรจน ๒ ยาม

วัน ๖ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง ทรงเครื่องเต็มยศเสด็จไปทอดพระเนตรเรือรบอังกฤษ[๑๒] (ชื่อบารุสซา) แล้วเสด็จไปบ้านปริกเดียเสวยกลางวันกับขุนนางที่อยู่บ้านปริกเดียแลขุนนางที่ตามเสด็จ แล้วทรงเครื่องตามธรรมเนียม ทรงรถไปทอดพระเนตรที่ตึกสำหรับส่งหนังสือเมล์ (ไปรษณียสถาน)[๕] แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรโบถอังกฤษ (วัดเซ็นแอนดริว) แล้วเสด็จไปที่สกูล (แรฟฟ์ล) สอนหนังสือเด็ก แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรที่รักษาคนเสียจริตแลรักษาคนป่วยไข้ (โรงพยาบาล) เสร็จแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตที่เยล์คือคุกสำหรับขังคนโทษ จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับยังที่ประทับบ้านเจ้าเมือง เวลาทุ่ม ๑ ผู้รั้งราชการเมืองมีการเลี้ยงถวายในราชการ เชิญเสด็จเสวยโต๊ะกับขุนนางชาวยุโรปประมาณ ๖๐ คน

วัน ๗ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงทรงเครื่องตามธรรมเนียมไปทอดพระเนตรที่ตึกตเลแครฟ[๑๓] (โทรเลขสถาน) แลศาลชำระความแล้วเสด็จไปทอดพระเนตรที่สูบน้ำสำหรับดับไฟไหม้แลที่ตึกลมประทีป จนเวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จกลับที่ประทับ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จไปทอดพระเนตร (การประกวดดอกไม้ ซึ่งจัดขึ้นในการรับเสด็จณ) สวนดอกไม้สำหรับเมืองสิงคโปร์ เวลาบ่าย ๕ โมงเสด็จกลับที่ประทับ เวลา ๒ ทุ่มทรงเครื่องครึ่งยศเสด็จไปทอดประเนตรละคอน (พูด ซึ่งพวกอังกฤษ

---

๕ ในสมัยนั้น ชื่อต่าง ๆ หลายชื่อ เช่นไปรษณีย์โทรเลขเปนต้นยังไม่เกิดขึ้นในภาษาไทย

ชาวเมืองสิงคโปร์พร้อมกันจัดขึ้นเล่นถวายในการรับเสด็จ) ที่เตาน์ฮอล
สองยามเสด็จกลับยังที่ประทับเดิม

วัน ๑ ๗ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ทรงเครื่องตามธรรมเนียม
๑๔
เสด็จไปบ้านพระยาอัสดงคต ๆ จัดโต๊ะถวายเสวยพร้อมกับข้าราชการที่
ตามเสด็จ เวลาเช้า ๕ โมงเสด็จกลับยังที่ประทับ ครั้นเวลาบ่าย ๕
โมง เสด็จไปทอดพระเนตรสวนจีนของจีนวังโป

วัน ๒ ๗ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเสด็จเที่ยวประพาสห้างขายของ
๑๕
ต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับ เวลา ๒ ทุ่มครึ่งทรงเครื่องเต็มยศอย่างทหาร
พร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ไปทอดพระเนตร
เต้นรำที่เตาน์ฮอล (ซึ่งจัดขึ้นในการรับเสด็จ) เวลา ๕ ทุ่มเศษเชิญ
เสด็จเสวย แลมีโต๊ะจัดตั้งเลี้ยงผู้ที่ไป ๔ โต๊ะ ๆ หนึ่งประมาณ ๗.๘.๙. วา
คนชาวยุโรปประมาณทั้งชายทั้งหญิง ๔๐๐ คนเศษ ครั้นกินโต๊ะแล้ว
ผู้รั้งราชการเมืองยืนขึ้นกล่าวคำสรรเสริญตามภาษาอังกฤษ แปล
ได้ความว่า การชุมนุมครั้งนี้ทำให้เปนพระเกียรติยศแด่สมเด็จพระเจ้า
กรุงสยามซึ่งเปนพระองค์แรก ที่ได้เสด็จมาก้าวพระบาทเหยียบแผ่นดิน
ของอังกฤษ แล้วถวายพระพรว่า ขอให้ทรงเจริญดำรงอยู่ในสิริราช
สมบัติยืนอยู่นาน ขุนนางฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษก็ลุกขึ้นพร้อมกัน ๓ หน
เสวยแล้วเสด็จทอดพระเนตรเต้นรำ พวกขุนนางนายห้างก็เต้นรำอีกพัก ๑
แล้วเสด็จกลับยังที่ประทับเวลา ๒ ยาม

วัน ๓ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเที่ยงทรงเครื่องตามธรรมเนียม เสด็จไปบ้านเมเยอแมกเนีย[๖] แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรตลาดขายปลาขายผัก แลศาลเจ้าโจซือกง แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรอู่กำปั่นแลโรงทำการช่างที่อู่กำปั่นด้วย เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จกลับยังที่ประทับ เวลาทุ่มเศษเสด็จไปเสวยโต๊ะที่บ้านเซอเบนสันแมกสเวล อธิบดีผู้พิพากษาเสวยแล้วกลับยังที่ประทับ

วัน ๔ ๒ ๗ ๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้าเสด็จประพาสตามห้างแล้วเสด็จกลับ เวลาบ่าย ๕ โมงเสด็จประพาสตามถนนต่าง ๆ เวลาทุ่มเศษผู้รั้งราชการเมืองเชิญเสวยโต๊ะไปรเวต

วัน ๕ ๓ ๗ ๕ ค่ำ เสด็จพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์แก่นายพันเอก แอนสัน ผู้รั้งราชการเมืองสิงคโปร์ เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งทรงเครื่องเต็มยศพร้อมด้วยขุนนางฝ่ายทหารพลเรือนตามเสด็จ ขึ้นรถออกจากที่ประทับบ้านเจ้าเมือง เสด็จมาลงท่ายอนสตันเบีย มิทหารกองเกียรติยศคอยส่งเสด็จ ขุนนางฝรั่ง ขุนนางจีน มหาราชาเมืองยะโฮมาส่งเสด็จถึงสพาน แล้วทรงเรือกลไฟเล็กที่ผู้รั้งราชการเมืองจัดไว้ส่งนั้น มายังเรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธ แลเวลาที่เสด็จลงเรือพระที่นั่งกลุตสงเสด็จเหมือนอย่างเมื่อขาเสด็จขึ้นเมืองฉนั้น เวลา ๑๑ ทุ่มเรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์

---

๖ เปนนายทหารช่างประจำเมืองสิงคโปร์

ณวัน ๖ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงถึงอ่าวแม่น้ำเมืองยะโฮ เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งเข้าช่องเกาะเรียว เวลาย่ำค่ำเห็นเกาะเมืองลิงาข้างขวาห่างประมาณ ๑๕ ไมล์

วัน ๗ ๆ ๕ ค่ำ เวลาย่ำรุ่ง เห็นเกาะปากช่องบังกาข้างเหนือ เวลา ๒ โมงเช้าเห็นเสาเรือนตะเกียงปากช่องบังกาแหลมตวันออก เวลา ๓ โมงเช้าเข้าช่องบังกา เวลาย่ำค่ำออกปากช่องบังกาข้างใต้

วัน ๑ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้า เห็นเกาะวอศเซอเหนือห่างประมาณ ๑๐ ไมล์ เวลาเช้า ๓ โมงถึงหน้าหมู่พันเกาะข้างตวันออก ๔ โมงเช้าถึงเกาะวอศเซอใต้ บนเกาะมีเรือนตะเกียง เวลาเช้า ๕ โมงถึงเกาะชวาที่ปากอ่าวเมืองเบตาเวีย เห็นฝั่งแลกำปั่นรบ กำปั่นลูกค้า เห็นอู่กำปั่นอยู่บนเกาะ เวลาบ่ายโมงเรือพระที่นั่งแล่นผ่านเรือรบวิลันดาเข้าไป เรือ ๙ ลำยิงสลุตลำละ ๒๑ นัด ครั้นเรือพระที่นั่งทอดสมอ อาสิสเตนเรสิเดนต์กับผู้ว่าราชการกรมการเมือง กัปตันเจ้าท่ากับขุนนางอิก ๕ นายลงมาเฝ้า

(ได้พบคำแปลหมายรัฐบาลเตรียมการรับเสด็จที่เมืองเบตาเวียมีอยู่ในจดหมายเหตุเก่าหอพระสมุด ฯ กรมการวิลันดาคงนำมาให้กราบทูล ฯ เมื่อเรือพระที่นั่งไปถึง อย่างเดียวกับที่เมืองสิงคโปร์ เห็นควรรักษาไว้จึงได้พิมพ์ไว้ในที่นี้

หนังสือกำหนดการรับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม จะเสด็จออกมาเมืองเบตาเวีย ในเดือนมาช คฤศตศักราช ๑๘๗๑ ปี จะเสด็จออกมาถึงท่าแล้วจะรับอย่างไร

ข้อ ๓ ว่า เจ้าพนักงานผู้รักษาธงบอกเหตุที่เกาะออนรุก แล เจ้าพนักงานผู้รักษาธงบอกเหตุที่เรือรบ ที่ทอดประจำอยู่ที่ท่าเรือนอก ได้เห็นเรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีธงที่ปลายเสาเมื่อใด เจ้าพนักงานต้องชักธงบอกให้ฮัปมาสเตนเจ้าท่าทราบโดยเร็ว แล้วเจ้าท่าจะต้องไปแจ้งแก่คอเวอนเนอเยเนราลผู้ครองเมือง แล้วเจ้าพนักงานที่ได้กำหนดไว้ให้ออกไปเชิญเสด็จขึ้นบก

ข้อ ๒ ว่า เรือรบฮอลันดาแล่นออกไปพบเรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามก็ดี เรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามแล่นมาพบเรือรบฮอลันดาก็ดี เรือรบฮอลันดาต้องทำคำนับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามตามกฎหมายข้อที่ ๑ แลข้อ ๒๘, ๕๒, ๕๓, ซึ่งได้กำหนดไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเมืองใดจะเข้ามา จะต้องคำนับแลยิงสลุตรับในเรือรบฮอลันดาอย่างไร (นั้น) เรือรบฮอลันดาต้องทำคำนับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามตามกฎหมายกำหนดไว้นั้น อนึ่งเรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเข้ามาทอดสมอแล้ว กัปตันของเรือรบที่ชักธงบอกเหตุตามว่าไว้ในข้อที่ ๑ ต้องลงเรือไปที่เรือพระที่นั่ง บอกให้กัปตันเรือพระที่นั่งทราบว่า ขุนนางซึ่งได้จัดไว้ให้เปนเจ้าพนักงานออกมาเชิญเสด็จนั้น จะออกมาเชิญเสด็จ

ข้อ ๓ ว่า ขุนนางซึ่งเปนเจ้าพนักงานเชิญเสด็จขึ้นบกนั้น ครั้นได้เห็นธงสำคัญแล้ว ต้องมาชุมนุมพร้อมกัน เจ้าพนักงานเหล่านั้นคือ เสเกรตตารีของคอเวอนเนอเยเนราลผู้ครองเมืองนั้นนาย ๑ ขุนนาง

สำหรับปรึกษาราชการแผ่นดินมีอายุสูงที่สุดนาย ๑ เกาวนาเมืองเบตาเวีย นาย ๑ กอมมันเดอคือแม่ทัพใหญ่ที่หนึ่งซึ่งได้บังคับการรบขนบกเกาะยาวานาย ๑ ชีปออพีเซอคือแม่ทัพใหญ่ที่หนึ่งซึ่งได้บังคับการรบฝ่ายทเลยาวานาย ๑ ฮัปมาสเตนคือเจ้าท่านาย ๑ กับทั้งอาศยูกาศคือเสมียนฝ่ายการทหารของคอเวอนเนอเยเนราลนาย ๑ รวม ๗ นายด้วยกัน เจ้าพนักงารเหล่านี้ชุมนุมกันพร้อมแล้ว พากันไปลงเรือกลไฟชื่อติลิองซึ่งจอดอยู่ที่สพาน แล้วใช้จักรออกไปที่เรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม แล้วขึ้นบนเรือพระที่นั่งเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม สำแดงชื่อคอเวอนเนอเยเนราลกราบทูลให้ทราบว่า คอเวอนเนอเยเนราลทราบว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จมาถึงแล้วก็มีความยินดีให้กราบทูลว่า คอเวอนเนอเยเนราลขอเชิญเสด็จขึ้นบกตามที่กำหนดไว้ในหนังสือนี้ ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นชอบตามกำหนดนั้น ให้ขุนนางที่ลงไปเชิญเสด็จนั้นชักธงขึ้นเปนสำคัญ แล้วให้ผู้ที่อยู่ที่ตึกฮัปมาสเตนไปแจ้งความให้คอเวอนเนอเยเนราลทราบ

ข้อ ๔ ได้แจ้งความนี้ให้คอเวอนเนอเยเนราลทราบแล้ว จะยิงปืนใหญ่ที่ป้อมชื่อปรินฟเรศริก ๓ นัดให้เปนสำคัญ การที่จะรับเสด็จนั้นจะเปนตามกำหนดในหนังสือนี้ทุกประการ

ข้อ ๕ เรือพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเข้ามาเมื่อใด เรือรบฮอลันดาแลเรือรบเมืองอื่น ๆ ที่ทอดอยู่ที่ท่าเรือนอก แลทอดอยู่ท่าเรือใน จะต้องชักธงขึ้นแต่งเรือให้พร้อมทุก ๆ ลำ เวลาเช้าสมเด็จ

พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จขึ้นบกนั้น นายเรือพ่อค้าฮอลันดาก็ดี นายเรือพ่อค้าต่างประเทศก็ดี แลนายเรือมลายูก็ดี บรรดาที่ทอดอยู่ที่ท่า แลลำแม่น้ำ ได้เห็นที่เรือรบชักธงขึ้นแต่งเรือเมื่อใด เรือเหล่านั้นต้องชักธง (ด้วย อนึ่งให้ชักธง) ฮอลันดาขึ้นที่ตำบลคอเวอนเมนต์เฮาส์ คือที่คอเวอนเนอเยเนราลอยู่แห่งหนึ่ง ที่สตาสเฮาส์คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแห่งหนึ่ง ที่อัปมาสเตนเจ้าท่าอยู่แห่งหนึ่ง ที่คัสตัมเฮาส์คือที่เก็บภาษีแห่งหนึ่ง แลที่อื่นซึ่งเปนที่สำคัญหลายแห่ง

ข้อ ๖ เจ้าพนักงานที่กำหนดไว้ในข้อ ๓ นั้น เมื่อจะออกไปเชิญเสด็จจะต้องลงเรือกลไฟชื่อติลิออง เวลาเช้าย่ำรุ่ง ถ้าเรือลำนั้นไม่พอกับคนที่ตามเสด็จ เจ้าพนักงานต้องจัดเรือลำอื่นตามที่จะต้องการให้พอคนที่จะมาพร้อมกันเที่ยวเดียว อย่าให้ต้องรับหลายเที่ยว

ข้อ ๗ พวกทหารจะชุมนุมพร้อมกันที่สนามชื่อกอนอิงสเปลนให้ทันในเวลาเช้าย่ำรุ่ง มาพร้อมกันแล้วให้เดิรตามถนนชื่อเสเกรตตารีขนถึงตำบลชื่อรุสวิก แล้วจะยืนเรียงกันเปนแถวตามคลองขุด ตรงกันกับที่คอเวอนเมนต์โฮเตล

ข้อ ๘ ทหารที่อยู่ในโรงทหารชื่อเวลเตอเฟรเดน ต้องชุมนุมพร้อมแล้ว เดิรออกมายืนเปนแถวที่ถนนชื่อตอนโร๊ก แต่งตามยศหมู่ของเขา

ข้อ ๙ ทหารมลายูที่ถือหอกกับทั้งพวกโปลิศ ต้องชุมนุมพร้อมกันในเวลาเช้าย่ำรุ่ง ที่ตรงหน้าตึกนายโปลิศ แลทหารมลายูที่ถือหอก

ต้องแต่งตัวตามธรรมเนียมของเขา ที่เปนนายนั้นต้องแต่งตัวตามกำหนดกฎหมาย แล้วจะต้องเลือกเอานายผู้หนึ่งให้ถืออง แลทหารมลายูที่ถือหอกกับพวกโปลิศ ให้ยืนแถวข้างยกซ้ายของพวกทหาร ทหารถือหอกกับพวกโปลิศเหล่านี้ ให้ยืนเปนแถวริมถนนทั้งสองฟากไว้ช่องถนนห่าง ๑๒ ฟุต

ข้อ ๑๐ พวกจีนที่อยู่เมืองเบตาเวียที่มีตำแหน่งราชการ แลจีนที่อยู่ในบังคับของเขา ต้องแต่งตัวตามธรรมเนียมของเขา แล้วให้ออกมายืนเรียงเปนแถวตามถนนต่อพวกทหารที่ถือหอก จะได้ทำคำนับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามตามธรรมเนียมจีน

ข้อ ๑๑ คนชาวฮอลันดาซึ่งต้องเปนทหารนอกจากทหารประจำ ต้องชุมนุมพร้อมกันที่ใกล้ถนนชื่อบิลเนลนิวปอส ให้ทันเวลาเช้าย่ำรุ่งแล้วนายของเขาจะเดิรมาตั้งเปนแถวที่ถนนนั้น ตั้งข้างยกขวาพวกทหารที่ยืนแถว แลให้ทหารเหล่านี้ยืนไว้ช่องถนนห่าง ๑๒ ฟุต

ข้อ ๑๒ คนชาวมลายู แลคนชาติอื่น ๆ ที่อยู่เมืองเบตาเวีย ต้องแต่งตัวตามธรรมเนียมโดยดี ถือหอกตามที่มี ออกมาพร้อมกันยืนอยู่ที่หน้าป้อม แลนายของเขาที่เรียกว่ายากสะ จะนำมาให้ตั้งอยู่ในถนนชื่อปรินเซน ต่อพวกทหารซึ่งตั้งอยู่ในถนนบิลเนลนิวปอส จนถึงสพานชักให้ยืนแถว ๒ ฟากถนน ให้ไว้ช่องถนนห่าง ๑๒ ฟุต

ข้อ ๑๓ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จมาถึงที่ทหารยืนถือยืนเมื่อใด ให้ทหารยีเซนอัมทำคำนับ ที่เปนทหารมลายูถือหอกนั้น จะคำนับ

เอาปลายหอกลงถึงดินตามธรรมเนียมเขา แลเมื่อเสด็จพระราชดำเนิร
อยู่นั้น พวกแตรกลองจะเป่าแตรตีกลองรับเสด็จ แลนายที่ถือธงจะลดธง
ลงคำนับ นายทหารทุก ๆ นายก็จะทำคำนับด้วยดาบ

ข้อ ๑๔ ทหารม้าที่นำเสด็จแลที่ตามเสด็จ เดิรพ้นทหารที่ยืนแถว
๒ ฟากถนนแล้ว ทหารที่ยืนแถว ๒ ฟากถนนนั้นเดิรแห่ตามเสด็จทุกพวก
จนถึงโฮเต็ลตำบลรุสวิกที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามประทับ แล้ว
ขุนนางนายของพวกมลายู แลนายของพวกจีน แลนายใหญ่ของพวก
มลายูที่เรียกว่า ยากสะ แลชิปปริสคือพระใหญ่ของจีน ของมลายู
แลนายบ้านนายพวกกระวรแห่ กับขุนนางจีนจะตามเข้าไปในโฮเต็ลที่
ประทับก็ได้ แต่ทหารพวกเหล่านี้จะเข้าไปไม่ได้

ข้อ ๑๕ ทหารม้าที่นำเสด็จแลตามเสด็จนั้น ต้องชุมนุมพร้อมกัน
ในเวลาเช้าย่ำรุ่งที่สนามตรงหน้าโรงการช่างที่ตำบลยาคคะปาศ ตั้งคอย
อยู่ที่นั้นจนถึงเวลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จขึ้นบนยกเชิญขึ้นทรง
รถแล้ว ทหารม้าเหล่านี้จะมาตั้งเปนแถวนำเสด็จข้างตามเสด็จข้าง
จะได้ส่งเสด็จเข้าไปโฮเต็ลประทับตำบลรุสวิกให้เปนพระเกียรติยศ

ข้อ ๑๖ เวลาโมงเช้า เจ้าพนักงารพวก ๑ คือไวสะเปรสิเดนต์
ผู้เปนขุนนางปรึกษาในราชการแผ่นดินที่สองนายหนึ่ง กอมมานเดอคือ
แม่ทัพฝ่ายทหารบกนายหนึ่ง ฝ่ายทเลนายหนึ่ง กับหมอความใหญ่ที่สุด
ฝ่ายศาลชำระความนายหนึ่ง กับเปรสิเดนต์ฝ่ายพ่อค้านายหนึ่ง เจ้า
พนักงารเหล่านี้จะชุมนุมที่สพานคอยรับเสด็จ เมื่อเสด็จทรงพระราช

ดำเนิรขึ้นบกแล้ว เจ้าพนักงารทั้งนี้จะได้ทำคำนับกราบทูลให้ทราบว่ามีความยินดีด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จมาถึงบ้านเมืองโดยดีไม่มีเหตการณ์สิ่งใด

ข้อ ๑๗ เวลาโมงเช้า เจ้าพนักงารอีกพวกหนึ่งจะมาชุมนุมพร้อมกันกับคอเวอนเนอเยเนราลที่โฮเต็ลชื่อรุสวิกที่ประทับ พนักงารเหล่านี้คือขุนนางในพวกสำหรับปรึกษาราชการแผ่นดินพวกหนึ่ง เสเกรตตารีในคอเวอนเมนต์พวกหนึ่ง เปรสิเดนคือตระลาการใหญ่ในศาลชำระความนายหนึ่ง ที่สองตระลาการใหญ่นายหนึ่ง ขุนนางที่เปนหัวหน้าในหัวเมืองขึ้นพวกหนึ่ง ตระลาการศาลอย่างที่สองนายหนึ่ง พวกหมอความแห่งโรงศาลใหญ่พวกหนึ่ง เจ้าพนักงารสำหรับชำระความพวกทหารพวกหนึ่ง พ่อค้าใหญ่ในจำพวกนายห้างพวกหนึ่ง นายทหารฝ่ายบกฝ่ายทเลที่ไม่ต้องออกไปรับเสด็จพวกหนึ่ง นายทหารเก่า ๆ ที่ทำการครบกำหนดแล้วไม่ได้คุมทหารพวกหนึ่ง นายแบงก์แลนายช่างห้างใหญ่พวกหนึ่ง กับครูสอนสาสนาคฤศเตียนที่เมืองเบตาเวียพวกหนึ่ง พนักงารพวกนี้จะคอยรับเสด็จอยู่ที่โฮเต็ลที่ประทับพร้อมกับคอเวอนเนอเยเนราล

ข้อ ๑๘ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม กับทั้งเจ้าพนักงารได้ออกจากเรือพระที่นั่งที่จะส่งขึ้นบก เรือรบฮอลันดาต้องทำคำนับตามกำหนดไว้ในข้อ ๑๒

ข้อ ๑๙ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จมาถึงหน้าป้อมชื่อเวนกอม จะยิงปืนใหญ่สลุตคำนับ ๒๑ นัด เมื่อเสด็จถึงสพานจะขึ้นบก พวกแตรกลองจะเป่าแตรตีกลองรับเสด็จตามเพลงที่รับพระเจ้าแผ่นดิน

ข้อ ๒๐ เจ้าพนักงานที่คอยรับเสด็จตามข้อ ๑๖ นั้น ได้ทำคำนับแล้วกราบทูลเชิญเสด็จขึ้นทรงรถของคอเวอนเนอเยเนราล ขุนนางฝ่ายสยามที่ตามเสด็จนั้น ได้ขึ้นรถอันที่คอเวอนเมนต์จัดไว้รับทุกนาย

ข้อ ๒๑ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จขึ้นทรงรถแล้ว การที่เสด็จไปนั้น ทหารม้าจะแบ่งเปน ๒ พวก พวกหนึ่งจะนำเสด็จ พวกหนึ่งจะตามเสด็จ รถของคอเวอนเนอเยเนราลที่จัดรับเสด็จนั้นเทียมม้า ๓ คู่ แลผู้ที่ขึ้นนั่งไปในรถด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้น คือไวสเปรสิเดนต์ในพวกขุนนางที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนายหนึ่ง แม่ทัพใหญ่ฝ่ายทหารบกนายหนึ่ง ฝ่ายทหารทเลนายหนึ่ง เปนสามนายด้วยกัน นายของทหารม้าที่นำเสด็จไปข้างหน้านั้น จะขึ่นม้าเดิรข้างขวารถสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม นายของทหารม้าที่ตามเสด็จนั้น ขึ่นม้าเดิรข้างซ้ายรถสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม รถสำหรับขุนนางฝ่ายสยาม แลรถสำหรับเจ้าพนักงานฮอลันดานั้น จะเดิรข้างหลังทหารม้า ตามเสด็จเปนแถวกันไปตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย แต่ทหารม้ามลายูหมู่หนึ่งนั้นเดิรตามรถขุนนางฝ่ายสยามแลเจ้าพนักงานฮอลันดา

ข้อ ๒๒ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จลงจากรถที่โฮเต็ลเมื่อไร จะยิงปืนใหญ่ที่ป้อมชื่อปรินฟเรศริกสลุตคำนับ ๒๑ นัด ยิงปืนสลุตแล้วพวกทหารแตรกลองเข้าแตรติกลองเปนเพลงฮอลันดา แลเพลงสยามทำถวายเปนคำนับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม

ข้อ ๒๓ รถที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะทรงมาโฮเต็ลนั้น จะมาตามถนนท้องสนาม ครั้นถึงโฮเต็ลลงจากรถแล้ว รถพระที่นั่งกับรถอื่นนั้นจะเดิรออกไปตามถนนข้างข้อมปรินฟเรศริกคอยอยู่ที่นั้น กระบวรแห่เดิรไปพ้นแล้ว รถนั้นกลับเข้ามาที่โฮเต็ลอิก

ข้อ ๒๔ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม จะเสด็จเข้าไปในโฮเต็ลตามประตูทิศตวันออก คอเวอนเนอเยเนราลกับเจ้าพนักงารที่กำหนดไว้ในข้อ ๑๗ จะคอยพร้อมกันอยู่ในหอข้างในรับเสด็จ แลเจ้าพนักงารที่กำหนดไว้ในข้อ ๖ ข้อ ๑๖ นั้น จะตามเสด็จเข้าไป แลพวกเสเกรตตาริ จะเปนเจ้าพนักงารนำเสด็จเข้ามาในที่คอเวอนเนอเยเนราล แลเจ้าพนักงารที่คอยรับเสด็จ

ข้อ ๒๕ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จเข้ามาในที่คอเวอนเนอเยเนราลกับเจ้าพนักงารคอยรับนั้นแล้ว คอเวอนเนอเยเนราลกราบทูลให้ทราบว่า มีความยินดีด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จมาถึงเมืองเบตาเวียโดยดี ครั้นกราบทูลดังนั้นแล้ว คอเวอนเนอเยเนราลนำเจ้าพนักงารที่คอยรับเสด็จเข้าเผ้ากราบทูลสำแดงชื่อให้ทรงทราบ แล้วเจ้าพนักงารกับผู้อื่นก็ลากลับออกไป เหลืออยู่แต่คอเวอนเนอเยเนราลกับขุนนางเจ้าพนักงารในคอเวอนเนอเยเนราล

ข้อ ๒๖ ขุนนางแลนายทหารทุก ๆ นาย ต้องแต่งเต็มยศตามกำหนดกฎหมายทุก ๆ นาย แลขุนนางผู้น้อยที่ไม่มีเครื่องยศกับคนชาวฮอลันดาแต่งตัวสวมเสื้อดำ เอาผ้าขาวผูกคอแต่งให้งดงาม

ข้อ ๒๗ ครั้นคอเวอนเนอเยเนราลได้นำเข้าพนักงานเข้าเฝ้าแล้วก็ลาออกไป ทหารม้า ทหารเดิรเท้า ก็เลิกกลับไปที่อยู่

ข้อ ๒๘ เพื่อจะมิให้เกิดเหตุเมื่อเวลาเสด็จนั้น ได้มีคำห้ามมิให้ผู้ใดเดิรรถ แลเดิรเท้าตามถนนที่จะเสด็จ ตั้งแต่เวลาโมงเช้า จนเสด็จขึ้นประทับที่อยู่แล้ว รถทั้งปวงต้องเดิรที่ถนนชื่อโคเวโนอิงซรารีตามทางที่จะออกไปชื่อยากาตรา รถของพวกที่ทำถนนเหล็กสำหรับเดิรรถนั้นต้องหยุดในเวลาห้ามนั้นเหมือนกัน หนังสือคอเวอนเนอเยเนราลนิเทอแลนด์อินเดีย ให้เสเกรตตารีคอเวอนเมนต์ลงพิมพ์ประกาศออกวันที่ ๙ เดือนมาช คฤศตศักราช ๑๙๗๑ ปี ตรงกับวัน ๕ ๆ ๔ ค่ำ ปีมะเมียโทศก (พ.ศ. ๒๔๑๓)

หนังสือกำหนดการรับเสด็จสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ที่เมืองเบตาเวีย

กำหนดเสด็จประพาส

วันที่ ๑ เวลาเช้า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จขึ้นบกเมื่อไรจะยิงสลุตคำนับตามพระเกียรติยศ ยิงสลุตแล้วจะเชิญเสด็จพระราชดำเนิรเข้ามาในตึกคอเวอนเมนต์ที่ตำบลเรียกว่ารุสวิก เสด็จเข้ามาในตึกนี้แล้ว จะนำพวกขุนนางฮอลันดาให้เข้ามาเฝ้า พวกขุนนางเข้าเฝ้าแล้ว จะเชิญเสด็จออกทอดพระเนตรที่หอใหญ่ ซึ่งเปนที่ชุมนุมขุนนางปริกษาราชการแผ่นดิน เวลาบ่ายจะเชิญเสด็จให้ขึ้นรถเที่ยว

ทอดพระเนตรบ้านเมือง เวลาค่ำจะมีการเลี้ยงใหญ่ในโฮเต็ลใหญ่ แล
ผู้ครองเมืองกับขุนนางที่สองแลขุนนางซึ่งเปนพนักงารรับเสด็จ มากิน
เลี้ยงพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม กับเสนาบดีฝ่ายสยามท
ตามเสด็จ เวลายาม ๑ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม จะเสด็จเข้าไปใน
หอใหญ่แล้ว พวกชาวฮอลันดาที่เปนผู้ดีทั้งชายหญิงต้องเข้ามาเฝ้า

วันที่ ๒ เวลาเช้าจะเชิญเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตรบ้านเมืองตาม
ถนนที่ทำด้วยรางเหล็กแต่รถเทียมม้า ครั้นเสด็จกลับแล้วจะเชิญเสด็จ
ไปทอดพระเนตรที่โรงทำปืนต่าง ๆ แล้วเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรที่
ตึกสอนวิชาการทหาร แล้วจะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรที่ตึกสำหรับ
รักษาทหารเจ็บป่วย แล้วจะเชิญเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตรการทหาร
ในที่ตำบลชื่อเวลเตอพอลเดน เวลาบ่ายจะเชิญเสด็จเที่ยวทอดพระเนตร
บ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง เวลาค่ำมีการเลี้ยงใหญ่ในที่ตึกประทับสมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดินสยามอีกครั้งหนึ่ง เวลายามเศษพวกมาลายู พวกจีน จะแต่ง
เปนกระบวรแห่ถือโคมถือไต้มีเครื่องบรรเลงพาทย์ เดิรเปนกระบวรแห่มาหน้า
ตึกที่ประทับ ให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทอดพระเนตร

วันที่ ๓ เวลาเช้า ทหารซึ่งมีอยู่ที่เมืองเบตาเวียจะสมทบกันที่ท้อง
สนามชื่อกอนอิงสเปลน แล้วจะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตร เมื่อเวลา
ทหารหัดกระบวรต่าง ๆ ครั้นเลิกการหัดทหารแล้ว จะเชิญเสด็จไป
ทอดพระเนตรที่ตึกสอนหนังสือเด็กหลายแห่ง แลตึกซึ่งเปนที่เลี้ยงเด็ก

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ซึ่งเปนคนกำพร้ายากจน เวลาบ่ายจะเชิญเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตร
บ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง เวลาค่ำจะมีการเต้นรำในหอที่เรียกว่าฮาโมนี
แล้วจุดโคมพร้อมกันทั่วทั้งเมืองเบตาเวีย

วันที่ ๔ เวลาเช้า จะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรที่ตึกซึ่งเปนที่ประชุม
พ่อค้า แลทอดพระเนตรตามห้างค้าขาย แลที่อื่น ๆ ที่เปนที่สำคัญ
เวลาบ่ายจะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรบ้านเมือง เวลาค่ำจะมีการเลี้ยง
ที่โฮเต็ล

วันที่ ๕ เวลาเช้า จะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรสวนดอกไม้แลที่
เลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ ในที่นั้นพวกบีพาทย์แลคนขับร้องมาพร้อมกันขับร้อง
เพลงต่าง ๆ ถวาย แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรตึกสำหรับไว้ของประหลาด
ต่าง ๆ เวลาบ่ายจะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรการเล่นต่าง ๆ ที่ท้อง
สนามชื่อกอนอิงสเปลน เวลาค่ำจะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรการเต้นรำ
ที่หอชื่อคองคอเดีย ผู้ที่จะเต้นรำนั้น จะแต่งตัวเปนเทวดาบ้าง แต่งตัว
อย่างกษัตริย์บ้าง แต่งตัวอย่างชาวต่างประเทศบ้าง ให้เปนการสนุก
แล้วในคืนวันนั้นจะมีดอกไม้เพลิงด้วย)

รุ่งขึ้นวัน ๒ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง เกาวเนอเยเนราลผู้สำเร็จ
ราชการอินเดียของวิลันดา ให้ขุนนางนำเรือกลไฟจักรข้างมารับเสด็จแล
ข้าราชการ แล่นไปในคลองถึงท่าจอด ขุนนางที่ ๒ เกาวเนอเยเนราล
แลขุนนางเปนอันมากมาคอยรับเสด็จอยู่ที่ท่า เชิญเสด็จประทับที่ตึก

ริมท่าสัก ๒๐ นาฑิ แล้วเชิญเสด็จทรงรถเทียมหกม้า ขุนนางทั้งปวง
ก็ขึ้นรถตามเสด็จไปที่โฮเต็ลรัฐบาลที่รสวิก เกาวเนอเยเนราลคอยรับ
เสด็จอยู่ที่นั่น เชิญเสด็จประทับโธรน ขุนนางวิลันดาแลกงสุลทุกชาติ
พาภรรยามาเฝ้าเปนอันมาก แล้วรับสั่งให้ข้าราชการไทยไปอยู่อีก
แห่งหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลวิลันดาจัดไว้นั้น เวลาบ่าย ๕ โมงทรงเครื่องยศตาม
ธรรมเนียม ทรงรถเที่ยวทอดพระเนตรถนนแล้วเสด็จกลับ เวลา
ยามหนึ่ง เกาวเนอเยเนราลพาขุนนางแลกงสุลทุกชาติกับบุตรภรรยามา
เฝ้าทั้งหญิงชายประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ คน

วัน ๓ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ทรงรถแตรมไปทางประมาณครึ่ง
โมง แล้วทรงรถม้าไปทอดพระเนตรที่ตึกทำยี่นไรเฟอล (ที่เมืองเมยิส
เตอคอเนลิศ) แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรที่ทหารอยู่ ทหารหัดท่าต่าง ๆ
ถวายหลายอย่าง แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรโรงสกูลเรียนวิชาต่าง ๆ
แล้วทอดพระเนตรที่ทำแยกธาตุแลไฟฟ้า (ที่โรงเรียนยิมนาเซียม
วิลเลียมที่สาม) แลโรงเรียนลูกกำพร้าหัดเด็กหัดทำการต่าง ๆ แล้ว
มาทอดพระเนตรหัดท่าทหารในโรงเรียนทหาร แล้วไปที่ตึกรักษาคนไข้
แล้วไปทอดพระเนตรตึกที่ไว้ยี่นใหญ่ต่าง ๆ แล้วไปโรงหมอที่ไว้
กระดูกคนตาย แลโรคในตัวศพ (ที่เมืองเวลเตเฟรเตน) เวลาบ่าย
๕ โมงทรงรถประพาสตามถนนแล้วเสด็จกลับ เวลายามหนึ่งพวกราษฎร
แขกจีนฝรั่งแต่งเครื่องเล่นต่าง ๆ แห่มาถวายตัวเปนอันมาก ผู้คนเต็ม

ไปเหมือนเวลาชักพระบรมศพ (ในกรุงเทพฯ เมื่อปีมะเส็ง) ทรงทอดพระเนตรที่หน้าโฮเต็ลรัฐบาลที่เสด็จประทับนั้น เวลา ๕ ทุ่มเลิกการเล่น

วัน ๔ ฯ ๕ ค่ำ เกาวเนอเยเนราลเชิญเสด็จทรงรถแต่งเต็มยศไปทอดพระเนตรทหารหัดรบถวายที่ (สนามกอนอิงสเปลน) ประทับยนพลับพลายก ทหารปืนใหญ่ทหารปืนเล็กแลทหารม้าประมาณ ๓๐๐๐ คน ยิงปืนใหญ่ปืนเล็กต่าง ๆ จนเวลา ๔ โมงเศษเสด็จกลับ เวลา ๒ ทุ่มครึ่ง เกาวเนอเยเนราลเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรเต้นรำที่ตึกฮามัวนี (สโมสรพลเรือน) ที่ตึกนั้นแต่งเปนโธรนที่ประทับมี ๗ ชั้น จุดแก๊สเปนรูปพระตราไทยแลตราฮอลันดา คนที่ไปเต้นรำนั้นประมาณทั้งชายหญิง ๑๐๐๐ คนเศษ เล่นอยู่จนเวลา ๕ ทุ่มเสด็จกลับ

วัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เสด็จไปทอดพระเนตรศาลหลวงศาลกรมเมือง (โยริสภา) แลที่ทำการจักรเล็กน้อยแลโรงประทีปลม แลตึกเก็บภาษีคูสพานยก เที่ยวตามห้างต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับ เวลา ๒ ทุ่มเสวยโต๊ะที่ศาลานคราภิบาล ทั้งไทยฝรั่ง ๑๐๐ คนเศษ

วัน ๖ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จทอดพระเนตรสวนขังสัตว์ต่าง ๆ แล้วทอดพระเนตรวัดอังกฤษ (โปรเตสตันส์) แล้วไปวัดฝรั่งเศส (โรมันคโทลิก) เวลาบ่าย ๔ โมง เสด็จทอดพระเนตรตึกมิวเซียม ที่ไว้ของโบราณซึ่งมีในแผ่นดินชวาแลประเทศต่าง ๆ เวลา ๒ ทุ่มมีการเต้นรำในพวกขุนนางออฟีเซอฝ่ายทหาร (แต่งตัวกันต่าง ๆ แล้ว) มีดอกไม้ไฟต่าง ๆ ที่ตึกคองคอเดีย (สโมสรทหาร) แล้วเสด็จกลับ

วัน ๗ ๑๒ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จทรงรถกลับลงมาเรือพระที่นั่ง เกาวเนอเยเนราลแต่งการส่งเสด็จเหมือนอย่างเมื่อรับนั้น เวลา ๕ โมงเช้า ออกเรือใช้จักรออกจากหน้าเมืองเบตาเวีย

วัน ๑ ๑๓ ๆ ๕ ค่ำ เห็นเกาะแลผั่งเมืองชวา เวลาเที่ยงเห็นเรือกำปั่นทอดท่าเมืองสำมารัง เวลาบ่ายโมง ๒๐ นาฑิ ทอดสมอหน้าเมืองสำมารัง ขุนนางในกำปั่นรบมาเฝ้า แล้วขุนนางฝรั่งแลแขกลงมาเฝ้า เวลาบ่าย ๓ โมงเรือสยามูมาถึง

วัน ๒ ๑๔ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง เรสิเดนต์ให้จัดเรือกลไฟเล็ก ๒ ลำมารับเสด็จแลข้าราชการ ขึ้นประทับที่ท่าในคลองใหม่ ทรงรถแห่ไปเหมือนอย่างเมืองเบตาเวีย ถึงที่บ้านเรสิเดนต์จัดไว้รับ เชิญเสด็จขึ้นบนโธรน มิรับสั่งให้นายราชาณัตย์ยอกตำแหน่งข้าราชการ เรสิเดนต์ก็คำนับขับมือตามธรรมเนียม แล้วเรสิเดนต์ก็ยอกตำแหน่งขุนนางฝ่ายวิลันดาเสร็จแล้ว เสด็จประทับอยู่ในตึกนั้น เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จไปทอดพระเนตรโรงทำดินปืน ตึกรักษาคนบ้าแลคนไข้ ดูทำผ้าโสร่งในบ้านแขกชวา แล้วเสด็จกลับ เวลาบ่าย ๔ โมง เสด็จทอดพระเนตรตึกสกูลสอนหนังสือผู้หญิงที่สกูลยาดหลวง ไปดูที่สเตชันตามทางรถไฟ แลที่เครื่องจักรทำรถต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับ เวลาทุ่มเศษ เรสิเดนต์เชิญเสด็จแลขุนนางที่อยู่ตึกที่ประทับเลี้ยงโต๊ะ

วัน ๓ ๑๕ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้า เสด็จไปพร้อมทั้งข้าราชการไปทอดพระเนตรรถไฟถึงสพาน ทางยังไม่แล้ว ต้องกลับมาพักเสวยที่โรงพัก

รถไฟแล้วเสด็จกลับ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง เสด็จไปทอดพระเนตรถนนขึ้นไปบนเขาแล้วกลับตามถนนมาบ้านเรสิเดนต์ เวลายาม ๑ ทอดพระเนตรเต้นรำที่ตึกที่ประทับ จนเวลา ๕ ทุ่มเลิก

วัน ๔ ฯ ๕ ค่ำ เวลา ๒ โมงเช้า เสด็จไปที่ตึกขังคนโทษวิลันดา ทำเปนป้อมแลอุโมงค์สำหรับทหารทำผิด ลงโทษให้ทำการต่าง ๆ ในเครื่องใช้ทหาร แล้วไปดูตึกชำระความทุกกรมอยู่ในตึกนั้น แล้วดูสุเหร่าแขก เวลา ๒ ทุ่มไปทอดพระเนตรละคอนชวาของระเด่นอธิปติ ปั่นหยี คือเจ้าแขกในเมืองกาหลัง[๗] เวลา ๔ ทุ่มครึ่งเสด็จกลับ

วัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จทรงเครื่องพลเรือนกลับจากเมืองสำมารัง[๒] มีกระบวรแห่เหมือนเมื่อขึ้น เสด็จลงมายังเรือพระที่นั่งเวลา ๕ โมง ๕๐ นาฑีออกเรือพระที่นั่งจากท่าเมืองสำมารังมา

วัน ๖ ฯ ๕ ค่ำ เวลา ๗ ทุ่มเห็นปากช่องบังกา เวลา ๓ ยามเห็นไฟตะเกียงที่หาด[๓]

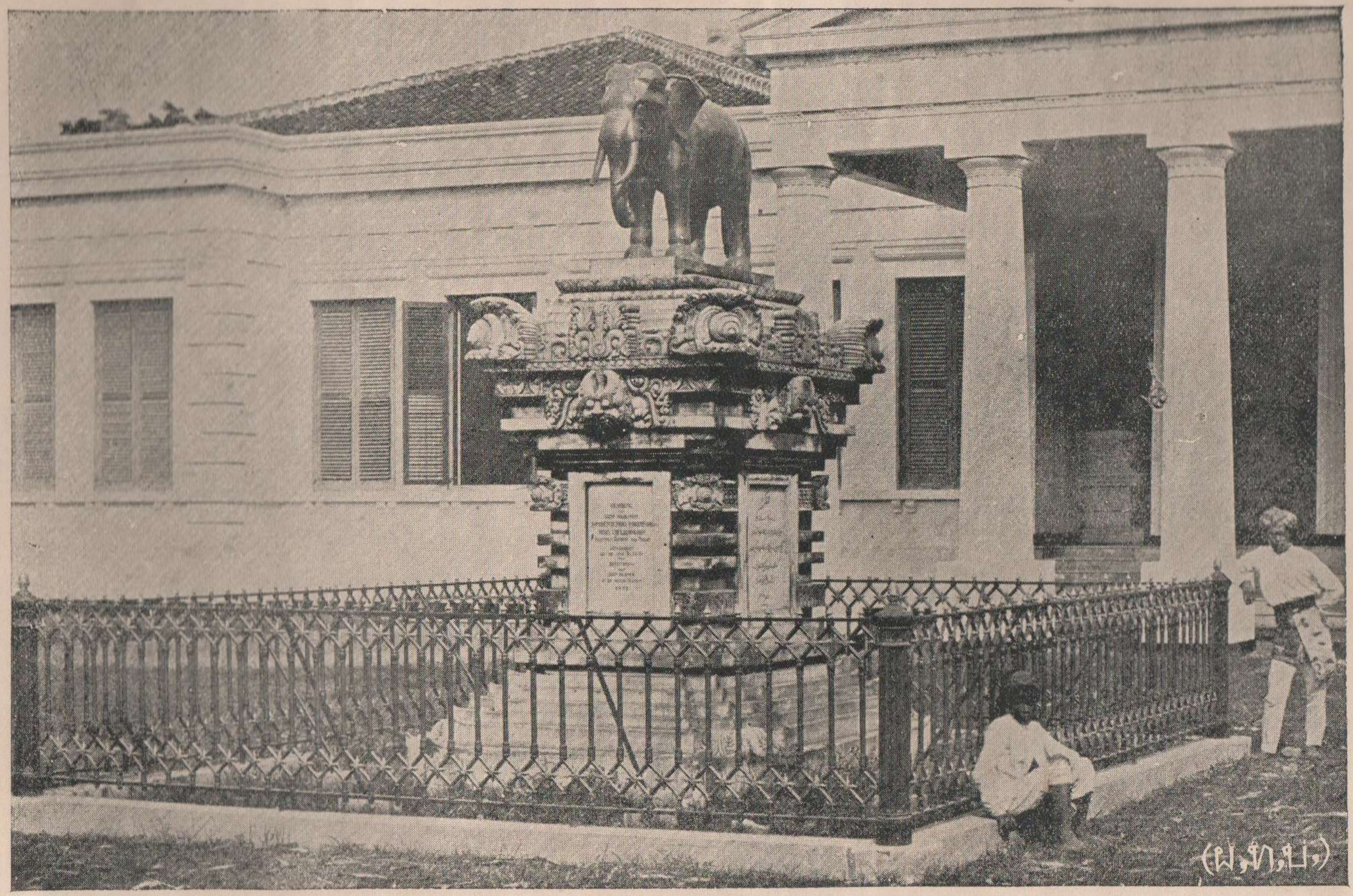
วัน ๗ ฯ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงถึงเรือนตะเกียงที่ท่าเมืองปูตอก (มินต๊อก)[๔] ปากช่องบังกา

วัน ๑ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงเกาะลิงา เวลาเที่ยงถึงปากช่องเรียวข้างใต้[๕] เวลาบ่าย ๔ โมงถึงปากช่องเรียวข้างเหนือ เวลา ๒ ทุ่มถึงที่ทอดสมอหน้าเมืองสิงคโปร์

---

๗. เจ้าชวาคนนี้ คือมังกุนะคะโร เมืองโซโล

รูปช้างหล่อพระราชทานเปนที่ระฤกที่เมืองสิงคโปร์ ๑ ที่เมืองเบตาเวีย ๑

(சோ.பி.மா)

รถไฟแล้วเสด็จกลับ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง เสด็จไปทอดพระเนตรถนน
ขึ้นไปบนเขาแล้วกลับตามถนนมาบ้านเรสิเดนต์ เวลายาม ๑ ทอดพระ
เนตรเต้นรำที่ตึกที่ประทับ จนเวลา ๕ ท่มเลิก

วัน ๔ ฯ ๕ ค่ำ เวลา ๒ โมงเช้า เสด็จไปที่ตึกขังคนโทษวิลันดา
ทำเปนป้อมแลอุโมงค์สำหรับทหารทำผิด ลงโทษให้ทำการต่าง ๆ ใน
เครื่องใช้ทหาร แล้วไปดูตึกชำระความทุกกรมอยู่ในตึกนั้น แล้วดู
สุเหร่าแขก เวลา ๒ ทุ่มไปทอดพระเนตรละคอนชวาของระเด่นอธิปติ
ปั่นหยี คือเจ้าแขกในเมืองกาหลัง[๗] เวลา ๔ ทุ่มครึ่งเสด็จกลับ

วัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จทรงเครื่องพลเรือนกลับจาก
เมืองสำมารัง[๒] มีกระบวรแห่เหมือนเมื่อขึ้น เสด็จลงมายังเรือพระที่นั่ง
เวลา ๕ โมง ๕๐ นาฑีออกเรือพระที่นั่งจากท่าเมืองสำมารังมา

วัน ๖ ฯ ๕ ค่ำ เวลา ๗ ทุ่มเห็นปากช่องบังกา เวลา ๓ ยามเห็น
ไฟตะเกียงที่หาด[๓]

วัน ๗ ฯ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงถึงเรือนตะเกียงที่ท่าเมืองปูตอก
(มินต๊อก)[๔] ปากช่องบังกา

วัน ๑ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงเกาะลิงา เวลาเที่ยงถึงปาก
ช่องเรียวข้างใต้[๕] เวลาบ่าย ๔ โมงถึงปากช่องเรียวข้างเหนือ เวลา ๒ ทุ่ม
ถึงที่ทอดสมอหน้าเมืองสิงคโปร์

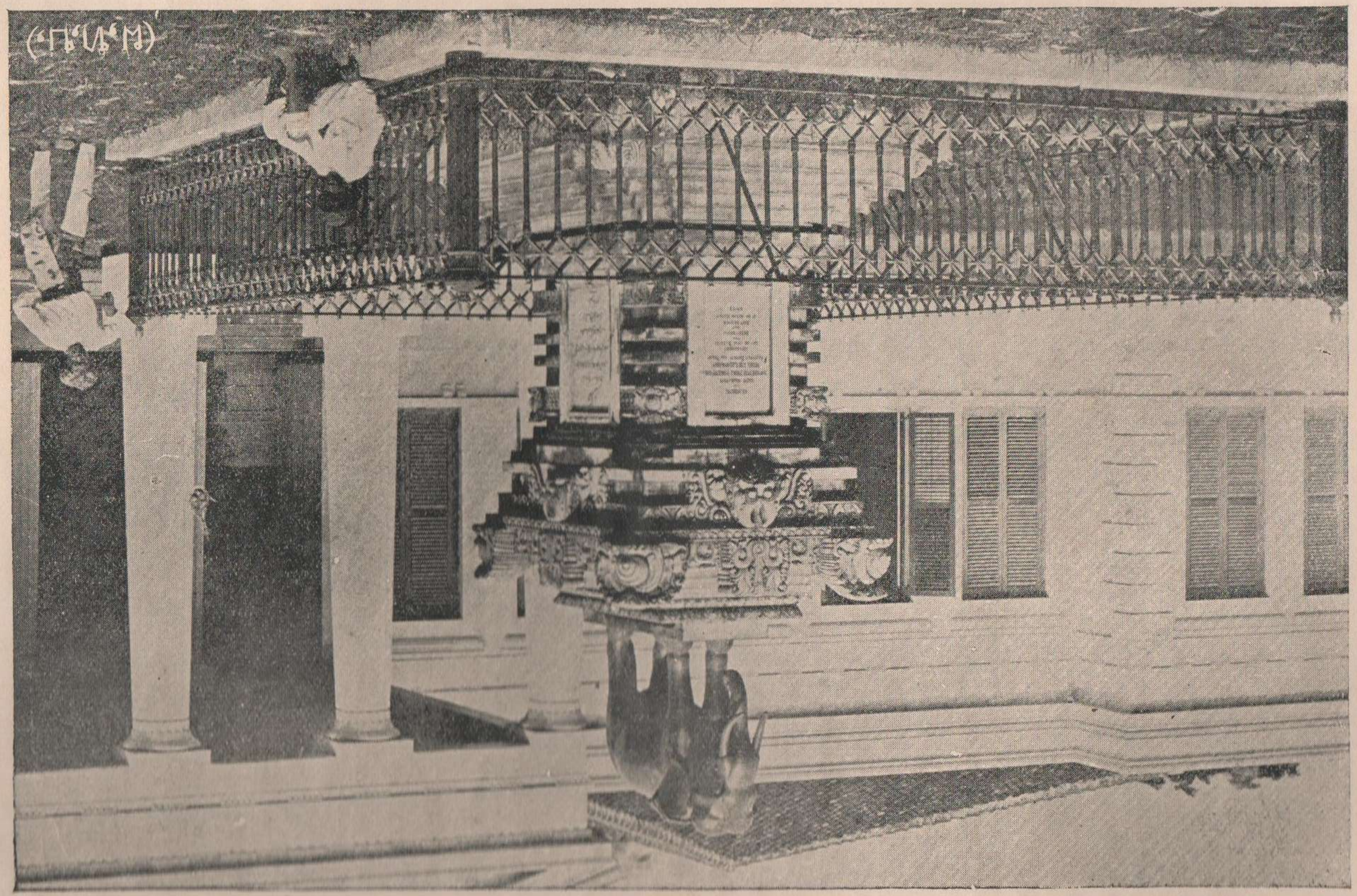
๗. เจ้าชวาคนนี้ คือมังกุนะคะโร เมืองโซโล

วัน ๒ ฯ ๕ ค่ำ เวลาโมงครึ่ง มิศเตอร์เบิน เสเกรตตารี กับเอดิกงเข้าเมืองสิงคโปร์ ลงเรือไฟเล็กมาเผ้าในเรือพระที่นั่ง กราบทูลว่าเกาวเนอให้มากราบทูลถามว่าจะเสด็จขึ้นโดยพระเกียรติยศ หรือเปนการไปรเวต เกาวเนอจะจัดรับเสด็จตามพระราชประสงค์ จึงมีพระบรมราชโองการว่า จะเสด็จเปนการไปรเวต เวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง เกาวเนอ (คือนายพันเอก แอนสัน ผู้รั้งราชการ) มาเผ้าในเรือพระที่นั่ง เชิญเสด็จขึ้นบนเมือง เวลาเที่ยงทรงเครื่องตามธรรมเนียม เสด็จลงเรือไฟไปกับเกาวเนอ ถึงสพานที่ท่ายอนสตันเบีย ขุนนางอังกฤษมารับเสด็จ ๑๐ คน เชิญเสด็จขึ้นรถไปบ้านเจ้าเมือง (เชิญเสด็จเสวยกลางวันแล้ว) เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จกลับมาบ้านพระยาอัสดงคต ฯ เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๕ นาฬิ เสด็จทรงรถประพาสไปรอบเมือง จนเวลาย่ำค่ำแล้ว ๒๐ นาฬิ เสด็จขึ้นที่บ้านเจ้าเมืองเสวย (เย็นอิกครั้ง ๑) แล้ว เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จทรงรถไปทอดพระเนตรละคอนม้าทำท่าต่างๆ จนเวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เกาวเนอแลขุนนางตามส่งเสด็จถึงท่าที่สพาน จุดคบเพลิงสว่างข้างทางตลอดจนถึงสพาน

วัน ๓ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงออกเรือพระที่นั่งจากท่าเมืองสิงคโปร์[๗]

จดหมายเหตุเรื่องเสด็จสิงคโปร์ แลเกาะชวาคราวแรกหมดฉบับเพียงเท่านี้ สอบในหนังสือพิมพ์ข่าวออกในกรุงเทพ ฯ ครั้งนั้นได้ความว่า

รูปช้างหล่อพระราชทานเปนที่รฤกที่เมืองสิงคโปร์ ๑ ที่เมืองเบตาเวีย ๑

วัน ๗ ฯ ๕ ค่ำ ปีมะแม๎ตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔

เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ๑๑ มีการรื่นเริงรับเสด็จแลจุดประทีปทั่วพระนคร อย่างนักขัตฤกษ์ต่อสงกรานต์อีก ๕ วัน แลในการเสด็จคราวนั้น โปรดให้หล่อรูปช้างด้วยทองสำริด ๒ รูป ให้พระยาสมุทบุรานุรักษ์ เนตรพาไปพระราชทานไว้เปนที่ระลึก ซึ่งทรงขอบใจในการรับเสด็จที่เมืองสิงคโปร์รูป ๑ ที่เมืองเบตาเวียรูป ๑ รัฐบาลอังกฤษแลวิลันดาได้ทำฐานศิลาตั้งรูปช้างนั้นไว้ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

จดหมายเหตุของพระวรภัณฑ์พลากร

ณวัน ๑ ๑๕ ๗ ๔ ค่ำ เวลา ๑๑ ทุ่มเศษ หรือราญรุกไพรีใช้จักร
ออกจากด่านเมืองสมุทปราการ ไป ๒ วันถึงหน้าเมืองชุมพร

ณวัน ๓ ๗ ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ลูกสูบในเครื่องจักร
๒
ชำรุด ใช้จักรไปไม่ได้ กัปตันแลต้นหนในเรือนั้นจึงใช้ใบกลับมา

ณวัน ๕ ๗ ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษถึงสันดอน แล้วก็ทอด
๔
สมออยู่ที่สันดอน พระสุนทรานุกิจปริชา จางวาง จัดเรือกลไฟเล็ก
ไปรับพระยาสมุทบุรานุรักษ์ แลจมื่นทิพเสนา ปลัดกรมพระตำรวจในขวา
จมื่นราชามาตย์ ปลัดกรมพระตำรวจในซ้าย มาลงในเรือสยามปสดัมภ์
แล้ว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษที่เรือสยามูปสดัมภ์เห็นเรือพระที่นั่งพิทยัม
รณยุทธใช้จักรออกจากปากน้ำเจ้าพระยามาถึงที่สันดอน พนักงารในเรือ
สยามูก็ชักธงช้างขึ้นเสาหน้า เสากลาง เสาท้าย แลธงต่างสีขึ้นรับเสด็จ
พร้อมแล้ว เรือพระที่นั่งใช้จักรออกไปถึงเรือสยามูซึ่งทอดอยู่ที่สันดอน
ขุนนางแลทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์รับเสด็จยืนคำนับ อยู่ในเรือสยามู
พนักงารพิณพาทย์แตรก็ทำเพลงคำนับรับเสด็จเปนธรรมเนียมยุโรป ลูก
เรือขึ้นยืนเพลาร้องคำนับรับเสด็จ ๗ ครั้งแล้ว เรือพระที่นั่งใช้จักร
ออกไปก่อนเรือสยามูครึ่งชั่วโมง เวลาย่ำค่ำแล้วเรือสยามูจึงใช้จักร
ออกจากที่สันดอนตามเรือพระที่นั่งไป ในเวลาวันนั้นคลื่นลมเรียบราย
เรือเดิรสดวกขนรุ่งสว่าง

ณวัน ๗ ฯ ๖ ค่ำ เวลา ๒ ทุ่ม ถึงหน้าเมืองสงขลา เห็นแสงเพลิงโคมสว่างอยู่บนยอดเขาเวียนเปนทักษิณรอบพระเจดีย์ประมาณ ๗๐ โคม แลกองเพลิงรายเปนแถวที่หน้าเมืองสงขลาประมาณ ๑๐๐ กอง เปนของเจ้าเมืองกรมการเมืองสงขลาจัดไว้รับเสด็จ ที่เรือสยามูจึงจุดดอกไม้มะตาดเปนสัญญาชูขึ้นแล้ว เรือเจ้าพระยาซึ่งทอดรับเสด็จอยู่ริมเรือพระที่นั่ง ก็จุดดอกไม้กรวดพุ่งขึ้นไปบนอากาศให้เห็นเปนสัญญาแก่กันทั้งสองฝ่าย แล้วก็ใช้จักรเลยออกไป เวลา ๒ ทุ่ม กับ ๑๕ นาฑีถึงท้ายเกาะหนู แล้วก็ทอดสมออยู่ที่ท้ายเกาะหนู เวลายามหนึ่งพระสุนทรานุกิจปรีชา กับพระยาสมุทบุรานุรักษ์ ขุนรณราม ฤทธิ์ต้นหนที่ ๒ ลงเรือโยตไปสีบราชการที่เรือพระที่นั่ง เวลายามเศษเรือกลไฟเจ้าพระยาใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสงขลา เข้ามาณกรุงเทพมหานคร เวลา ๔ ทุ่มพระสุนทรานุกิจปรีชา พระยาสมุทบุรานุรักษ์ ขุนรณรามฤทธิ์ กลับมาเรือ ใช้จักรแต่สันดอน ระยะทางเรือเดิร ๒ วัน ๒ ชั่วโมงกับ ๑๕ นาฑี ถึงที่ทอดหน้าเมืองสงขลา

ครั้นณวัน ๑ ฯ ๗ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ กับพระสุนทรานุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ลงเรือโยต ๑๒ พายมาที่เรือสยามู มิศเตอตาเกอ ตนหนึ่งหนึ่ง มิศเตอนูแมนต กงสุลอังกฤษที่สอง มิศเตอจันดเล ล่าม พระสุนทรานุกิจปรีชา พระยาสมุทบุรานุรักษ์ ยืนคำนับเปนธรรมเนียมยุโรป เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ทักทายปราไสยแก่พวกที่ไปในเรือสยามูแต่โดยความดีแล้วก็ลงเรือ

โบตไป กรมการเมืองสงขลาขัดเสบียงแลพื้นมาส่งลงบรรทุกเสร็จแล้ว ทอดอยู่ที่หน้าเมืองสงขลา ๑๑ ชั่วโมงกับ ๔๕ นาฑี เวลาเช้า ๒ โมง ใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสงขลาไป ได้ใช้ใบบ้าง คลื่นลมมีบ้าง เล็กน้อยไม่สู้แรงนัก แต่เรือนั้นแคลงอยู่บ้าง

ณวัน ๓ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงถึงเกาะนาค ใช้จักรแต่เกาะหนูหน้าเมืองสงขลา ระยะทาง ๒ วัน ๓ ชั่วโมงถึงเกาะนาค แล้วใช้จักรเลยไป เวลายามหนึ่งถึงศิลาขาวปากช่องเมืองสิงคโปร์ ที่ศิลาขาวนั้นมีเรือนไฟเปนโคมเวียนอยู่เสมอมิได้หยุด โคมนั้นเปนสีต่าง ๆ เปนที่สำคัญของเรือกำปั่นชาวลูกค้าอื่น ๆ ที่ไปมาในเมืองสิงคโปร์ ใช้จักรแต่เกาะนาคระยะทาง ๑๐ ชั่วโมง ๓๕ นาฑี ถึงศิลาขาว เวลายามเศษเข้าปากช่องเมืองสิงคโปร์ เวลา ๘ ทุ่มถึงที่ทอดตรงท่ายอนสตอนเบี้ยหน้าเมืองสิงคโปร์ ใช้จักรแต่ศิลาขาวระยะทาง ๔ ชั่วโมง ๒๕ นาฑี ถึงที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์ ใช้จักรแต่สันดอนระยะทาง ๔ วัน ๒๐ ชั่วโมง กับ ๑๕ นาฑี ถึงเมืองสิงคโปร์ เวลาที่ ๑๑ ทุ่ม หลวงพิเศษพจนการมาที่เรือสยามู แจ้งกับพระสุนทรานุกิจปรีชาว่า คอเวอนเมนต์ที่เมืองสิงคโปร์จัดเรือยอชกลไฟเล็กชื่อปรโต กับเลปเตแนนเบินเจ้าท่า กับพระยาอัสดงคตทิศรักษา กงสุลฝ่ายสยาม แลหลวงพิเศษพจนการในกรมท่าซึ่งออกไปคอยรับเสด็จอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ลงเรือกลไฟออกไปรับเสด็จที่ปากช่องเมืองสิงคโปร์

ณวัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ที่เรือสยามูชักธงอังกฤษขึ้นเสากลาง แล้วยิงสลุตคำนับธงแผ่นดินอังกฤษ ๒๑ นัด ที่บนป้อมชักธงช้างขึ้นถึงปลายเสาแล้วก็ยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด เวลาเช้า ๕ โมง ๑๐ นาฑิ เรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธถึงที่ทอดตรงท่ายอนสตอนเบี่ยหน้าเมืองสิงคโปร์ ที่เรือสยามูชักธงช้างขึ้นเสาหน้า เสากลาง เสาท้าย แลธงต่างสีขึ้นพร้อมแล้ว ลูกเรือยืนขึ้นเพลาพร้อมกัน ร้องคำนับรับเสด็จเปนธรรมเนียมยุโรป ๓ ครั้ง พนักงารพิณพาทย์แตรก็ทำเพลงคำนับอย่างธรรมเนียมยุโรป แลยิงสลุตคำนับรับเสด็จ ๒๑ นัดแล้วที่เรือยงยศอโยชฌยายิงสลุตคำนับ ๒๑ นัด

ณวัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนิรจากเรือพระที่นั่งขึ้นไปประทับแรมอยู่ที่ตึกใหญ่ของคอเวอนเมนต์ ซึ่งเปนที่อยู่ของเกาวเนอผู้ครองเมืองสิงคโปร์ เรือสยามูทอดอยู่ที่หน้าเมืองสิงคโปร์ ๗ วัน ๑๗ ชั่วโมงกับ ๒๗ นาฑิ

ณวัน ๔ ๒/๗ ๕ ค่ำ ยี่มะแมยังเปนโทศก เวลาเช้า ๓ โมง ๒๗ นาฑิ ใช้จักรออกจากที่ทอดตรงท่ายอนสตอนเบี่ยหน้าเมืองสิงคโปร์ เวลาเที่ยงแล้ว ๓๕ นาฑิ ออกจากปากช่องเมืองสิงคโปร์ เวลาบ่ายโมงเข้าช่องเริ่ยว มีเรือนไฟอยู่ข้างฝั่งตวันตก ๒ แห่ง เวลานั้นอากาศมัวคลุ้ม ฝนตกประปรายแต่เช้าโมง ๑ จนเวลาบ่าย ๓ โมงฝนหาย อากาศสว่างมีแสงแดด เวลาบ่าย ๔ โมงออกจากช่องเริ่ยว แต่

คลื่นลมนั้นเรียบเปนปรกติจนออกจากช่อง ที่ปากช่องนั้นมีเรือนไฟอยู่
บนยอดเขาข้างฝั่งตวันตก เปนเขตของเมืองเรียวซึ่งขึ้นกับวิลันดา
เวลา ๒ ทุ่มเศษมีคลื่นลมจัด เวลา ๕ ทุ่มเศษฝนตกมาก จนเวลา
๒ ยามเศษฝนหาย คลื่นลมเรียบรายจนรุ่งสว่าง

ณวัน ๕ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเกาะเล็กเรียงกันสาม
เกาะ ชื่อเกาะย่องหยี เวลาเช้า ๔ โมงฝนตกมากอยู่ครึ่งชั่วโมง
ฝนหาย เวลาเที่ยงเข้าช่องเกาะบังกา เปนเกาะใหญ่ข้างซ้ายเรือไป
เกาะใหญ่เกาะหนึ่งชื่อเกาะสุมาตราอยู่ข้างขวา เมื่อเข้าช่องเกาะนั้น
ฝนตกมาก จนเวลาบ่ายโมงฝนหาย เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งเรือ
เดิรใกล้ฝั่งเกาะบังกา ที่แหลมเกาะนั้นมีเรือนไฟสงประมาณ ๓๐ วา
เรือนไฟนั้นคล้ายกับเรือนไฟที่ศิลาขาวปากช่องเมืองสิงคโปร์ ริมเรือน
ไฟมีตึกเล็ก ๆ ล้อมอยู่สามด้าน ที่แหลมเกาะบังกาตรงเรือนไฟออก
ไปนั้น มีโสโครกเปนก้อนศิลาดำอยู่ใต้น้ำบ้าง เสมอน้ำบ้าง ราย
เปนทิวออกไปคล้ายกับถนนประมาณ ๕๐๐ เส้น เวลาบ่าย ๓ โมง
ถึงเมืองบันโตะอยู่กลางเกาะบังกา มีบ้านเรือนแลตึกรายอยู่หลาย
หลัง เมืองนี้ขึ้นกับวิลันดา มีเรือกำปั่นทอดอยู่หน้าเมือง ๗ ลำ
เปนเรือรบกลไฟจักรท้าย ๒ จักรข้าง ๒ เรือกำปั่นใบ ๓ ลำ เรือเดิร
พ้นเมืองบันโตะไป ๔๕ นาฑีฝนตกมาก เวลาบ่าย ๔ โมงฝนหาย
คลื่นลมเรียบ เวลาย่ำค่ำแล้วมีลมจัดพัดกล้า อากาศก็มืดมัวมาก
มิศเตอร์กาลวันผู้นำร่องซึ่งไปแต่เมืองสิงคโปร์ แจ้งกับพระสุนทรานุกิจ

ปริชาว่าทางนี้มีโสโครกมาก เปนเวลากลางคืนแลไม่เห็นสิ่งใดเปน
ที่สำคัญ ครั้นจะใช้จักรไปกลัวจะโดนโสโครก จะต้องทอดสมอ
อยู่ในช่องนี้ ต่อรุ่งขึ้นจึงจะไปได้ พระสุนทรานุกิจปริชาตอบว่า
ตามใจผู้นำร่องเถิด เวลาทุ่ม ๑ กับ ๓๕ นาฑี ผู้นำร่องจึงให้
ทอดสมออยู่ในช่องเกาะบังกา น้ำลึก ๑๕ วา ๒ ศอก เรือทอดอยู่
ในช่องนั้น ๑๐ ชั่วโมงกับ ๒๕ นาฑี

ณวัน ๖ ฯ ๕ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งแล้ว ใช้จักรออกจากที่ทอดไป
เวลาเช้า ๔ โมงออกจากช่องเกาะบังกาข้างใต้ เห็นเรือรบกลไฟจักร
ข้างของวิลันดาทอดอยู่ที่ปากช่องเกาะบังกา เรือสยามใช้จักรเข้าไป
ใกล้ตรงกันห่างประมาณ ๑๐ เส้น พอแลเห็นธงถนัด ที่เรือรบ
วิลันดาชักธงสัญญาขึ้นว่าจะขอเจรจาด้วย พนักงารที่เรือสยามก็ชัก
ธงสัญญาขึ้นรับข้าง แล้วเรือสยามก็หยุดรอจักร ออฟพี่เซอใน
เรือรบวิลันดาจึงลงเรือโยตกรรเชียงมาที่เรือสยามแล้วแจ้งว่า แอด
มิราล แม่ทัพใหญ่ในเมือง เบตาเวีย มีคำสั่งให้ลงเรือรบกลไฟชื่อเรือโย
เนียว มาคอยรับเสด็จอยู่ที่ปากช่องเกาะบังกา ออฟพี่เซอกับมิศเตอร์
ริส แลพระสุนทรานุกิจปริชา หลวงพิเศษพจนการ เจรจากันอยู่ครึ่ง
ชั่วโมง ต่างคนต่างคำนับกัน แล้วออฟพี่เซอก็กลับไป เวลาเช้า ๕
โมงครึ่งถึงเกาะเล็ก ๒ เกาะ ตรงปากช่องเกาะบังกาออกไป เห็น
เรือกลไฟแล่นอยู่ในหว่างเกาะลำหนึ่ง เปนเรือเมล์ของวิลันดา เวลา

ทุ่มเศษเห็นเรือกลไฟลำหนึ่งแล่นมาทางซ้ายห่างกันประมาณ ๑๐๐ เส้น เห็นแสงเพลิงสว่างรายกันอยู่ในเรือนั้นประมาณ ๑๑ ดวง ๑๒ ดวง แลมีโคมเขียวโคมแดงด้วย ที่เรือสยามจึงจุดดอกไม้มะตาดชักขึ้นเปนสำคัญแต่เรือลำนั้นหาได้จุดดอกไม้เพลิงให้เปนสำคัญไม่ เวลา ๕ ทุ่มมีคลื่นลมพัดแรงเรือแคลงมาก ฝนตกหนัก จนเวลา ๒ ยามฝนซาลงเปนแต่ตกประปราย เวลา ๗ ทุ่มฝนตกมากอีกครั้งหนึ่ง แล้วก็ตกประปรายไปจนเวลา ๓ ยามฝนหาย

ณวัน ๗ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง เห็นเกาะเล็กรายเปนแถวที่อ่าวเมืองเบตาเวีย เรียกกันว่าเกาะพัน คือ มีเกาะถึง ๑๐๐๐ เกาะ เวลาเช้า ๔ โมงเศษเข้าช่องเกาะรายหน้าเมืองเบตาเวีย เวลาเช้า ๕ โมง ๑๐ นาทีถึงที่ทอดปากช่องเมืองเบตาเวีย แล้วก็ทอดอยู่ที่ปากช่องนั้น ใช้จักรแต่ที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์ ระยะทาง ๒ วัน ๑๕ ชั่วโมงกับ ๑๘ นาทีถึงที่ทอดหน้าเมืองเบตาเวีย เมื่อเรือทอดที่แล้วออฟพีเซอในเรือรบวิลันดา ๕ นายมาที่เรือสยามู แลพูดจาทักทายปราไสยกันตามธรรมเนียม แล้วถามว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จออกไปถึงเมืองเบตาเวียวันใด มิศเตอร์ริส แลหลวงพิเศษพจนการ จึงตอบว่าณวัน ๑ ฯ ๕ ค่ำ เวลาย่ายเรือพระที่นั่งจะถึงที่ทอดหน้าเมืองเบตาเวียเปนแน่ แล้วพวกออฟพีเซอก็ต่างคนต่างคำนับกันแล้วก็ลากลับไป เวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง ที่เรือสยามูชักธงชาติวิลันดาขึ้นเสากลาง แลยิงสลุตธงเมืองเบตาเวีย ๒๑ นัด แล้วที่ป้อมเมืองเบตาเวียชักธงช้าง

ขึ้นถึงปลายเสาแล้ว ยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด แล้วที่เรือสยามูชักธง
วิลันดาขึ้นเสาหน้า ยิงสลุตเรือรบแอดมิราลอิก ๑๗ นัด แล้วเรือ
รบแอดมิราลชักธงช้างขึ้นเสาหน้า ยิงสลุตตอบ ๑๗ นัด

ณวัน ๑ ๖ ๕ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว ที่เรือสยามูพากันส่องกล้อง
ดูเห็นแน่ชัดว่าเรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธมาแล้ว เวลาบ่ายโมง ๑
พนักงานในเรือสยามูชักธงขึ้นพร้อมตามเคยแล้ว ก็ใช้จักรแต่ที่ทอด
ออกไปรับเสด็จ เวลาบ่ายโมงครึ่งถึงเรือพระที่นั่ง ลูกเรือขึ้นยืนเพลา
ร้องคำนับขึ้นพร้อมแล้ว พนักงานพิณพาทย์แตรก็ประโคมเพลงคำนับ
รับเสด็จด้วยความยินดีแล้ว เรือพระที่นั่งก็ใช้จักรผ่านหน้าเรือรบซึ่ง
ทอดอยู่ที่ปากช่องเมืองเบตาเวีย เข้าไปใกล้จะถึงที่ทอด เรือรบวิลันดา
๙ ลำ แลบรรดาเรือลูกค้าพากันชักธงช้างแลธงต่างสีขึ้นพร้อมกันแล้ว
ลูกเรือขึ้นยืนเพลาร้องคำนับทุกลำ ๆ ละ ๓ ครั้งบ้าง ๗ ครั้งบ้าง เรือ
พระที่นั่งถึงปากช่องเมืองเบตาเวียแล้วทอดสมออยู่ที่ปากช่องนั้น พวก
เรือรบวิลันดาก็พากันยิงสลุตคำนับ ๕ ลำ ๆ ละ ๒๑ นัด แล้วเรือสยามู
จึงยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด

ณวัน ๒ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าครึ่งโมง คอเวอนเมนต์จัดเรือ
กลไฟเล็กจักรข้าง แลผูกดอกไม้กิ่งไม้ทำประตูป่า แลมีธงสีต่าง ๆ
ผูกห้อยเปนคูหาตลอดทั่วทั้งลำ ใช้จักรออกมารับเสด็จที่เรือพระที่นั่ง
เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จจากเรือพระที่นั่ง ลงประทับในเรือกลไฟเล็กที่จัด
ออกมารับ เรือลำทรงนั้นชักธงพระเกี้ยวยอดเปนสำคัญ พนักงานในเรือ

พระที่นั่งจึงลดธงพระเกี้ยวยอดลงจากเสากลาง แล้วชักธงช้างแทนขึ้นไว้ แต่ธงบริวารนั้นคงอยู่ตามเดิม พวกพิณพาทย์แตรก็ทำเพลงคำนับแล้ว สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณรังษีสว่างวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนซึ่งมีเครื่องยศพร้อม ก็พากันตามเสด็จไปในลำทรงด้วย แล้วเรือลำทรงใช้จักรออกจากเรือพระที่นั่ง ลูกเรือในลำพระที่นั่งขึ้นยืนเพลาร้องคำนับ ๓ ครั้ง ที่เรือสยามูจึงชักธงช้างแลธงต่างสี่ขึ้นเสาพร้อมแล้ว ลูกเรือขึ้นยืนเพลาร้องคำนับ ๗ ครั้ง แลยิงสลุตคำนับ ๒๑ นัด ตามบรรดาเรือรบวิลันดาชักธงช้างแลธงต่างสี่ขึ้นเสาพร้อมแล้ว ลูกเรือก็ขึ้นยืนเพลาร้องคำนับทั้ง ๙ ลำ แลยิงสลุตคำนับลำละ ๒๑ นัด แต่บรรดาเรือลูกค้า ๕ ลำก็พากันชักธงช้างแลธงต่างสี่ขึ้นเสาทุกลำ แลร้องคำนับด้วยความยินดีทุกลำ เรือกลไฟลำทรงใช้จักรเข้าไปในช่องลำน้ำเมืองเยตาเวีย แล้วคอเวอนเมนต์จัดเรือกลไฟเล็กออกมารับข้าราชการซึ่งแต่งครึ่งยศ กับสิ่งของลงบรรทุกเรือเสร็จแล้ว ก็ใช้จักรเข้าไปตามช่องลำน้ำเมืองเยตาเวีย ที่ช่องลำน้ำเมืองเยตาเวียนั้นก่อด้วยศิลาแลอิฐข้างตลอดเข้าไปจนถึงท่าขึ้น เรือยงยศใช้จักรไปแต่เมืองสิงคโปร์ ถึงที่ทอดปากช่องเมืองเยตาเวีย เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เรือยงยศทอดสมอแล้วชักธงวิลันดาขึ้นเสากลาง แล้วยิงสลุตคำนับธงวิลันดาที่บนป้อมเมืองเยตาเวีย ที่ป้อมจึงชักธงช้างขึ้นถึงปลายเสาแล้ว ยิงสลุตตอบเรือยงยศ ๒๑ นัด การรับรองที่เมืองเยตาเวียครั้งนี้

ผู้ครองแผ่นดินกับคอเวอนเมนต์ จัดการรับรองแขงแรงเปนธรรมเนียม
ดีกว่าที่เมืองสิงคโปร์

ณวัน ๕ ๗ ๕ ค่ำ ปีมะเมียยังเปนโทศก เวลาบ่าย ๒ โมง กัปตัน
ต๋าเก้อ เปนกัปตันเรือสยามูบ่วยเปนโรคลงแดงถึงแก่กรรม เมื่อเอา
ศพไปฝั่งนั้นมีทหารวิลันดาแห่ศพไปฝั่งไว้ที่เมืองเบตาเวีย ทหารแห่
๒๐๐ คน อยู่ที่เมืองเบตาเวีย ๕ วัน ๑๘ ชั่วโมง

ณวัน ๗ ๗ ๑๒ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ ทรงเครื่องทหาร พร้อมด้วย
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ แลขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย
ฝ่ายทหารพลเรือนที่ตามเสด็จออกไป แล้วเสด็จกลับจากที่ประทับตึกใหญ่
ทรงรถลงมาตามทางสถลมารค มีทหารม้าถือกระบี่แห่เปนกระบวร
ข้างหน้าแลทหารเดิรเท้าถือปืน แลมีทหารแขกแต่งตัวอย่างแขกยะวา
ถือหอกซัดยืนแถวรายรับตลอดลงมาจนถึงท่าน้ำ รวมทั้งทหารวิลันดา
ทหารแขกประมาณ ๘๐๐ คน รถทรงถึงท่าแล้วเสด็จทรงเรือกลไฟเล็ก
ซึ่งผู้ครองแผ่นดินแลคอเวอนเมนต์จัดไว้รับ ประดับไปด้วยเครื่องแต่ง
เหมือนเมื่อวันเสด็จขึ้น ที่ข้อมชักธงช้างขึ้นถึงปลายเสาแล้วยิงสลุต
คำนับ ๒๑ นัด เรือสยามูยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด บรรดาเรือรบวิลันดา
พากันยิงสลุตคานับลาละ ๒๑ นัดทุกลำแล้ว ที่เรือสยามูยิงสลุตตอบ
๒๑ นัด ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยแลเข้าพนักงานฝ่ายสยามลงเรือพร้อมแล้ว
ผู้ครองแผ่นดินเมืองเบตาเวียกับภรรยาก็ได้ตามเสด็จลงมาส่งจนถึงเรือ
พระที่นั่งพิทยัมรณยุทธ เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เรือพระที่นั่งใช้จักรออก

จากที่ทอดหน้าเมืองเขตาเวียก่อนแล้ว เวลา ๕ โมงเช้าเรือสยามุจึงใช้
จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองเขตาเวีย ไปตามเรือพระที่นั่งจนรุ่งสว่าง
คลื่นลมเรียบราบเรือไม่แคลง

ณวัน ๑ ๑๓ ๗ ๕ ค่ำ ปีมะเมียยังเปนโทศก เวลาบ่าย ๒ โมง เศษ ถึงแหลมอ่าวเมืองสำปาลัง เวลาบ่าย ๔ โมงถึงที่ทอดหน้าเมืองสำปาลังแล้ว เรือสยามุชักธงชาติวิลันดาขึ้นเสากลาง แลชักธงต่างสีขึ้นพร้อมแล้ว ยิงสลุตธงวิลันดา ๒๑ นัด ที่บนป้อมชักธงช้างขึ้นปลายเสาแล้วยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด ที่เขตแดนเมืองสำปาลังนั้นมีภูเขาใหญ่ริมชายทเลยาวตลอดถึงเมืองสำปาลัง ยาวประมาณ ๑๐๐๐ เส้นทั้งสูงทั้งใหญ่กว่าเขาในเขตแดนเมืองสำปาลัง ที่กลางภูเขานั้นสูงเปนที่สุดเหลือที่จะประมาณ แลมีเมฆพัดอยู่ข้างล่างกลางภูเขา มีฝนตกออกจากเขานั้นเสมอ ตรงหน้าเมืองสำปาลังออกมามีเกาะในน้ำ ๒ เกาะ เกาะใหญ่ ๑ เล็ก ๑ เวลาบ่าย ๔ โมงครึ่งกัปตันเรือรบกับพวกออฟพีเซอเมืองสำปาลัง ลงเรือกลไฟเล็กมาที่เรือสยามุ แลทักทายปราไสยกันกับขุนนางฝ่ายสยาม ต่างคนต่างคำนับกันแล้วก็ลากลับไป เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มาที่เรือสยามุ สั่งว่าเวลาพรุ่งนี้ให้เตรียมคอยยิงสลุต เมื่อเวลาเสด็จจากเรือพระที่นั่งขึ้นเมืองสำปาลังให้เรียบร้อย แล้วเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ก็กลับไป

ณวัน ๒ ๑๔ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ เรสิเดนต์ผู้ว่าราชการเมืองสำปาลังกับคอเวอนเมนต์ จัดเรือกลไฟเล็กออกมารับ แล้วเสด็จ

ลงทรงเรือกลไฟที่จัดมารับ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
ภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ แล
ขนานางผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนตามเสด็จไปในลำทรง เมื่อเรือ
กลไฟเล็กลำทรงออกจากเรือพระที่นั่ง เรือสยามูชักธงพระเกียวยอด
แลธงต่างสี่ขึ้นพร้อมแล้ว ยิงสลุตคำนับ ๒๑ นัด พนักงารพิณพาทย์แตร
ก็ทำเพลงคำนับ ลูกเรือก็ขึ้นยืนเพลาร้องคำนับตามธรรมเนียม บรรดา
เรือรบวิลันดาก็ชักธงช้างขึ้นเสากลางแลธงต่างสี่ขึ้นพร้อมแล้ว ยิงสลุต
ลำละ ๒๑ นัด แลมีลูกเรือยืนเพลาใบร้องคำนับอย่างธรรมเนียมยุโรป
ทั้ง ๕ ลำ เรือยงยศซึ่งเปนเรือรบข้างฝ่ายสยามชักธงวิลันดาขึ้นถึง
ปลายเสา แล้วยิงสลุตตอบ ๒๑ นัด เรือลำทรงถึงประทับท่าขึ้น ที่ป้อม
ยิงสลุตคำนับ ๒๑ นัดแล้ว เรือยงยศก็ยิงสลุตตอบอีก ๒๑ นัด ที่ท่าขึ้น
นั้นทำเปนประตูเหมือนอย่างนอก เสด็จประทับแรมอยู่ที่เมืองสำปาลัง
๓ วันกับ ๑๘ ชั่วโมง ๒๕ นาที

ณวัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง เสด็จพระราชดำเนิร
กลับจากที่ประทับตึกใหญ่เมืองสำปาลังพร้อมด้วยข้าทูลลอองธุลีพระยาท
ผู้ใหญ่ผู้น้อย เสด็จทรงรถลงมาตามทางสถลมารค ถึงท่าแล้วเสด็จ
ทรงเรือโยตกรรเชียงของเรือสยามจัดไว้รับ แล้วเรือกลไฟเล็กที่เมือง
สำปาลังชักจูงออกมาจากช่องเมืองสำปาลัง ถึงเรือพระที่นั่งเวลาเช้า ๒
โมงครึ่ง ที่ป้อมเมืองสำปาลังยิงสลุตคำนับ ๒๑ นัดแล้ว เรือรบวิลันดา
ยิงสลุต ๓ ลำ ๆ ละ ๒๑ นัด ที่เรือสยามูชักธงพระเกียวยอดขึ้นเสา

กลางแลธงต่างสีขึ้นพร้อมทุกเสาแล้ว ยิงสลุตรับเสด็จ ๒๑ นัด พอเรือลำทรงมาตรงเรือสยามู ลูกเรือขึ้นยืนเพลารำองคำนับ ๙ ครั้ง แล้วพนักงารลดธงพระเกี้ยวยอดลงจากเสากลาง แล้วชักธงวิลันดาขึ้นเสากลาง ยิงสลุตตอบเรือรบแลที่ป้อมเมืองสำปาลังอีก ๒๑ นัด เวลาเช้า ๔ โมง ๒๕ นาที เรือสยามูใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสำปาลังก่อนเรือพระที่นั่งกลับมาตามระยะทางเก่า เรือเดิรห่างฝั่งหน่อยหนึ่ง เมื่อเรือออกจากที่นั้น พนักงารพิณพาทย์แตรได้ทำเพลงคำนับรับพระเจ้าอยู่หัวตามธรรมเนียม เวลาย่ำค่ำออกจากแหลมอ่าวเมืองสำปาลังเวลาทุ่ม ๑ ใช้ใบข้าง ขนเวลา ๒ ยามลมไม่กินใบ ลูกเรือขึ้นริบใบไว้แล้วใช้จักรมาขนรุ่งสว่าง คลื่นลมเปนปรกติ ขนณวัน ๖ ฯ ๕ ค่ำเวลาบ่าย ๔ โมง ๓ มิลมจัดพัดเฉียงหน้าเรือเรียกว่าลมสำเภา เวลาบ่าย ๕ โมงเศษลมซาคลื่นเรียบรายเรือเดิรเปนปรกติขนรุ่งสว่าง

ณวัน ๗ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษเข้าช่องเกาะสุมาตรา เวลาทุ่มเศษ ๔ ออกจากช่องสุมาตรา คลื่นลมมีบ้างเล็กน้อย แต่อากาศมืดมัวคลุ้มฝน เวลา ๒ ทุ่มถึงหน้าเมืองบันโตะ เห็นแสงโคมที่เรือนไฟใหญ่สว่างอยู่ที่แหลมเกาะบังกา เวลา ๕ ทุ่มเศษลมจัดฝนตกเม็ดใหญ่ เวลา ๗ ทุ่มฝนหาย ใช้จักรมาขนรุ่งสว่าง

ณวัน ๑ ฯ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๕ โมง มิลมว่าวพัดมาได้ ใช้ใบข้าง เวลา ๔ ทุ่มเศษเข้าช่องเริยว เวลา๘ทุ่มออกจากช่องเริยว เวลา๓ยาม เศษถึงปากช่องเมืองสิงคโปร์

ณวัน ๒ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าย่ำรุ่ง ๑๐ นาฑิถึงที่ทอดตรงท่ายอน
สตันเบี่ยหน้าเมืองสิงคโปร์ เวลาเช้า ๒ โมง เรือรบอังกฤษซึ่งทอดอยู่
หน้าเมืองสิงคโปร์ ชักธงช้างขึ้นเสากลางแลธงต่างสี้ขึ้นพร้อมแล้ว ยิง
สลุตคำนับเรือพระที่นั่ง แล้วเรือสยามูชักธงอังกฤษขึ้นเสากลางแลธง
ต่างสี้ขึ้นพร้อมแล้ว ยิงสลุตตอบเรือรบอังกฤษ๒๑นัด เวลาเช้า๓โมงเศษ
เสด็จพระราชดำเนิรโดยกระบวรรถ ไปประทับที่บ้านเกาวเนอ แล้วเสด็จ
พระราชดำเนิรมาประทับที่ตึกพระยาอัสดงคตทิศรักษา เวลาบ่าย ๔ โมง
เศษ เรือรบฝรั่งเศสมาถึงที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์แล้ว ยิงสลุตคำนับเรือ
พระที่นั่ง๒๑นัด เวลาย่ำค่ำแล้วเสด็จพระราชดำเนิรไปประทับทอดพระเนตร
ละคอนฝรั่งที่เตานฮอล ครั้นทรงทอดพระเนตรละคอนฝรั่งแล้ว เสด็จ
พระราชดำเนิรไปประทับที่ตึกเกาวเนอ เวลาย่ำรุ่งแล้วเสด็จพระราช
ดำเนิรโดยกระบวรรถกลับลงมาประทับณเรือพระที่นั่ง เมื่อเวลาเสด็จ
ขึ้นนั้นที่ป้อมใหญ่เมืองสิงคโปร์ยิงสลุต ๒๑ นัด

ณวัน ๓ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ พระสุนทรานุกิจปริชาไปเฝ้า
ทูลลองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง จึงมีพระบรมราชโองการตำรัส
สั่งว่า ให้พระสนทรานกิจปริชาขึ้นเยี่ยมเยียนเจ้าเมืองตรังกานูที่เมือง
ตรังกานูด้วย แล้วพระสุนทรานุกิจปริชาก็กลับมาเรือสยามู ๆ ทอดอยู่ที่
หน้าเมืองสิงคโปร์ ๑ วันกับ ๑ ชั่วโมง ๒๐ นาฑี เวลาเช้าโมงครึ่งเรือ

สยามูใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์ เมื่อเรือออกจากที่ทอดนั้น ที่เรือยงยศชักธงแผ่นดินฝรั่งเศสขึ้นเสากลาง แล้วยิงสลุต ๒๑ นัดตอบเรือรบฝรั่งเศส แล้วเรือพระที่นั่งใช้จักรออกมาที่หลัง เวลาเช้า ๔ โมง ๓๘ นาที เรือสยามูออกจากปากช่องเมืองสิงคโปร์ เวลาเช้า ๕ โมง กับ ๑๕ นาที ถึงเรือนไฟใหญ่ที่ศิลาขาว เรือนไฟนั้นถือปูนขาวสูง ประมาณ ๒๐ วา ต่อเกาะเรือนไฟออกไปนั้น มีเกาะศิลาขาว ๒ เกาะ ส่องกล้องดูที่ศิลานั้นสีขาวเหมือนปูนขาว เรือเดิรใกล้ฝั่งตวันตก เวลาย่ำค่ำแล้วถึงเกาะหมาก มีคลื่นลมจัดพัดกล้าเรือแคลง รุ่งสว่างขึ้นคลื่นลมซาลงหน่อยหนึ่ง

ณวัน ๔ ๗ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ มีลมดีได้ใช้ใบมาจนเวลา ๙ บ่าย ๕ โมงเศษลมพัดทวนหน้าเรือต้องริบใบ เวลา ๔ ทุ่มเศษถึงเกาะเล็กเกาะนั้นภาษามลายูเรียกว่า เกาะตังกุรัส เวลานั้นอากาศมืดมัวคลุ้มฝน มิศเตอร์กาลวันผู้นำร่องว่ามืดนัก ควนจะถึงหน้าเมืองตรังกานู ขอให้ทอดสมออยู่ที่ริมเกาะตังกุรัสก่อน แล้วต้นหนที่สองจึงสั่งให้ทอดอยู่ที่ริมเกาะตังกุรัสจนเวลาย่ำรุ่งแล้ว

ณวัน ๕ ๗ ๕ ค่ำ ใช้จักรออกจากเกาะตังกรัสมาเวลาเช้า ๓ โมง ๙ กับ ๙ นาที ถึงที่ทอดหน้าเมืองตรังกานูเวลาเช้า ๔ โมงเศษ พระสุนทรานุกิจปริชา ๑ หลวงพิเศษพจนการ ๑ ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ๑ แลขุนรณรามฤทธิ์ต้นหนที่สอง ๑ มิศซิบแมนต์พนักงารตรวจคนในเรือ ๑

แต่งตัวเต็มยศ แลหมื่นเนตรศรแมนแต่งตัวอย่างนายทหารมาริน ๑ พันตุ้มแต่งตัวอย่างทหารมาริน ๑ กับทหารมารินแต่งตัวตามยศของทหารมาริน ๑ โหล กับคนพิณพาทย์แตร นาย ๑ เลว ๑๗ รวม ๑๘ คน แต่งตัวเต็มยศพร้อมแล้ว ขุนรณรามฤทธิ์ ๑ มิศซิบแมนต์ แลพวกแตร กับทหารมารินลงเรือโยตกรรเชียงลำใหญ่ ๒ ลำล่วงขึ้นไปคอยรับอยู่ที่ด่านเมืองตรังกานูก่อน แล้วพระสุนทรานุกิจปริชา ๑ หลวงพิเศษพจนการ ๑ ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ๑ มิศเตอร์นิวแมนต์ กงสุลอังกฤษที่สองแต่งเปนไปรเวต ๑ ลงเรือโยตกรรเชียงลำเดียวกัน ขึ้นไปเยี่ยมเยียนเจ้าเมืองตรังกานูตามกระแสพระบรมราชโองการซึ่งโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งที่เมืองสิงคโปร์แล้ว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พวกข้าหลวงกลับมาถึงเรือสยามพร้อมกันแล้ว พระสุนทรานุกิจปริชา หลวงพิเศษพจนการแจ้งว่า เมื่อพวกข้าหลวงขึ้นไปถึงท่านั้น พระยาตรังกานูจัดให้ศริตวันกรมการลงมารับที่ท่าขึ้น แล้วพาไปที่บ้านพระยาตรังกานู ๆ ให้เชิญเข้าไปในห้องนอนของพระยาตรังกานู พร้อมด้วยรายามุดาแลบุตรหลาน พระยาตรังกานู ๆ ให้จัดโต๊ะเลี้ยงพวกข้าหลวงที่ขึ้นไปเปนธรรมเนียมแขก แล้วปราไสยกันด้วยการอันสมควรแล้วก็ลากลับมา พระยาตรังกานูจัดให้ตวนกูบูตร ตวนกูไซ ตวนกูจิมุดา หลานพระยาตรังกานูตามลงมาส่งถึงเรือสยามู ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ได้จัดพระราชสาทิศลายาลักษณ์ทรงเครื่องทหาร ๕ พระรูป ให้ตวนกูบูซา ๑ ตวนกูไซ ๑ ตวนกูจิมุดา ๑ กับฝากขึ้นไปให้พระยาตรังกานู ๑ รายามุดา ๑ เรือสยามู

ทอดอยู่หน้าเมืองตรังกานู ๙ ชั่วโมง เวลาย่ำค่ำแล้วใช้จักรออกจาก
ที่ทอดหน้าเมืองตรังกานู มิลมดีได้ใช้ใบข้าง ไม่ได้ใช้ใบข้าง คลื่นลม
เปนปรกติดีจนถึงวัน ๑๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงถึงเกาะสีชัง เวลาเช้า

๕ โมงถึงสันดอน มีเรือรบกลไฟฝรั่งเศสลำ ๑ เรือราญรุกไพรี ๑ เรือ
ยงยศอโยชฌยา ๑ แลเรือกำปั่นใหญ่น้อยของลูกค้ากรุงเทพ ฯ บ้าง
ของลูกค้าต่างประเทศบ้าง ทอดอยู่ที่สันดอนรวม ๑๖ ลำ เวลานั้น
เรือสยามูใช้จักรเข้าปากน้ำเจ้าพระยาไม่ได้ ด้วยเมื่อเวลาเรือมาถึง
สันดอนนั้นเปนคราวน้ำลด พระสุนทรานุกิจปรีชา สั่งต้นหนให้ทอด
สมอรอน้ำอยู่ที่สันดอนแล้ว พระสุนทรานุกิจปรีชา หลวงพิเศษพจนการ
ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ขุนศิลปานุกิจการ มิศเตอร์นิวแมนต์ กงสุล
อังกฤษ ลงเรือโยตกรรเชียงไปขึ้นเรือยงยศล่วงเข้ามาณกรุงเทพ ฯ ก่อน
ครั้นเวลา ๓ ยามต้นหนที่สองสั่งอินยิเนียให้ติดไฟได้สติมดีแล้ว เวลา
๑๐ ทุ่มใช้จักรแต่สันดอนเข้าปากน้ำเจ้าพระยา เวลาดี ๑๑ ทุ่มกับ ๕๐ นาฑี
ถึงหน้าเมืองสมุทปราการ อินยิเนียสตอยให้จักรหยุดชั่วนาฑีหนึ่ง
ส่งผู้นำร่องฝ่ายสยามขึ้นที่ด่านแล้ว ก็ใช้จักรมาถึงปากคลองผดุงกรุง
เกษม เปนคราวน้ำพึ่งจะไหลกลับลง เรือกำปั่นของลูกค้าทั้งหลาย
ซึ่งทอดอยู่ตามลำน้ำนั้นหันขวางอยู่หว่างกลางลำน้ำทั้งสิ้น ต้นหนที่สอง
จึงสั่งนายท้ายให้เรือเดิรเลียบฝั่งตวันออก ถึงปากคลองโอ่งอ่าง มีเรือ
ฉลอมของจีนลูกค้าทั้งหลายทอดขวางอยู่หลายลำ ช่องทางเรือเดิร
น้อยนัก ต้นหนจึงสั่งอินยิเนียให้สโลจักร เรือเดิรช้าลงไม่เต็มกำลัง

เรือเดิรหลีกมาทางช่องเล็กฝั่งตวันออกถึงน่าวัดราชบุรณะ มีเรือลูกค้า
จีนทอดขวางช่องอยู่หลายลำ จะหลีกไปทางใดก็ไม่ได้ เรือสยามู
โดนเรือจีนซึ่งทอดขวางช่องอยู่นั้นแตกหักกลางล่ม ๒ ลำ แต่ลำหนึ่งนั้น
ที่หัวเรือแตกชำรุดหลายแห่ง เรือไม่ล่ม เวลาเช้า ๒ โมง ๔๐ นาที
ถึงที่ทอดกลางลำน้ำหน้าคลังสินค้ากรุงเทพ ฯ บรรดาขุนนางแลมหาด
เล็กทหารรักษาพระองค์ซึ่งไปในเรือสยามูนั้น พระสุนทรานุกิจปรีชา
ได้เอาใจใส่เปนธุระจัดการเลี้ยงดู แลจัดที่ให้อยู่เปนที่สมควร แลสั่งบ่อย
ให้ตั้งโต๊ะเลี้ยงเปนธรรมเนียมยุโรปวันละ ๓ เวลาเสมอทุกวัน บรรดา
ข้าราชการแลคนอื่น ๆ ซึ่งไปในเรือสยามูนั้นมีความสุขสบายทั่วทุกคน
จนวันกลับถึงกรุงเทพมหานคร

ระยะทางเสด็จประพาสอินเดีย

วัน ๗ ๕ ๆ ๒ ค่ำ ปีมะแมตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๘ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าพระเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องเต็มยศอย่างทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินลงประทับในเรือพระที่นั่งกลไฟยางกอกพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ และข้าราชการตามเสด็จ มีรายพระนามและชื่อ ดังนี้ :—

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพ้าจาตุรนตรัศมิ์ [๑] ๑

❁ ,, ,, เจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ๑

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร(กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์)๑

❁ ,, ,, พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ (กรมหลวงอดิศรอุดมเดช) ๑

,, ,, พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย ๑

,, ,, พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ (สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) ๑

❁ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑

❁ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑

❁ พระยาสุรศักดิมนตรี (แสง) ๑

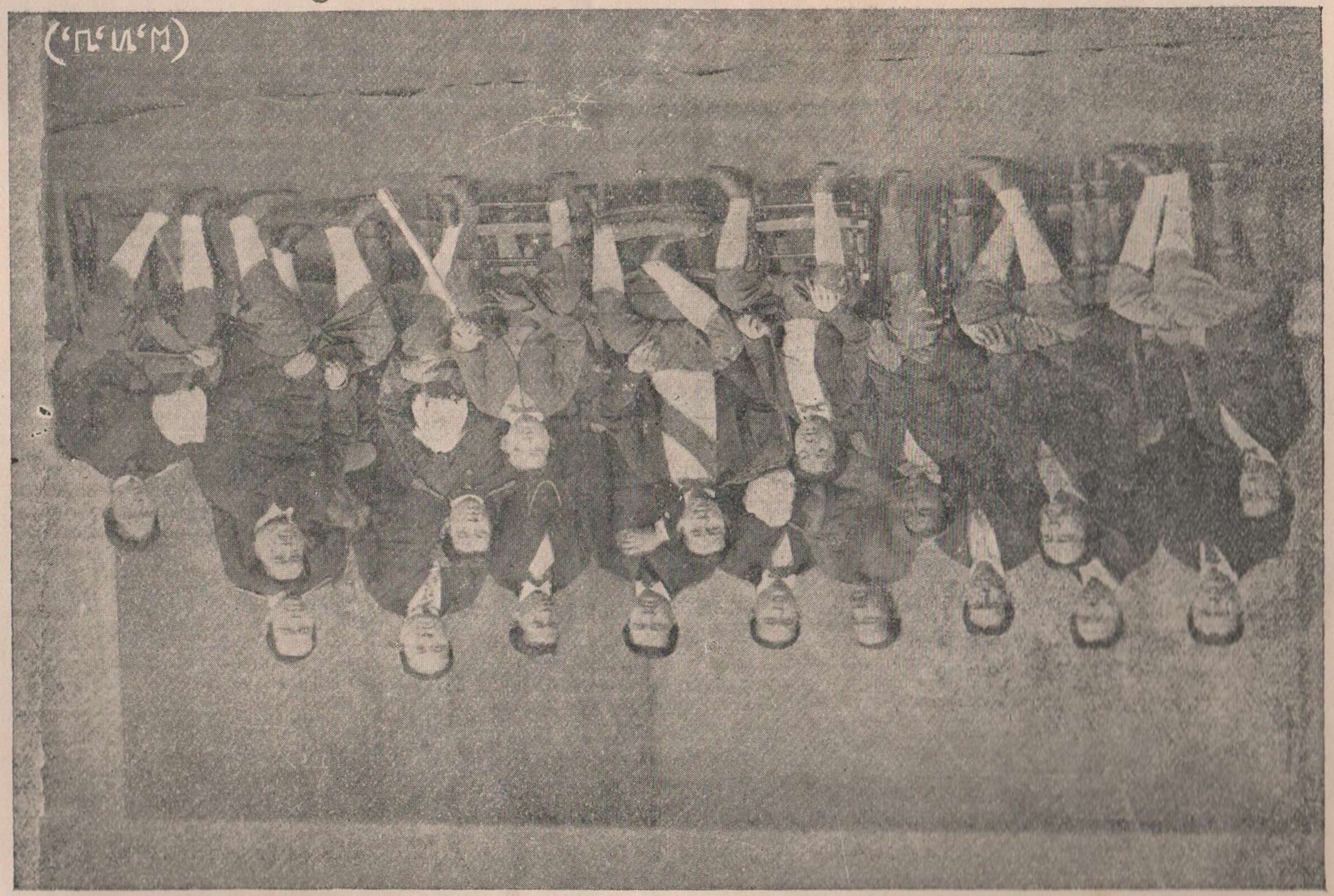
หม่อมเจ้าสาย (พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์) ๑

หม่อมเจ้าจำเริญ (ในกรมขุนราชสิห์) ๑

---

๑ ที่มีดอกจันทน์ข้างหน้า เป็นผู้ที่ได้เคยตามเสด็จคราวสิงคโปร์แลชวา

ꤌꤢꤟꤢꤒꤢꤟꤢꤒꤢꤟꤢꤒ

หม่อมเจ้าประวิช (ในกรมขุนราชสีห์) ๑

❁ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (โต) ๑

❁ เจ้าหมื่นเสมอใจราช (ชื่น) ๑

❁ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (ชาย) ๑

❁ หลวงวิจารณ์จักรกิจ (เจิม) ๑

❁ หลวงสาตราธิกรณ์ฤทธิ์ (ทุ้ย) ๑

❁ หลวงวิทยาธิกรณศักดิ์ (บุศย์) ๑

❁ หลวงสรจักรานุกิจ (เจ๊ก) ๑

❁ หลวงสรสิทธยานุการ (ดั่น) ๑

❁ หลวงศัลยทธวิธีกรรม์ (เจ้าพระยาสรศักดิมนตรี เจิม) ๑

หลวงดำรงแพทยาคุณ(ชื่อแหยม ภายหลังเปนพระทิพจักษุศาสตร)๑

❁ หลวงราโชวาต (แก้ว) ๑

❁ นายวรกิจบรรหาร (เที่ยง) ๑

❁ นายราชาณัตยานุหาร (พร) ๑

พระสุนทรานุกิจปริชา (หนู) ๑

พระปริชากลการ (สำอาง) ๑

❁ พระพิบลย์พัฒนากร (เถียร) ๑

พระวรภัณฑ์พลากร (ทิม) ๑

❁ พระชลธารพินิจจัย (ฉุน) ๑

❁ หลวงนายสิทธิ์ (สมบุญ) ๑

๏ นายพิจารณ์สรรพกิจ (สุ่น)	๑
ขุนสมุทโคจร (จู)	๑
นายแฉ่ (พระยาไกรเพ็ชร)	๑
นายเหมา (หลวงจักรยาน)	๑
นายอั้น (พระยาทรงสุรเดช)	๑
๏ พระวิสูตรสาครดิฐ (บุช)	๑
หม่อมเจ้าส่งไปสิงคโปร์[๒]	๖

---

๒ หม่อมเจ้าที่เลือกส่งไปเรียนหนังสือที่เมืองสิงคโปร์ครั้งนี้ สืบได้ความว่า ๑๔ องค์คือ

๑ หม่อมเจ้าเปล่ง ในกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
๒ หม่อมเจ้ารัศมี ในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
๓ หม่อมเจ้าอเนก ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
๔ หม่อมเจ้าดำเกิง ,, ,,
๕ หม่อมเจ้าโอภาส ,, ,,
๖ หม่อมเจ้าทิชากร ในกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์
๗ หม่อมเจ้าเชื้อชิด ในกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์
๘ หม่อมเจ้าปาน ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี
๙ หม่อมเจ้าเพิ่ม ,, ,,
๑๐ หม่อมเจ้าพิศวง ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
๑๑ หม่อมเจ้าภุชงค์ คือ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ในกรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์
๑๒ หม่อมเจ้ากรรเจียก ในกรมหมื่นมเหศวรศิวิลาส
๑๓ หม่อมเจ้าสง่างาม ในกรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร
๑๔ หม่อมเจ้าบี่ยภักดีนาถ ในกรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร

หม่อมเจ้าที่ออกไปคราวนี้ เรียนอยู่ไม่ช้า เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕ โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่โรงทหารมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวังสำหรับพระเจ้าน้องยาเธอขึ้นแล้ว เรียกหม่อมเจ้าชุดนี้กลับเข้ามาเรียนในโรงเรียนกรุงเทพ ฯ

เรือพิทยัมรณยุทธ

- พระยาสมุทบุรานุรักษ์ (เนตร) ๑
- หลวงพิเศษพจนการ (สวาดิ) ๑

เรือสยามูปสดัมภ์

พระพิเรนทรเทพ (เวก ภายหลังเปนพระยาอภัยรณฤทธิ์) ๑
หลวงสวัสดิโกษา (ปาน ภายหลังเปนพระยาสมบัติยาธิบาล) ๑
หลวงเสนางควิจารณ์ (โค ภายหลังเปนพระยาราชภักดี) ๑
ขุนศิลปานุจิตรการ (ศรีเมือง บิดาเปนพม่ามารดาเปนไทย เข้ามารับราชการเปนช่างเขียน) ๑
หลวงอำนาจสุรเสนี (พลอย ภายหลังเปนพระสุรินทามาตย์) ๑
หลวงสัจจาภิรมย์ (เปาะ ภายหลังเปนพระสัจจาภิรมย์) ๑
ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ (จิตร ช่างถ่ายรูป ภายหลังเปนหลวงอัคนินฤมิต) ๑

เวลาเที่ยงแล้ว เรือพระที่นั่งกลไฟยางกอกใช้จักรออกจากท่าราชวรดิฐ ขึ้นไปกลับที่หน้าวัดราชาธิวาสล่องตามลำน้ำออกไป เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ทอดสมอที่พระเจดีย์กลางน้ำ เสด็จขึ้นนมัสการพระสมุทเจดีย์แล้ว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา เรือพระที่นั่งเดิรอยู่ในทเล ๕ วัน

ณวัน ๕ ๑๐ ๒ ค่ำ เวลาเช้าถึงเมืองสิงคโปร์ ทอดตรงท่ายอนสตันเยี่ยหน้าเมือง ประทับอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ๒ วัน

ณวัน ๗ ๑๒/๗ ๒ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๕ โมงเศษใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองสิงคโปร์

ณวัน ๑ ๑๓/๗ ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษถึงที่ทอดหน้าเมืองมละกา แล้วเสด็จขึ้นทอดพระเนตรในเมืองมละกา เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลาย่ำค่ำใช้จักรออกจากเมืองมละกา

ณวัน ๒ ๑๔/๗ ๒ ค่ำ เวลา ๑๐ ทุ่มถึงที่ทอดหน้าเมืองปีนัง (เกาะหมาก)

ณวัน ๓ ๑๕/๗ ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จขึ้นเมืองปีนัง ประทับอยู่ที่เมืองปีนัง ๔ วัน (เมื่อเสด็จขึ้นเมืองปีนังมีการรับเสด็จ แลมีคำถวายพระพร ๆ พระวรภัณฑ์พลากรได้คัดคำแปลไว้ ได้พิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุนี้)

ณวัน ๗ ๑/๗ ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เวลาบ่ายโมงเศษใช้จักรออกจากเมืองปีนัง

ณวัน ๒ ๓/๗ ๒ ค่ำ เวลา ๔ ทุ่มถึงที่ทอดปากอ่าวเมืองมรแมน (เมาะลำเลิง)

ณวัน ๓ ๔/๗ ๒ ค่ำ เวลาเช้าใช้จักรออกจากที่ทอดเข้าปากอ่าวเมืองมรแมน เวลาเที่ยงถึงที่ทอดหน้าโรงจักรเลื่อยไม้เมืองมรแมน เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๓ นาที ใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าโรงจักรเลื่อยไม้เข้าไปตามลำน้ำ (สลวิน) เมืองมรแมน เวลาบ่าย ๔ โมงเศษถึงที่ทอดหน้าเมืองมรแมน เสด็จขึ้นประทับอยู่ที่เมืองมรแมน ๒ วัน

ณวัน ๕ ๗ ๒ ค่ำ เวลาเช้าโมงครึ่งเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง แล้ว
ใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองมรแมน เวลา ๒ ทุ่มถึงที่ทอดปากอ่าว
เมืองร่างกุ้ง ประทับอยู่ ๒ วัน

ณวัน ๑๑ ๗ ๒ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าเมืองร่างกุ้ง

ณวัน ๕ ๑๒ ๗ ๓ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงแซนดิเฮดหน้าปากอ่าวเมือง
กลักตา เวลาเช้า ๔ โมง ๔๕ นาฑีถึงแหลมเกาะซอออกกาปากอ่าวเมือง
กลักตา เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๐ นาฑีถึงที่โรงภาษีชั้นนอกเรียกว่า ไดมัน
คฮาเบอ (อ่าวเพ็ชร) แล้วทอดอสมอยู่ที่นั้น

ณวัน ๗ ๓ ๗ ๓ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งแล้วใช้จักรออกจากท่าโรงภาษีแล่น
เข้าไปตามลำน้ำเมืองกลักตา เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งถึงท่าที่เสด็จขึ้น
เมืองกลักตา ชื่อท่าเยมปรินเซป แล้วเสด็จทรงรถขึ้นไปประทับอยู่ที่
โฮเต็ลหลังหนึ่งของไวสรอย (อุปราชผู้สำเจ็จราชการอินเดีย) จัดไว้
รับเสด็จ ประทับที่โฮเต็ลเมืองกลักตา ๙ วัน

ณวัน ๒ ๑๒ ๗ ๓ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จจากที่ประทับโฮเต็ล
ไปเรือกลไฟข้ามฟาก (แม่น้ำฮุกลี) ไปผังตวันตก เวลาบ่าย ๕ โมง
๑๒ นาฑีถึงผังตวันตก แล้วเสด็จขึ้นทรงรถไฟไปวัน ๑ คืน ๑

ณวัน ๔ ๑๔ ๗ ๓ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงเศษถึงสเตชั่นที่หยุดรถไฟ
เมืองเดลิแล้ว เสด็จลงจากรถไฟขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปตามทาง
สถลมารค เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงที่ประทับเต็นต์ใหญ่เหมือนค่ายหลวง
รูปเปนกระโดม ประทับแรมอยู่ที่เต็นต์เมืองเดลิ ๗ วัน

ณวัน ๓ ฯ ๓ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เสด็จจากที่ประทับ
เมืองเคลี ขึ้นทรงรถม้ามาตามทางสถลมารค เวลาเช้า ๕ โมงถึง
ที่รถไฟ เสด็จขึ้นรถไฟ ๆ ใช้จักรออกจากที่ไปตามระยะทาง ๖ ชั่วโมง
ถึงที่หยุดรถไฟเมืองอาคราเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จลงจากรถไฟขึ้น
รถเทียมม้า ๔ ไปประทับที่ตึกในสวน เปนบ้านเดิมของเจ้าแขกเมือง
อาครา ประทับที่เมืองอาครา ๓ วัน

ณวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ เวลาบ่ายโมง ๑ เสด็จจากที่ประทับเมืองอาครา
ขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปถึงสเตชั่นเวลาบ่าย ๒ โมง เสด็จขึ้นทรงรถ
ไฟไปตามทางรถไฟ เวลา ๒ ทุ่มถึงที่พักรถไฟ ขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔
ข้ามไปตามสพานลำน้ำใหญ่ เวลาเที่ยงถึงผัง เสด็จขึ้นทรงรถไฟ
เวลาบ่ายโมง๑รถไฟใช้จักรออกจากที่ไปตามระยะทาง เวลาบ่ายโมงครึ่ง
ถึงที่พักรถไฟเมืองลักเนา แล้วเสด็จลงทรงรถเทียมม้า ๔ ไป เวลา
บ่าย ๒ โมงถึงที่พักบ้านคอมมิชเนอ (ข้าหลวงประจำ) เมืองลักเนา
ประทับที่ตึกบ้านคอมมิชเนอ ๔ วัน

ณวัน ๔ ฯ ๓ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง เสด็จจากที่ประทับเมืองลักเนา
ขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปตามทางสถลมารค เวลาเช้า ๕ โมงเศษถึงที่
พักรถไฟ เสด็จขึ้นทรงรถไฟแล้วใช้จักรออกจากที่พักรถไฟเมืองลักเนา
มาตามทางสถลมารค เวลาบ่ายโมง ๑ ถึงที่หยุดรถไฟ เสด็จลง
ทรงรถเทียมม้าข้ามฟากลำน้ำใหญ่กลับมาทางเก่า ประทับที่บ้าน

เข้าเมืองกอนโปร์ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จถึงที่พักรถไฟหน้าเมืองกอนโปร์ ประทับที่โต๊ะเสวยเวลากลางวันแล้ว เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งเสด็จขึ้นทรงรถไฟเดิมแล้วก็ใช้จักรออกจากที่พักไป เวลาเที่ยงแล้ว ๗ นาที รถไฟเดิรไปในใต้เขาที่มืดเหมือนเวลากลางคืนชั่วครึ่งนาที จึงพ้นเขาที่มืด คิดระยะทางรถไฟเดิรในใต้เขานั้นประมาณ ๑๖ เส้นจึงพ้นจากใต้เขาที่มืดออกสว่าง ถึงสพานเหล็กข้ามลำธารไปยาวประมาณ ๒ เส้นเศษกว้าง ๗ วา

ณวัน ๖ ๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๑๕ นาทีรถไฟเดิรไปในหว่างเขาแล้ว เข้าใต้เขาที่มืดข้างที่สว่างข้าง คิดรวมรถไฟเดิรใต้เขา ๑๔ แห่ง

ที่ ๑ ระยะทางใต้เขาประมาณ ๑ เส้น

ที่ ๒ ระยะทางใต้เขา ๓ เส้นเศษ

ที่ ๓ ระยะทางใต้เขา ๑๒ เส้นเศษ

ที่ ๔ ระยะทางใต้เขา ๓ เส้นเศษ

ที่ ๕ ระยะทางใต้เขา ๔ เส้นเศษ

ที่ ๖ ระยะทางใต้เขา ๒๐ เส้นเศษ

ที่ ๗ ระยะทางใต้เขา ๒๓ เส้นเศษ

ที่ ๘ ระยะทางใต้เขา ๑๐ เส้นเศษ

ที่ ๙ ระยะทางใต้เขา ๘ เส้นเศษ

ที่ ๑๐ ระยะทางใต้เขา ๑๑ เส้นเศษ

ที่ ๑๑ ระยะทางใต้เขา ๗ เส้นเศษ

ที่ ๑๒ ระยะทางใต้เขา ๑๙ เส้นเศษ
ที่ ๑๓ ระยะทางใต้เขา ๕ เส้นเศษ
ที่ ๑๔ ระยะทางใต้เขา ๖ เส้นเศษ

เวลาเช้า ๕ โมงถึงที่สเตชั่นนั้น เกาวเนอ เจ้าเมืองยอมเบ กับคอเวอนเมนต์ (รัฐบาล) ในเมืองยอมเบจัดการรับ ผูกกิ่งไม้ใบไม้สดแลพันผ้าแดงมิ่งต่างสีห้อยเปนคูหา เมื่อเวลาเสด็จลงจากรถไฟ พวกขุนนางอังกฤษกับพวกแขกลูกค้าที่เมืองยอมเบประมาณ ๒๐๐ เศษ มายืนรับเสด็จอยู่ที่หน้ารถ แล้วเสด็จขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ มิทหาร แขกขี่ม้าถือกระบี่ไปหน้ารถที่นั่ง ๔ คู่ ตามหลังรถที่นั่ง ๖ คู่ ไปตามทางสถลมารคเมืองยอมเบ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงที่ตึกใหญ่ ชื่อตึกมาลยาฮิล (คือจวนผู้ว่าราชการเมืองที่แหลมมลยา) ที่ประทับริมภูเขาชายทเลทิศใต้ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปเที่ยวประพาสตามสถลมารคริมฝั่งทเลเมืองยอมเบ เวลาย่ำค่ำแล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับยังที่ประทับมาลยาฮิล

ณวัน ๗ ๒ ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เกาวเนอกับขุนนางนายทหารประมาณ ๓๐ คน มาเฝ้าพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ประทับมาลยาฮิลแล้ว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จไปเสวยโต๊ะที่พักเกาวเนอ เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จกลับยังที่ประทับเดิม ประทับอยู่ที่ตึกมาลยาฮิลเมืองยอมเบ ๙ วัน

ณวัน ๗ ๑ ๔ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จกลับจากที่ประทับมาลยาฮิล ขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ กลับมาตามทางสถลมารค เวลาบ่าย ๒ โมง

ถึงสเตชั่นแล้ว เสด็จขึ้นทรงรถไฟ ๆ ใช้จักรออกจากที่สเตชั่นเมือง ยอมเยไปตามทางรถไฟ

ณวัน ๒ ๑๑ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษถึงสเตชั่นเมืองเย็นนาเรส (เมืองพาราณสี) แล้วเสด็จลงจากรถไฟ เสด็จขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปตามทางสถลมารค แล้วข้ามสพานลำน้ำใหญ่ไป เวลา ๔ โมงเศษถึงที่ประทับตึกใหญ่ เปนบ้านของมหารายาคนเก่าที่เมืองเย็นนาเรส เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จรถเทียมม้า ๔ ไปถึงฝั่งลำแม่น้ำมหาคงคา แล้วเสด็จลงทรงเรือ (ขนาน) ดาดผ้าเหมือนอย่างปรำโรงละคอน ถึงฝั่งฟากหนึ่งแล้วเสด็จขึ้นทรงช้างเข้าไปใน (รามนคร) บ้านรายาพาราณสี ๆ เชิญให้ประทับบนโธรน แล้วถวายมิดชายธงเหล็กไหล ๓ เล่ม ด้ามงาคร่ำทองสำรับหนึ่ง ๓ เล่ม หอกปลอกคร่ำเงิน ๑ เล่ม ผ้าห่มริมทองรอยสีม่วงสีน้ำเงิน ๒ ผืน กับสายมาไลยตาด ๑ แล้วแจกมาไลยเจ้าขุนนางที่ตามเสด็จไปหมดทุกคน เวลาย่ำค่ำแล้วเสด็จกลับยังที่ประทับตามเดิม

ณวัน ๓ ๑๒ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ ไปที่รายาวิเชียรนครัม เจ้าแขก (อยู่ที่) เมืองเย็นนาเรส ๆ เชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นประทับบนโธรน แล้วถวายกฤชด้ามงาประดับมรกฎ ๘ ยอดคร่ำทอง ๑ เล่ม หอกคร่ำเงิน ๑ เล่ม สายมาไลยสาย ๑ แล้วแจกมาไลยเจ้าขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยที่ตามเสด็จไปด้วยทุกคน รายาวิเชียรนครัมขึ่นขี่ม้าถวายให้ทอดพระเนตร เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ

เสด็จกลับยังที่ประทับเดิม ประทับอยู่ที่เมืองเย็นนาเรส ขึ้นทรงรถ
เทียมม้า ๔ มาตามทางสถลมารค เวลาบ่ายโมงเศษถึงที่สเตชั่นแล้ว
เสด็จลงทรงเรือกลไฟ ๆ ใช้จักรมาเมืองกลักตา แล้วเสด็จลงทรงเรือ
กลไฟ ข้ามลำน้ำใหญ่มาถึงฝั่งเมืองกลักตา เสด็จขึ้นจากเรือกลไฟ
ทรงรถเทียมม้า ๔ ไปประทับอยู่ที่ตึกดัยอมันฮายา

ณวัน ๑ ๆ ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จประทับที่บ้านไวสรอย กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอน้อยใหญ่
แลเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี
ตามเสด็จไปด้วย แต่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยนอกนั้นกลับลงมาอยู่ใน
เรือพระที่นั่งหมดทุกคน กลับมาประทับอยู่ที่เมืองกลักตา ๔ วัน[๓]

ณวัน ๒ ๆ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จกลับจากที่ประทับบ้าน
ไวสรอยขึ้นทรงรถเทียมม้า ๔ เสด็จลงเรือกลไฟเล็กของเกาวแมนต์
เมืองกลักตาจัดไว้รับ เวลาเช้า ๒ โมงเรือกลไฟลำทรงใช้จักรออกจาก
ท่าเมืองกลักตา แล้วเรือพระที่นั่งพิทยัมรณยุทธกับเรือพระที่นั่งสยามู
ปสตัมภ์ก็ใช้จักรตามออกมาตามลำแม่น้ำใหญ่ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ
ถึงที่ทอดสมอตรงดัยอมันฮายาริมเรือที่ทรงออกมา แล้วพระสนทรา
นุกิจปริชาจัดเรือโยตกรรเชียงไปรับเสด็จที่เรือกลไฟฝรั่ง แล้วเสด็จลง

---

๓ เวลานั้นเลอรดเมโยเปนอุปราช เมื่อเวลากำลังเสด็จประพาสอยู่ในอินเดีย เลอรดเมโยไปตรวจราชการที่เกาะอันเดอมันอันเปนที่ขังนักโทษ ถูกนักโทษแทงตาย เมื่อเวลาเสด็จกลับมาถึงเมืองกลักตาเลอรดเนเบี่ยเปนผู้รั้งตำแหน่งอุปราช

เรือกรรเชียงมาถึงเรือพระที่นั่งขนาบกอก เวลาย่าย ๓ โมงเศษใช้จักรออก
จากที่ทอดตัยอมันฮาบา เวลาย่ำค่ำแล้วออกจากปากน้ำเมืองกลักตา
ณวัน ๑๗๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จจากเรือพระที่นั่งทรง
เรือกรรเชียงขึ้นไปถึงฉนวนน้ำหน้าเมืองภูเก็จ แล้วเสด็จขึ้นจากเรือ
กรรเชียง ทรงพระราชดำเนิรขึ้นไปถึงรถแล้ว เสด็จขึ้นทรงรถเทียม
ม้าไป เวลาย่าย ๓ โมงถึงที่ประทับพลับพลาค่ายหลวงพระยาภูเก็จ[๔]
ทำใหม่ไว้สำหรับรับเสด็จ เสด็จลงจากรถประทับอยู่ที่พลับพลาค่ายหลวง
ครึ่งชั่วโมง แล้วเสด็จขึ้นทรงรถไปประพาสตามเขา แลเสด็จทอด
พระเนตรที่เมืองภูเก็จ เวลาย่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับยังที่ประทับเดิม
ประทับอยู่ที่วังใหม่คืนหนึ่ง

รุ่งขึ้นณวัน ๒ ๗ ๔ ค่ำ เวลาเช้าครึ่งชั่วโมง เสด็จกลับจากที่
ประทับพลับพลาค่ายหลวงเมืองภูเก็จ[๑๐] ขึ้นทรงรถลงมาถึงท่าฉนวนน้ำ
แล้ว เสด็จทรงเรือกรรเชียงออกมา เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เรือพระ
ที่นั่งรอพวกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยลงเรือพระที่นั่งเสร็จแล้ว เวลาเช้า
๕ โมงเศษ เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากที่ทอดอ่าวหน้าเมืองภูเก็จ เรือ
สยามปรัสดัมภ์ตามเรือพระที่นั่งออกมา เวลาย่าย ๓ โมงเศษ ถึงที่
ทอดปากอ่าวเมืองพังงา เวลาย่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้นไปประพาสตาม

---

๔ พระยาภูเก็จชื่อทัด ภายหลังได้เปนพระยาวิชิตสงคราม

หาดทราย แล้วเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นบนภูเขาเกาะหน้าเมืองพังงา เวลาย่ำค่ำแล้วเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง

ณวัน ๓ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง เสด็จออกจากเรือพระที่นั่ง[๑๑] ทรงเรือกรรเชียงเข้าไปในลำน้ำเมืองพังงา เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงที่ประทับพลับพลาค่ายหลวงริมเขาช้าง เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จไปทอดพระเนตรในเมืองพังงา แลที่อารามเมืองพังงา ครั้นนมัสการพระแล้วก็เสด็จกลับ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงค่ายหลวง แล้วเสด็จขึ้นประทับเกยทอดพระเนตรโคกระบือชนกัน แล้วเสด็จขึ้นประทับแรมอยู่ที่พลับพลาค่ายหลวงราตรี ๑

ณวัน ๔ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากที่ทอดหน้าอ่าว[๑๒]เมืองพังงา

ณวัน ๕ ฯ ๔ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้าถึงที่ทอดหน้าปากอ่าวเมืองไทรบุรี

เวลาเช้า ๕ โมงเสด็จจากเรือพระที่นั่ง[๑๓]พร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทรงเรือโยตกรรเชียงขึ้นไปตามลำน้ำเมืองไทร เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงท่าที่ขึ้น เสด็จทรงรถขึ้นไปตามทางสถลมารค เวลาย่ำค่ำแล้วรถพระที่นั่งถึงที่ประทับตึกใหญ่บนยอดเขา (อะนะบุเก็จ) เมืองไทรบุรี

ณวัน ๖ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จจากที่ประทับเมือง[๑๔]ไทร ขึ้นทรงรถมาตามทางสถลมารค เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ถึงพลับพลาที่ประทับแรม

รุ่งขึ้นณวัน ๗ ๑๕ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จจากที่ประทับแรมมา
ตามทางสถลมารค เวลาเช้า ๕ โมงเศษถึงพลับพลาที่ประทับร้อน เวลา
บ่าย ๓ โมงเศษเสด็จจากที่ประทับร้อน เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงพลับพลา
ที่ประทับแรม

รุ่งขึ้นณวัน ๑ ๑๖ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๑ โมงเศษ เสด็จจากที่ประทับแรม
เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงพลับพลาที่ประทับร้อน เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ
เสด็จขึ้นทรงม้า ออกจากที่ประทับร้อนมาตามระยะทาง เวลาบ่าย
๕ โมงเศษถึงที่ประทับแรม

ณวัน ๒ ๑๖ ๕ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งแล้ว เสด็จขึ้นทรงม้าพระที่นั่งมา
ตามระยะทางสถลมารค เวลาเช้า ๕ โมงเศษถึงพลับพลาที่ประทับร้อน
เข้าในเมืองสงขลา เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จขึ้นทรงม้ามาตามระยะ
ทาง เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงพลับพลาที่ประทับแรมหาดใหญ่

รุ่งขึ้นณวัน ๓ ๑๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนิร
จากที่ประทับแรมหาดทรายใหญ่ ทรงเรือพระที่นั่งเก๋งมาตามทาง
ชลมารค เวลาเที่ยงถึงพลับพลาที่ประทับร้อนเกาะยอ เสวยเวลา
กลางวันแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรไปตามทางสถลมารค ทอดพระเนตร
พวกจีนปั้นหม้อแล้ว เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งเก๋งมา
ตามทางชลมารค เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงพลับพลาที่ประทับแรม
แหลมทราย

รุ่งขึ้นณวัน ๔ ๑๘ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จจากพลับพลา
ที่ประทับแรมแหลมทรายเมืองสงขลา ทรงเรือพระที่นั่งกรรเชียงออก

มาตามทางชลมารค เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงเรือพระที่นั่งบางกอก เรือราญรุกไพรียิงสลุต ๒๑ นัด ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทหารพลเรือน ซึ่งตามเสด็จลงเรือพระที่นั่งพร้อมแล้ว เวลาเทียงเรือพระที่นั่งใช้จักร ออกจากที่ทอดปากอ่าวเมืองสงขลา เรือราญรุกไพรียิงสลุตอีก ๒๑ นัด เวลา ๒ ยามเศษถึงปากอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช เอดเซ็นตริกเครื่อง จักรชำรุดใช้จักรมาไม่ได้ เรือพระที่นั่งหยุดอยู่จนรุ่งสว่าง คิดแต่ที่ เรือหยุดนั้น ๘ ชั่วโมง อินยิเนียแก้ไขทำเครื่องจักรเอดเซ็นตริกดีแล้ว

ณวัน ๕ ๕/๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงใช้จักรต่อมา

ณวัน ๖ ๖/๗ ๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งถึงสันดอน เรือพระที่นั่ง เดิรจักรเข้ามาใกล้เรือรบฝรั่งเศสทอดอยู่ที่สันดอน พอเรือพระที่นั่งตรง กับเรือฝรั่งเศส ๆ ยิงสลุต ๒๑ นัด แล้วเรือพระที่นั่งใช้จักรเข้ามา หน่อยหนึ่ง ถึงที่ทอดสมอรอน้ำอยู่สันดอน เวลาบ่ำค่ำใช้จักรออก จากสันดอนเข้าปากน้ำเจ้าพระยา เวลา ๒ ทุ่มถึงที่ทอดหน้าพระสมุทเจดีย์ ๆ พณ ๆ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาเฝ้าในเรือพระที่นั่ง จนเวลา ๔ ทุ่ม เศษแล้วถวายบังคมลากลับไปเรือ

ณวัน ๗ ๗/๗ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ กรมพระราชวังบวรสถาน มงคล เสด็จมาเฝ้าในเรือพระที่นั่งแล้วเสวยโต๊ะในเรือพระที่นั่ง เวลา ๒ โมงเช้าใช้จักรออกจากที่ทอดพระสมุทเจดีย์ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ ถึงที่ทอดประทับท่าราชวรดิฐ แล้วเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นสรงมุรธา ภิเษกหน้าพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระสงฆ์ราชาคณะเจริญพระพุทธมนต์

อยู่บนพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ที่ท่าราชวรดิฐ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นในพระบรมมหาราชวัง

เมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ มิได้อย่างไรบ้างไม่พบจดหมายเหตุ ทราบว่าเมื่อเสด็จขึ้นท่าราชวรดิฐ มิพระสงฆ์สวดไชยปริตแลสรงมุรธาภิเษก ต่อนั้นมีเนื้อความปรากฏในหนังสือพิมพ์ข่าว ที่หมอสมิธลงพิมพ์ในเวลานั้นว่า มีการแต่งประทีปทั้งในพระบรมมหาราชวังแลที่อื่น ๕ วัน เปนการรื่นเริงทั่วทั้งพระนคร ณวันที่ ๑๙ มีนาคม คฤศตศก ๑๘๗๒ ตรงกับณวัน ๓ ๗ ๕ ค่ำ ปีวอกยังเปนตรีศก สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่ยังเปนเจ้าพระยาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีการเลี้ยงใหญ่ที่บ้าน เชิญเสนาบดีแลข้าราชการผู้ใหญ่ กับทั้งกงสุลอังกฤษ แลพวกฝรั่งที่รับราชการไปประชุมในวันนั้นเสด็จพระราชดำเนิรไปที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยาด้วย แต่พิเคราะห์ตามความที่กล่าวในหนังสือพิมพ์ เข้าใจว่าจัดที่ประทับเสวยกับพระบรมวงศานุวงศ์แห่งหนึ่งต่างหาก สมเด็จเจ้าพระยานั่งโต๊ะกับเสนาบดีแลกงสุลอังกฤษ เมื่อเลี้ยงแล้วสมเด็จเจ้าพระยาลุกขึ้นกล่าวแสดงความขอบใจรัฐบาลอังกฤษที่รับเสด็จ แล้วชวนดื่มถวายพระพรสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย แลสมเด็จพระยุวราชกับทั้งพระชายา แลให้พรชาติอังกฤษ กงสุลเยเนราล น๊อกส์ ลุกขึ้นกล่าวตอบ แลถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ต่อนั้นสมเด็จเจ้าพระยาขอบใจให้พร

แก่เสนาบดีที่ไปตามเสด็จ กงสุลเยเนราล น๊อกส์ ให้พรสมเด็จเจ้าพระยา แล้วเจ้าพระยาภาณุวงศ์ลุกขึ้นตอบ แลให้พรสมเด็จเจ้าพระยาในที่สุดสมเด็จเจ้าพระยาลุกขึ้นชวนดื่มถวายพระพรพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกครั้ง ๑ เมื่อเสร็จอำนวยพรตอนนี้แล้ว พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จออก มีพระราชดำรัสขอบใจสมเด็จเจ้าพระยาที่จัดการให้เสด็จประพาส แลรักษาการพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ ได้ความตามหนังสือพิมพ์ดังนี้

คำถวายพระพร
ของพวกพ่อค้านายห้างทูลเกล้า ฯ ถวายในที่ประชุม
โกดเฮาส์เมืองบีนัง

ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลาลงกรณ์เกล้าพระเจ้าแผ่นดินสยาม ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเปนพวกพ่อค้าอยู่ในเมืองบีนัง เรียกว่าบีนังชามเบอร์ ออฟ คอมเมอศ แอนด์ อาคริกกัลเตอร์ มีความยินดีที่จะได้รับเสด็จในเมืองนี้ เมืองบีนังนี้อยู่ใกล้ชิดกับพระราชอาณาเขตของพระองค์ การค้าขายในเมืองนี้ กับหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรงสยามที่อยู่ในมลายเปนนินสลา แลเมืองภเก็ตนี้เปนอันมาก แลซึ่งได้เสด็จมาในเกาะนี้ การค้าขายที่เปนธรรมดาอยู่นั้น ก็คงจะมีความเจริญทวีมากขึ้นอีก ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความยินดี ที่ได้เห็นพระองค์เดิรตามแบบอย่างพระชนกของพระองค์ ในการทำนุบำรุงการค้าขาย แลช่วยให้การค้าขายเจริญทวีขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ไม่มีความสงสัยเลย ที่พระองค์เสด็จมาประพาสเมืองต่างประเทศ พระองค์คงจะเข้าพระทัยมากในการที่พระองค์หวังพระทัยที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินสยาม ให้มีความสุขเจริญขึ้น เพราะการค้าขายกับเมืองต่างประเทศกับพระราชอาณาเขตอันใหญ่ ซึ่งพระผู้เปนเจ้าเชิญพระองค์มาครอบครองแผ่นดิน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความปราถนาให้พระองค์อยู่ในสิริราชสมบัติเจริญยืนยาวสิ้นกาลนาน แลให้เปนที่เห็นว่าได้ให้ความสุขแก่ราษฎรเปนอันมาก ซึ่งอยู่ในบังคับของพระองค์

พระองค์ก็รักใคร่กษัตริย์เมืองอื่น ๆ เหมือนกัน พระองค์ก็เปนที่ทำนุบำรุงเจ้าประเทศราชที่อยู่ในบังคับของพระองค์ พระองค์ปราศจากไปด้วยความไข้เจ็บต่าง ๆ เปนกษัตริย์อันเลิศยิ่ง พระองค์เปนกษัตริย์อันงดงาม พระองค์เปนกษัตริย์ซึ่งมีความเมตตากรุณาต่าง ๆ พระองค์เปนกษัตริย์ซึ่งพระผู้เปนเจ้าได้ให้พรอยู่เสมอ แลมีพระทัยกว้างขวางที่จะทำทาน พระองค์เปนกษัตริย์อันใหญ่ยิ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตแผ่นดินสยาม ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าพวกมหมัดทั้งหลายซึ่งอยู่ที่เมืองยีนัง ขอพระราชทานถวายคำแอดเดรสนี้ เพราะปู่ย่าตายายของข้าพระพุทธเจ้าแต่ก่อน ๆ ท่านได้ทำความดีไว้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงได้มีความยินดี เห็นพระองค์เสด็จมาเมืองยีนังครั้งนี้ ความกรายไหว้อ้อนวอนของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายต่อพระผู้เปนเจ้านั้น คือขอให้พระองค์ถือพระแสงอาญาสิทธ์ คือความชอบธรรมอยู่ในพระหัตถ์เสมอ แลขอให้แผ่นดินของพระองค์ปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ แลให้มีความเจริญ แลขอให้พระองค์มีความสุขสำราญ เหมือนดังความประสงค์ของข้าพระพุทธเจ้าซึ่งได้กรายไหว้ขอต่อพระผู้เปนเจ้า ให้ยืนยาวไปชั่วพระอาทิตย์พระจันทร์

คำถวายพระพร
ของพวกพ่อค้าจีนฮกเกี๋ยนทูลเกล้า ฯ ถวายในที่ประชุม
โกดเฮาส์เมืองบีนัง

ข้าพระพุทธเจ้า พวกพ่อค้าจีนนายห้างฮกเกี๋ยนทั้งหลายซึ่งอยู่ในเมืองบีนัง ขอถวายพรแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าพระเจ้าแผ่นดินสยาม พระองค์ได้สร้างพระบารมีมาแต่ปางก่อนมาก บริบูรณ์ไปด้วยความสุขสำราญในพระราชหฤทัยของพระองค์จะทรงคิดการสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตั้งอยู่ในยุติธรรม แลทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชาราษฎร ซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ให้มีความสุขเจริญทั่วกัน ซึ่งพระองค์มีพระราชหฤทัยเสด็จออกมาเที่ยวทอดพระเนตรการต่าง ๆ ตามหัวเมืองต่างประเทศครั้งนี้ เรือพระที่นั่งซึ่งทรงออกมานั้น เปรียบเหมือนมังกรมาในท้องพระมหาสมุทร์อันใหญ่แลมีอำนาจอาจข่มกันภัยต่าง ๆ ได้ พระองค์ของท่านมีความสุขสบายหาที่สุดมิได้ พระองค์ของท่านจะเสด็จไปในสารทิศใด ๆ เหมือนเสด็จไปบนอากาศ จะเสด็จไปประทับณที่ใด ๆ ก็มีผู้รับรองแข็งแรงทุกบ้านทุกเมือง พระเกียรติยศปรากฏทุกประเทศ การซึ่งเสด็จพระราชดำเนรมาเมืองบีนังครั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความยินดีเพราะได้เห็นพระองค์ของท่านทรงเครื่องราชอิศริยยศงามยิ่งนัก จะดำรัสออกจากพระโอษฐองค์ใด พระสุรเสียงก็ไพเราะอ่อนหวาน ข้าพระ

พุทธเจ้าทั้งหลาย ได้เห็นพระองค์ของท่านมีพระรัศมีงามเปล่งปลั่งดัง พระจันทร์เมื่อวันเพ็ญ ขอให้เทพยดาบนอากาศจงอภิบาลรักษาพระองค์อย่าเสมอ ทั้งกลางวันกลางคืน แลขอให้พระชนม์ของพระองค์ทรงพระเจริญยืนยาวอยู่ในราชสมบัติให้ถึงหมื่นปี ขอให้อำนาจพระบารมีของพระองค์จงแผ่ไปทั่วทั้ง ๔ ทิศ แลหมู่ปัจจามิตรทั้งหลายก็พ่ายแพ้ไปโดยอำนาจของพระองค์

(พระราชดำรัสตอบพวกลูกค้าแขกลูกค้าจีนที่เมืองปีนังนั้น ความต้องกันกับฉบับที่ทรงตอบพวกลูกค้าอังกฤษซึ่งอยู่ที่เมืองปีนัง)

พระราชดำรัสตอบอังกฤษที่เมืองมรแมน

พวกกอมมิตติในการค้าขายแลราษฎรเมืองมรแมน

เรามีความขอบใจท่านทั้งหลาย ที่ได้จัดการรับเรา การค้าขายในเมืองนั้น สินค้าที่ค้าขายก็มาแต่อาณาเขตของเรามาก เราคงจะมีใจยินดีช่วยทำนุบำรุงการค้าขายซึ่งมีอยู่แล้ว แลสัปเยกต์ของเรากับสัปเยกต์ของอังกฤษ ขอให้มีความเจริญต่อไป

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

คำถวายพระพร
ของพวกพม่าทูลเกล้า ฯ ถวายที่เมืองมรแมน

ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าช้างเผือก ซึ่งมีอำนาจอันเต็มทกประการ แลความยุติธรรมของพระองค์นั้น เหมือนอย่างน้ำซึ่งไหลลงมาจากสวรรค์ พระองค์เปนเจ้าสว่างดุจแสงพระอาทิตย์ สืบพระราชวงศ์มาจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระเดชานุภาพ ได้ปกครองกรุงอยุธยาเทวาวดี เหมือนอย่างพระเจ้าในมิมิน แลพระเจ้าไวทะดิยะมินแต่ก่อนมา ซึ่งได้รักษาทศพิธราชธรรมอยู่เสมอ ได้มิทางพระราชไมตรีอันสนิทกับคอเวอนเมนต์อังกฤษ ซึ่งมีอำนาจกว่าเมืองทั้งปวง พระองค์มีพระทัยยินดีเสด็จมาทอดพระเนตรอาณาเขตของอังกฤษในอินเดีย แลเมืองพม่า เปนเหตุใหญ่เกิดขึ้น ข้าพระพุทธเจ้า ชาวพม่าซึ่งเปนราษฎรอยู่ที่เมืองมรแมนพร้อมกัน ขอมาเฝ้าถวายบังคม แล้วมีความยินดีซึ่งได้เห็นพระองค์ แลได้จัดการรับรองพระองค์ในครั้งนี้ ขอให้พระองค์ทรงพระเจริญชนมายุ ให้มีความสุขยืนยาวสิ้นกาลนาน

พระราชดำรัสตอบพวกพม่าเมืองมรแมน

เรามีความขอบใจพวกชาวพม่า ที่ได้พร้อมใจเข้าชื่อกันมารับเรา ในเมืองมรแมนนี้เปนอันมาก แต่การค้าขายของพวกชาวพม่าที่ได้ไปมาค้าขายในเขตแดนของเรา เราคงจะช่วยทำนุบำรุงในการค้าขาย ของชาวพม่าที่เปนสัปเยกต์ของอังกฤษ ที่ได้ค้าขายต่อติดกับคนสยาม ซึ่งอยู่ในเขตแดนของเรา ให้มีความเจริญยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนสิ้นกาลนาน
